

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra pastorálních oborů a právních věd

Bc. Michal Sklenář

**Tridentská reforma diecézního kléru
a její vybrané vnější projevy.
Kněžský oděv jako odraz požadavků
kladených na diecézní kněžstvo
po Tridentském koncilu.**

Diplomová práce

Vedoucí práce: ThLic. Jan Kotas

Konzultant práce: PhDr. Radek Martinek

Praha 2013

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Ústí nad Orlicí dne 31. března 2013,
slavnost Zmrtvýchvstání Páně – Boží hod velikonoční

Michal Sklenář

Bibliografická citace

Tridentská reforma diecézního kléru a její vybrané vnější projevy [rukopis] : Kněžský oděv jako odraz požadavků kladených na diecézní kněžstvo po Tridentském koncilu : diplomová práce / Michal Sklenář ; vedoucí práce: Jan Kotas. -- Praha, 2013. – 109 s.

Anotace

Diplomová práce představuje historicko-liturgickou sondou diecézní kléru reformovaný Tridentským koncilem: požadavky kladené na sekulární kněžstvo a vnější vyjádření těchto nároků kněžským oděvem – klerikou. Práce vědomě zachovává historickou i teologickou rovinu: přinese nejprve základní body k ustanovení svátosti kněžství (levitské kněžství Starého zákona, kněžství Nové smlouvy a jeho následné promýšlení), dále pak kontextuální ukotvení Tridentského koncilu (svolání, průběh, projednávaná témata, následná recepce koncilních ustanovení) a jeho výsledky zejména ve vztahu ke kněžstvu (teologické uchopení kléru). Následně práce nastíní postavení kléru jakožto stavu, na nějž klade určité jasně definované nároky společnost a stát. Vlastní stať pak představí jednotlivé nároky na kněžstvo vznášené ze strany církve reformované *Tridentinem* (formace v seminářích, sebepojímání kněžstva). Všechny tyto specifické požadavky se odrážejí ve striktně určené podobě kněžského oděvu určeného pro běžné každodenní nošení. V této souvislosti práce přinese jak inspirace pro vznik stavovského oděvu kněží, tak jeho vliv na podobu řeholních oděvů a konečně srovnání s jinými tradicemi. Autor souběžně studuje obor historie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

Klíčová slova

Tridentský koncil, kněžství, dějiny církevní, dějiny odívání, klerika

Abstract

This thesis presents diocesan clergy reformed by the Council of Trent in a way of historical-liturgical probe: requirements set on secular clergy and external expression of these demands with the clerical dress – cassock. The work knowingly preserves historical and theological planes: firstly it brings basic points for institution of the sacrament of priesthood (Levitical priesthood of the Old Testament, priesthood of the New Covenant and its further rethinking), then it comes with contextual establishment of the Council of Trent (convening, process, discussed themes, follow-up reception of the Council decrees) and its results mainly in a relation to the clergy (theological grasp of the clergy). The thesis subsequently outlines position of the clergymen as a state, upon which society and country put certain clearly defined requirements. The treatise itself then shows individual demands laid on clergymen from the Church reformed by *Tridentinum* (formation in seminary, self conception of the clergy). All these specific demands are reflected in a stringently designed form of the clerical clothing meant for everyday wear. In this context the work brings inspiration both for creation of the professional clerical clothing and its influence on appearance of the religious habits and finally comparison with other traditions. The author simultaneously studies History on Philosophical Faculty of Charles University in Prague.

Keywords

Council of Trent, Priesthood, History of the Roman Catholic Church, History of Clothing, Cassock

Počet znaků (včetně mezer): 183 686

Poděkování vedoucímu diplomové práce

J. M. Rev. Dom. ThLic. Janu Kotasovi

Poděkování konzultantovi diplomové práce

Rev. Dom. PhDr. Radku Martinkovi

Poděkování

kol. Marii Benákové

J. M. Rev. Dom. Jaroslavu Brožovi, Th.D., S.S.L.

J. M. Rev. Dom. ThLic. Prokopu Brožovi, Th.D.

kol. Bc. Martinu Hordějčukovi

jáhnovi Jiřímu Jakoubkovi

Bc. Václavu Javůrkovi

kol. Bc. Ivanu Kafkovi

ss. Ludmile Kubicové, S.S.I.

kol. fr. Davidu Kučerkovi, O.Cr.

doc. PhLic. Vojtěchu Novotnému, Th.D.

kol. Petru Tomanovi

„Rozhodl jsem se, že reformu započneme u prelátů, byla by to nejlepší cesta. Musíme jít napřed a lid nás bude tím lehčeji následovat.“¹

svatý Karel Boromejský v dopise papeži Piu IV. ze dne 18. října 1565

¹ Srov. ORESENIGO, Cesare. *Život a dielo sv. Karola Boromejského*. 2. vydanie. Košice: Seminár sv. Karola Boromejského, 2006, s. 72.

OBSAH

Úvod	10
I ÚVODNÍ ČÁST:	
VYMEZENÍ POJMŮ KLÉRUS A TRIDENTSKÝ KONCIL	
1. Klérus – stručné nastínění formování kněžského stavu na Západě	12
1.1. Svědectví Písma svatého	13
1.1.1. <i>Kněžství Staré smlouvy</i>	13
1.1.2. <i>Některé určující texty Nového zákona</i>	16
1.2. Vybraná svědectví církevních otců	23
1.2.1. <i>Svědectví církve 1. a 2. století</i>	24
1.2.2. <i>Svědectví církve 3. století</i>	26
1.2.3. <i>Svědectví církve po roce 313</i>	29
1.2.4. <i>Shrnutí vlivů na vznik kléru v pozdním starověku</i>	30
1.3. Další tendence ve vývoji kléru v raném středověku	32
1.4. Vrcholně středověké koncily a klérus	34
2. Tridentský koncil	38
2.1. Základní charakteristiky <i>Tridentina</i>	39
2.2. Historický kontext a průběh koncilu	39
2.3. Důvody úspěšnosti koncilních reforem	41
2.3.1. <i>Nunciatury</i>	42
2.3.2. <i>Biskupské vizitace</i>	43
2.3.3. <i>Proměna spirituality</i>	43
2.3.4. <i>Proměna lidové zbožnosti</i>	44
II PROJEVY REFORMY KLÉRU PROVEDENÉ TRIDENTSKÝM KONCILEM	
3. Reformovaný diecézní klérus po Tridentském koncilu	46
3.1. Klérus podle koncilních kánonů a Tridentského katechismu – nárys teologie potridentského kléru	46
3.2. Recepce koncilních ustanovení na příkladu synod	47
3.2.1. <i>Karel Boromejský a synodní proces milánské arcidiecéze</i>	48
3.2.2. <i>Synody v Praze a Olomouci</i>	48

4. Různé úlohy potridentského kněžstva	50
4.1. Sociální danosti stavu kleriků – vzájemná očekávání	50
4.1.1. Liturgie kněžského svěcení	51
4.1.2. Primiční mše svatá	52
4.1.3. Instalace faráře	53
4.2. Osvícenský stát: kněz jako úředník	54
III VNĚJŠÍ PROJEV REFORMOVANÉHO SVĚTSKÉHO KLÉRU: KLERIKA	
5. Klerika jako předmět liturgického bádání	57
6. Původ mimoliturigického odívání kleriků	59
6.1. Souvislost křestního, mnišského a kněžského mimoliturigického oděvu ...	59
6.2. Projevy oddělení kléru od lidu	60
6.3. Toga a další starořímské inspirace	61
6.4. Vznik kleriky – stavovského oděvu kněží určeného pro denní užívání	62
6.5. Klerika jako součást komunikačního kodexu, otázka unifikace kněžského oděvu	63
7. Sebepojímání kněžstva: klerika jako projev <i>cursus honorum</i>	68
7.1. Pyramida jako výkladový klíč	69
7.2. <i>Cursus honorum</i> – původ sousloví ve starověkém Římě	72
7.3. Stávání se knězem – stoupání po stupních	72
7.4. Symbolické vyjádření <i>cursus honorum</i> v prostředí církve	76
7.4.1. Tři vrstvy kleriky	76
7.4.2. Církevní titulatura	77
7.4.3. Církevní heraldika	80
7.5. Kritika prelátského <i>cursus honorum</i>	83
8. <i>Character indelebilis: sacerdos alter Christus, in persona Christi</i>	85
8.1. Nauka o <i>character indelebilis</i>	85
8.2. <i>Alter Christus</i>	87
9. Oddělení od světa: osobnostní a duchovní formace v seminářích	89
9.1. Seminář – instituce pro výchovu kléru	89
9.2. Duchovní formace	91
9.3. Obřad přijetí tonsury	92

10. Teologické fakulty: vzdělanost a intelektuální formace	94
10.1. Teologická fakulta ve svazku univerzity	94
10.2. Průběh, obsah a zakončení studia na teologické fakultě	95
10.3. Biret	97
11. Poslušnost: hierarchické zřízení církve	100
11.1. Poslušnost jako ctnost a realizace evangelia	101
11.2. <i>Synodaliū canonice, expositorium canonice</i>	101
12. Celibátní čistota	104
12.1. Závazek celibátní čistoty	104
12.2. Cingulum a lingulum (kolárek) jako symboly celibátní čistoty	105
13. Inspirace oděvů potridentských řeholí kněžskou klerikou	107
13.1. Řeholní oděv	107
13.2. Řeholní klerikové a jejich řeholní oděv	108
13.3. Tovaryštvo Ježíšovo	109
14. Mimoliturgické odívání posvěcených služebníků v jiných tradicích	110
14.1. Kněží Staré smlouvy	110
14.2. Východní křesťané	110
14.3. Reformovaná církevní společenství	112
Závěr	114
Přehled použitých zkratk	118
Seznam pramenů a literatury	119
Přílohy textové	I
Přílohy obrazové	V

ÚVOD

Dne 19. listopadu roku 1544 vydal papež Pavel III. bulu *Laetare Ierusalem*, v níž ohlásil křesťanskému světu svolání všeobecného církevního sněmu. Koncil konaný v Tridentu jako odpověď na sílící reformační hnutí v Evropě a jako další z řady snah usilujících o reformu západní církve zasedal s přestávkami osmnáct let. Mezi reformními dekrety vydanými Tridentským koncilem nalezneme také pasáže týkající se diecézního kněžstva.

Putující církev je od okamžiku svého vzniku součástí dějin lidstva, které směřují k naplnění v Nejsvětější Trojici. Teologická reflexe, nikoli obsah víry, prochází v průběhu času změnami a stále dalšími pokusy o nové interpretace.² Stejně dynamickou podstatu má i historie a její zkoumání. Mezinárodní teologická komise vydala u příležitosti jubilejního roku 2000 dokument, v němž poukazuje na důležitou roli dějin pro samotnou církev: „*Církev je živá společnost procházející staletími. Její paměť netvoří pouze tradice, která sahá k apoštolům a je normativní pro její víru a život, ale také bohatství rozmanitých historických zkušeností, pozitivních či negativních, které prožila. Přítomnost církve je do značné míry utvářena její minulostí.*“³

Je třeba se proto neustále vracet k církevním dějinám, v nichž se těsně pojí teologie s historií, jako k významnému prameni poznání současné podoby Kristovy nevěsty. Mějme přitom na mysli odpovědnou historickou práci s cílem předávat poznatky a vyvarovat se především dvou extrémních postojů: neúnosného idealistického lpění na minulém na straně jedné (tedy naprosto mylné představě o starořeckém „zlatém, stříbrném a bronzovém věku“ předcházející nynější „věk železa“) a příkrého odsuzování minulosti bez hlubšího vhledu do ní na straně druhé. Ať už totiž omezujeme „úpadek“ na dobu uplynulou či právě prožívanou, vždy nám takový postoj bere možnost kritického a svobodného nadhledu. Uzavřením sebe sama do jednoduchých dějinných schémat pokřivujeme svůj pohled na dějiny a jejich aktéry, v případě církevních dějin i na církev samu.

² Stručně k rozlišení měnící se tradice v církvi a neměnné apoštolské Tradice viz nejnověji MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE. *Teologie dnes. Perspektivy, principy a kritéria*. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, čl. 32 a 79. Podrobněji viz MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE. *Dokumenty MTK věnované metodě do roku 1995 a Statuta MTK*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011.

³ MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE. *Paměť a smíření. Církev a viny v minulosti*. 1. vydání. Praha: Katolický týdeník, 2000, s. 8.

S tímto vědomím se budeme zabývat Tridentským koncilem, přičemž ze všech změn přinesených tímto sněmem vybíráme reformu diecézního kněžstva.⁴ Pokusíme se nalézt odpovědi na následující čtveřici základních otázek. (1) Kde má svůj původ specifická sociální skupina kleriků, odlišených od laiků, a jakými proměnami prošla do raného novověku? Omezíme se přitom pouze na oblast Západu a římské církve a budeme hledat vývojovou linii ustavení a vývoje kléru jakožto jistým způsobem vymezeného stavu uvnitř ní.

(2) Jak se v souvislosti s *Tridentinem* proměnila podoba kněžství? Svátost předávaná vkládáním rukou nástupců apoštolů zůstává neměnná, modifikacím podléhají sociální role posvěcených služebníků, nároky na ně kladené, jejich oděv používaný při slavení liturgie i mimo ně atd. (3) Kdo je to potridentský klerik? V návaznosti na předchozí dvě otázky se pokusíme vysledovat prvky, které byly pro posvěcené služebníky od druhé třetiny 16. století určující, tedy požadavky kladené na kněžstvo ze strany církve a společnosti. Zde se omezíme pouze na nižší duchovenstvo působící v diecézích. (4) Jakou úlohu hrál v procesu vývoje světského duchovenstva mimoliturgický oděv a především jakou měl tento oděv roli od raného novověku? Klerika jako celek a její jednotlivé části nám poslouží jako prizma výkladu potridentského kněžstva.

Metodicky je diplomová práce vymezena jako historicko-liturgická sonda. Spojením tématu určitého úseku církevních dějin, konkrétně reformního Tridentského koncilu, s jeho projevy v jasně vymezené skupině, tedy ve stavu světských kněží, vzniká příležitost na badatelské úrovni propojit dějiny s teologií. V některých kapitolách bude pochopitelně převažovat historický rámec, v jiných teologické ukotvení. I sama klerika v sobě nese spojení historie a teologie: její význam a důrazy vzniklé v jistém historickém kontextu musí nutně mít teologické dopady a uchopení.

Při pokusu proplout mezi Skyllou přílišného teologizování a Charibdou chladného historického pozitivismu budeme mít na paměti slova z liturgie Velké noci, která celebrant pronáší při vyrývání letopočtu do paškálu: „*Kristus včera i dnes – začátek i konec – alfa i omega – Kristus je Pán všech věků – on vládne dějinám – jeho království i moc i sláva – po všechny věky věků. Amen.*“

⁴ Ke smysluplnosti bádání o kněžstvu v historickém kontextu viz např. KONGREGACE PRO KLÉRUS. *Kněz, pastýř a vůdce farního společenství*. Praha: Sekretariát České biskupské konference, 2002. čl. 1 a 5. Dostupné také z WWW <<http://tisk.cirkev.cz/dokumenty/knez-pastyr-a-vudce-farniho-spolecenstvi/>> [2011-08-27]. Dále jen KONGREGACE PRO KLÉRUS. *Kněz, pastýř a vůdce farního společenství*.

I. ÚVODNÍ ČÁST: VYMEZENÍ POJMŮ KLÉRUS A TRIDENTSKÝ KONCIL

Ještě předtím, než přistoupíme k vlastní stati, musíme v úvodní části práce přesně vymežit základní pojmy týkající potridentského diecézního kléru. Pokusíme se uchopit slovo „klérus“ na základě stručného historického přehledu formování této specifické sociální skupiny křesťanské západní církve, vycházejíce při tom z vybraných perikop Písma svatého a děl církevních otců. Budeme postupovat po časové ose až k raně novověkému *Tridentinu*, který o kněžích ve známém článku učí, „že jejich úřad jest takový, nad nějž se žádného vyššího pomysli nedá (...)“.⁵

Stručně bude rozpracováno také běžně užívané sousloví „Tridentský koncil“, a to na základě průběhu a určujících charakteristik *Tridentina* který „už nebyl shromážděním křesťanstva nerozděleného ve víře, jako čtvrtý lateránský nebo také kostnický koncil, ne zalit leskem papežského krále a císaře jako ony, ale ve svém zevnějšku skromný, avšak právě proto tím trvaleji působící akt sebevědomí a obnovy.“⁶

1. Klérus – stručné nastínění formování kněžského stavu na Západě

Při sledování postupného vzniku a následného formování kněžského stavu se všemi jeho atributy⁷ vycházíme vzhledem k povaze této práce z následujícího základního předpokladu: klérus budeme chápat jako stav tvořený kněžími, přestože vymezení této sociální skupiny má svůj vývoj a do kléru jistě náleželi a náleží i jiní posvěcení služebníci než pouze kněží.⁸ Svůj smysl má také hovořit o „kléru“ a „kněžích“. Kněz totiž nikdy nestojí samostatně, nevytváří samostatnou, soběstačnou

⁵ *Katechismus z nařízení sněmu Tridentského k pastýřům duchovním a z rozkazu Pia V., papeže římského, na světlo vydáný*. 1. vydání. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1867, hlava VI, otázka II., s. 299. Dostupné také z WWW <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=16379>> [2011-08-29]. Dále jen *Tridentský katechismus*.

⁶ (Sic!) JEDIN, Hubert. *Malé dějiny koncilů*. 1. vydání. Praha: Česká katolická charita, 1990, s. 79. Dále jen JEDIN, Hubert. *Malé dějiny koncilů*. K významu koncilu viz dále v podkapitole Základní charakteristiky *Tridentina*.

⁷ Viz dále v části Vnější projev reformovaného světského kléru: klerika.

⁸ Vzhledem k povaze práce se tedy nebudeme podrobněji zabývat vývojem episkopátu, diakonátu, nižšími svěceními, kněžstvím v mnišských a jiných řeholních komunitách. Neznamená to ovšem, že by jáhen, biskup nebo řeholní kněz (a až do vydání motu propria Pavla VI. *Ministeria quaedam* 15. srpna 1972 každý, kdo obdržel tonsuru) nebyl klerikem. Uvedené skutečnosti svědčí o značné proměnlivosti a také velké šíři tématu, které je nutno úžeji vymežit. Úvodní část nám má pomoci pochopit „diecézní potridentský klérus.“ V případě světského kléru po *Tridentinu* je rovněž hovoření o kléru ve smyslu kněžstva zcela namístě – všechna nižší svěcení představují jen krátké období v životě budoucího kněze.

jednotku – aby mohl své kněžství plně rozvinout a žít jej, musí být nutně začleněn do nějakého společenství: kmene Lévi, kněžské rodiny, diecéze, farnosti.⁹

1.1. Svědectví Písma svatého

Součástí biblického Zjevení tvoří i téma kněžství. Jak judaismus, tak křesťanství se shoduje s obecným náboženským jevem v tom, „že mysterium numinosum, které člověk zakouší jako fascinosum a současně tremendum, v něm vyvolává pravdivé vědomí nedostatečnosti a nehodnosti vstoupit do božského zjevení přímo. Potřebuje prostředníka.“¹⁰

1.1.1. Kněžství Staré smlouvy

Již ke starozákonnímu kultu neodmyslitelně patří postavy prostředníků mezi Hospodinem a jeho vyvoleným lidem. Instrukce kněžství v Izraeli vzniká v těsné návaznosti na předání desek Zákona Mojžíšovi na hoře Sinaj (Ex 19 a 20) a stavbu stanu setkávání, v němž mají příslušníci kmene Lévi – přímí potomci prvního velekněze Árona a jeho synů – vymezený úkol.¹¹ Kniha Exodus popisuje slavnostní obřad pomazání nově vyvolených kněží, služebníků stanu setkávání.¹²

Posvěcení Hospodinových kněží (hebr. sg. *kohen*, pl. *kohanim*) a důraz na ně jako na zakládající událost vymezující kněžský stav v Izraeli má jasný smysl. Veškeré bohoslužebné jednání starozákonního Izraele vychází z pojmu „svatosti“. Jediný svatý je Bůh, jenž ke svatosti přímo vybízí: „*Bud'te svatí, neboť já, Hospodin, váš Bůh, jsem svatý,*“ (Lv 19, 2b). Nejblíže nejvýše svatému¹³ Bohu stojí velekněz, který jako jediný smí v Den smíření (hebr. *jóm kippúr*)¹⁴ vstoupit do velesvatyně a zde prosit za odpuštění hříchů lidu, a dále pak ostatní kněží zprostředkovávající při obětech symbolický

⁹ Srov. např. *KKC*, čl. 1565.

¹⁰ BROŽ, Jaroslav. Biblické základy kněžství. In *Salve* 2010, roč. 19, č. 2, s. 9–20, zde s. 9. Dále jen BROŽ, Jaroslav. Biblické základy kněžství.

¹¹ „*Také přikážeš Izraelitům, aby ti přinesli čistý olej z drcených oliv ke svícení, aby se mohlo udržovat stále světlo. Ve stanu setkávání vně opony, která je před archou svědectví, o ně budou Áron a jeho synové před Hospodinem pečovat od večera do rána. To bude trvalé ustanovení pro Izraelity po všechna jejich pokolení,*“ (Ex 27, 20–21).

¹² „*Tam se budu setkávat s Izraelity a toto místo bude posvěceno mou slávou. Tak posvěťm stan setkávání i oltář a posvěťm Árona a jeho syny, aby mi sloužili jako kněží,*“ (Ex 29, 43–44).

¹³ K pojmu Boží svatosti a jejímu zakoušení v kontextu Starého zákona viz POSPÍŠIL, Ctírad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi. Náčrt trinitární teologie*. 1. vydání. Praha, Kostelní Vydří: Krystal OP, Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 150nn. Dále jen POSPÍŠIL, Ctírad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi*.

¹⁴ Viz STERN, Marc. *Svátky v životě Židů. Vzpomínání, slavení, vyprávění*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 79–130, zejm. s. 93–94. Dále jen STERN, Marc. *Svátky v životě Židů*.

přechod oběti z oblasti profánní do sakrální.¹⁵ Izrael promítal tuto pyramidální strukturu „odstupňované svatosti“ (respektive posvátnosti) do všech oblastí života: v případě osob, míst i času.¹⁶

Kněžství Staré smlouvy doznává, po prvotních náznacích u patriarchů a po provizorním období přenosné schrány s archou úmluvy, plného rozvinutí se vznikem stabilní svatyně. Kněží vykonávali každodenní bohoslužby již v Prvním chrámu postaveném Šalomounem kolem roku 960 př. Kr. (1 Král 6, 1nn) a také bydleli v jeho blízkosti.¹⁷ „V období Druhého chrámu¹⁸ [dokončen 518 př. Kr.] (...) zaznamenáváme ve vývoji židovského kněžství zesílení některých důrazů. Především roste smysl pro svatost, který se mimo jiné projevil sjednocením kněžstva a zavedením přísného hierarchického řádu. Se stále nápadnějším společenským exkluzivismem vzrůstala také moc kněží ve společnosti. Ti vedle náboženského autority nabývají vůdčího postavení i v politickém životě. (...).“¹⁹

V Izraeli intertestamentární doby vzrůstalo očekávání mesiánského kněze, což úzce souvisí se vzrůstem reálné moci velekněze po návratu z exilu.²⁰ Hasmonejská dynastie vládoucí po skončení Makabejského povstání (167–135 př. Kr.) až do svržení

¹⁵ Srov. např. Lv 15, 13–15.

¹⁶ Srov. BROŽ Jaroslav. *Biblické základy kněžství*, s. 11–12.

Popsaný systém byl pro celý Izrael závazný a kněží v něm měli specifickou úlohu. Náhradou za to, že nevladnili žádnou půdu, jim náležely určité výsady: obdrželi např. část těsta při jeho zadělávání (hebr. *chala*) či tzv. „oběť pozdvihování“ (hebr. *truma*) odevzdávanou rolníky z jejich úrody (cca 2%). Zemědělci nosili *trumu* do jeruzalémského chrámu a z tohoto zvyku se zřejmě později vyvinul zvyk peněžních darů pro kněžstvo. Zároveň ovšem byli kněží zavázáni přísným ustanovením rituální čistoty (hebr. *tohora*). Kněz se nesměl oženit s rozvedenou ženou, proselytkou či vdovou, protože dítě vzešlé z takového manželství se nepovažovalo za čisté a v budoucnu nesmělo vykonávat kněžský úřad. *Tohora* také kněžím přísně zapovídá styk s mrtvými. Předpisy o rituální čistotě dokládají naléhavý požadavek na svatost Božího lidu. Mezi úkoly izraelských kněží totiž patřilo také ochraňovat čistotu ostatních členů Izraele (viz např. Lv 15, 31). Podrobněji viz Chala. In NEWMAN Ja'kov – GAWRI'EL Sivan. *Judaismus od A do Z. Slovník pojmů a termínů*. Dotisk 1. vydání. Praha: Sefer, 1998, s. 50. Dále jen NEWMAN Ja'kov – GAWRI'EL Sivan. *Judaismus od A do Z. Truma*. In *tamtéž*, s. 235. *Tohora*. In *tamtéž*, s. 231

¹⁷ Chrám. In *tamtéž*, s. 59. *Jeruzalémská bible*. Praha: Krystal OP, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009. Poznámka k verši 1 Král 6, 1. Ke stavbě, vybavení a posvěcení Prvního chrámu přehledně viz *Výklady ke Starému zákonu II. Knihy výpravné*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1996, s. 345–359. Ke vzdorovatyním vzniklým jako opozice vůči jeruzalémskému chrámu viz např. BIRAN Avraham. Dan. In FEEDMAN David Noel (ed.). *The Anchor Bible dictionary* 2, 1st edition, New York: Doubleday, 1992, s. 10–17.

¹⁸ Nebiblický popis jeruzalémského chrámu obsažen např. v FLAVIUS, Iosephus. *Válka židovská II*. 2. vydání. Praha: Svoboda, 1992. Kniha 5, s. 109–116. K významu a fungování chrámu v Ježíšově době viz RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2008, s. 53nn. Dále jen RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského*.

¹⁹ BROŽ, Jaroslav. *Biblické základy kněžství*. 12.

²⁰ Ke kněžskému mesianismu viz POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. 3. vydání. Praha, Kostelní Vydří: Krystal OP, Karmelitánské nakladatelství, 2006. s. 40–41. Dále jen POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta*. K teorii dvou mesiášů (áronovský Mesiáš kněžského typu a davidovský Mesiáš královského typu) viz *tamtéž*, s. 49–53.

Římany v roce 63 př. Kr. spojuje v osobě izraelského krále kněžskou a politickou moc. I během existence provincie *Iudeia* uznávali vrcholní představitelé římského impéria synedrium²¹ podřízené místodržícímu jako „místní mocenský orgán. Tento stav velmi věrně dosvědčují i novozákonní pašije.“²² Radikální změna nastala pro celý židovský národ zničením Zorobábelova, respektive Herodova, chrámu v roce 70 Římany.²³ Zboření jeruzalémského chrámu (*churban*) také znamenalo ztrátu výše zmíněných výsad a povinností pro kněze.²⁴

Ve Starém zákoně se s výrazem „klérus“ nesetkáme. Kněžský kmen Lévi odvozuje svůj původ od Árona a jeho synů (Ex 28, 1), příslušnost ke kněžstvu je dána pokrevním příbuzenstvím. Kněží požívali v Izraeli zvláštních výsad, protože v odstupňované svatosti zaujímal vyšší postavení než ostatní členové vyvoleného národa. Kněžské působení starozákonního kultu pokračující v plné šíři až do okamžiku zániku Druhého chrámu má tři základní rozměry: kněz umožňuje lidu přiblížit se k Bohu díky přinášené oběti, kněz předstupuje s obětí před Boha a setkává se s ním, následně sestupuje zpět a „lid obdrží skrze kněze od Boha odpuštění hříchů a usmíření, pokyny pro správnou životní cestu, požehnání, plodnost, pokoj a štěstí. Kněz si tedy právem zaslouží označení prostředník, protože zajišťuje dobré vztahy mezi lidmi a Bohem. A třebaže Starý zákon nemluví o prostřednictví přímo, rád zdůrazňuje slávu kněze, která je odrazem slávy samého Boha (srov. Sir 45, 6 – 22).“²⁵ Přestože lze ve Starém zákoně najít styčné body s novozákonním kněžstvím, teologicky áronovské kněžství s kněžstvím novozákonním nijak nesouvisí.

²¹ Velerada (hebr. *sanhedrin gdoláh* – nejvyšší soud, řec. *synedrion*) fungovala jako svrchovaný zákonodárný, výkonný i soudní orgán od 2. století př. Kr. (1 Mak 11, 23; 14, 28), po roce 70 se rozpadla a až do 5. století na ni navazovala soudní rada v Jabné. Měla jedenasedmdesát členů pod předsednictvím velekněze. Zasedání se konala denně kromě šabatu v chrámu, za členy byli voleni zástupci nejvýznamnějších rodin, farizeů a zákoníků. Postupně se dostala zcela pod farizejský vliv. Srov. Sanhedrin. In NEWMAN Ja'kov – GAWRI'EL Sivan. *Judaismus od A do Z*, s. 166–167. Velerada. In PETROSILLO, Piero. *Křesťanství od A do Z*. 1. vydání Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998, s. 220. Dále jen PETROSILLO, Piero. *Křesťanství od A do Z*.

²² BROŽ, Jaroslav. *Biblické základy kněžství*, s. 13.

²³ „Instituce, která měla v životě národa nesmírně významnou úlohu, byl Chrám a chrámový rituál. Oběti byly pro učence Božím ustanovením. (...) Hlavní přínos učení Talmudu spočíval v tom, že dokázalo židovskému národu vštípit vědomí, že zánik Chrámu neznamenal zánik židovského náboženství. Byl byla ztráta strašlivá, cesta k Bohu zůstávala otevřena. Vedle milosrdenství, zachovávání práva a studia Tóry zde byla modlitba (...).“ COHEN, Abraham. *Talmud pro každého*. 1. vydání. Praha: Sefer, 2006, s. 202–203. „Největší lásku muž obvykle věnoval své první manželce. Proto se praví: „Jestliže mužova první žena zemře za jeho života, je to jako by byl za jeho života zničen Chrám. Zemře-li mužova manželka za jeho života, svět se mu stane temnotou.“ Tamtéž, s. 211.

Zničení Druhého chrámu si židé připomínají každoročním postem o 10. *tevetu*. Viz STERN, Marc. *Svátky v životě Židů*, s. 145–147.

²⁴ Některé zvyklosti odkazující na zvláštní postavení kněží se udržely až do současnosti. Pokud je *kohen* přítomen bohoslužbě v synagóze, čte z knihy Zákona vždy jako první atd.

²⁵ BROŽ, Jaroslav. *Biblické základy kněžství*, s. 12.

1.1.2. Některé určující texty Nového zákona

Chceme-li v základních obrysech postihnout fundamentální prvky kněžství (a tím reflektovat faktické založení kléru) obsažené v Novém zákoně, vyjdeme v první řadě z obrazu Krista – Velekněze z listu Židům: „*Máme tedy vynikajícího velekněze, který prošel až do nejvyššího nebe: je to Ježíš, Boží Syn,*“ (Žid 4, 14a).²⁶

Ke vztahu kněžství Kristova a kněžství starozákonního shrnuje Tomáš Akvinský: „*Kristus je pramenem každého kněžství: vždyť kněz Starého zákona byl jeho předobrazem, zatímco kněz Nového zákona jedná v osobě Krista.*“²⁷ O něco níže svatý Tomáš dokládá, že Kristus je *principalis sacerdos*: „*(...) Zdá se, že kněžství Kristovo nebylo podle řádu Melchizedechova. Neboť Kristus je zdrojem celého kněžství, jakožto hlavní kněz. (...)*“²⁸ Právě v poměru kněžství Melchizedecha a kněžství Kristova se nachází klíč k pochopení novosti Ježíšova kněžství, od něhož se jako od středu odvíjí *sacramentum ordinis*: „*Melchisedekovo pradávno kněžství bylo pro autora listu Židům předobrazem pro nové kněžství Ježíšovo, které není na základě původu, ale života. Židovští kněží umírají a rodí se noví, kdežto Ježíš zůstává navěky a je neposkrvněný, a proto musí nejprve přinášet oběti za své hříchy; učinil tak jednou provždy, když obětoval sebe sama (...)*“²⁹

Pro novozákonní kněžství je určující „*především pojetí Ježíšovy smrti jako oběti.*“³⁰ V aktu Ježíšova sebeobětování nalézáme i základ pro mesiánský titul

²⁶ „*Neboť tys pomazal Duchem svatým svého Syna, našeho Pána Ježíše Krista, na velekněze nové a věčné smlouvy; tys chtěl, aby jeho jediné kněžství neustále v církvi trvalo. A on povolal ke svému královskému kněžství všechen vykoupený lid; z něho si vybírá učedníky a vkládáním biskupových rukou ji dává účast na svém kněžském úřadu a službě: aby vždy znovu slavili oběť, kterou nás na kříži vykoupil, a chystali pro tvůj lid velikonoční hostinu; aby tvůj lid vedli s opravdovou láskou, hlásali mu tvé slovo a posilovali ho svátostmi.*“ Český misál. 1. vydání Praha: Česká liturgická komise, 1983, s. 226. Preface mše při svěcení olejů „*Kristovo kněžství a služba kněží*“. Dále jen Český misál.

„*(...) Je patrné, že tato tematika je velmi významná jak pro porozumění tajemství Ježíšovy osobní identity, jeho poslání, spasitelského významu jeho díla, ale také pro naši křesťanskou a církevní existenci dnes.*“ POSPÍŠIL, Ctírad Václav. *Ježíš z Nazareta*, s. 251.

²⁷ *STh III.* q. 22, a. 4. Překlad převzat z KKC, čl. 1548.

Vyjít v tomto případě z textu svatého Tomáše má své opodstatnění: „*Z Tomášovy teologie spásy člověk vytěží tolik, kolik si dokáže vzít z 22. otázky třetí části ‚Summy.‘ Nejen proto, že její tematický záběr je velmi široký, ale také, že téma Kristova kněžství vyžaduje, abychom vnímali historický kontext Izraele (...). (...) Novodobý historický výzkum nepodkopává Tomášovu teologii, nýbrž pomáhá ještě více odhalit teologickou hloubku jejích hlavních myšlenkových linií. V úsilí o lepší poznání Ježíše jakožto pravého velekněze (...) budou křesťané i nadále nacházet oporu v Tomášově nauce v 22. otázce.*“ LEVERING, Matthew. Kristus kněz. Prohloubení 22. otázky třetí části Summy Theologiae. In *Salve* 2010, roč. 19, č. 2, s. 59–77, zde s. 77. Dále jen LEVERING Matthew. *Kristus kněz*.

²⁸ *STh III.* q. 22, a. 5.

²⁹ Melschisedek. Úvod, překlad a komentář Zuzana Vítková. In *Rukopisy z Nag Hammádí*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 75–101, zde s. 83. K celému citátu viz Žid 7, 11–28. V hebrejské bibli nalezneme zmínky o Melchizedechovi na dvou místech, v Gn 14, 17–20 (přinesení chleba a vína Hospodinu) a Žl 110, 4 (kněz navěky podle řádu Melchizedechova).

³⁰ POSPÍŠIL, Ctírad Václav. *Ježíš z Nazareta*, s. 72.

Velekněz, protože v případě Kristovy oběti na kříži „není rozdíl mezi Obětujícíím a obětním darem (...).“³¹ Fundamentálním prvkem ustanovení kněžství je tedy zmíněná jednota Ježíšovy radikální a zcela nové oběti s jím samým. Proto můžeme hovořit o Kristu jako o knězi a proto „ustanovení nové oběti (...) zároveň musí znamenat ustanovení nového kněžství.“³²

Druhý zásadní pilíř pro ustavení svátosti kněžství v Novém zákoně spočívá ve vyvolení dvanácti apoštolů³³ (i ve vyslání oněch sedmdesáti jiných učedníků),³⁴ jimž Ježíš na několika místech explicitně dává podíl na své moci, tedy i na svém kněžství, vyplývající z blízkého vztahu.³⁵ Ústřední část participace³⁶ na Kristově jedinečném kněžství – určující pro církve napříč dějinnými epochami – začíná službou hlásání evangelia a vrcholí službou eucharistie.³⁷ Učedníci mají jednak šířit radostnou zvěst, podle Mk 16, 15 „hlásat evangelium všemu tvorstvu“³⁸ a také zpřítomňovat velikonoční

³¹ Tamtéž. s. 72–73.

„Na různých místech Nového zákona se setkáváme s tvrzeními, která říkají, že Kristus je obětním darem. V těchto textech je vyjádřena situace Krista z její pasivní stránky. Na jiných místech zase vidíme z Ježíšovy strany aktivní postoj k utrpení, když ho dobrovolně přijímá. (...) List Židům je jako jediný charakteristický syntézou těchto dvou prvků novozákonního učení.“ MOHELNÍK, Benedikt. Vztah obecného a služebného kněžství. In *Salve* 2010, roč. 19, č. 2, s. 95–110, zde s. 97. Dále jen MOHELNÍK, Benedikt. Vztah obecného a služebného kněžství.

³² „Stojíme tudíž před vědomím osobní oběti za druhé ve smyslu deuteriozajášovského Služebníka Hospodinova. Oběť a kněžství spolu úzce souvisejí, jedno bez druhého totiž nemůže existovat, a proto ten, kdo takovouto oběť přináší je knězem, ovšem v naprosto novém slova smyslu, protože i jeho oběť je jiného řádu než ona starozákonní. Další Ježíšovy výroky se opět týkají jeho osobního sebedarování za mnohé – všechny je nacházíme ve slovech ustanovení eucharistie (srov. Mk 14, 24; Mt 26, 28; Lk 22, 20; 1 Kor 11, 25). Zde Ježíš charakterizuje své nadcházející sebevydání jako oběť nové smlouvy, tedy oběť ustavující novou epochu v dějinách Božího lidu. Ustanovení nové oběti ale zároveň musí znamenat ustanovení nového kněžství.“ POSPÍŠIL Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta*, s. 254.

List Židům „dokazuje nedostatečnost bohoslužebných institucí ‚první smlouvy‘; ani kněžství ani oběti nebyly schopny odstranit překážku hříchů a zajistit autentické prostřednictví mezi lidem a Bohem. Proto byly tyto instituce zrušeny, aby uvolnily místo oběti Kristově a jeho kněžství (Žid 7, 18 – 19; 10, 9).“ PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISE. *Židovský národ a jeho svatá Písma*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004. čl. 42. Dále srov. BENEDIKT XVI. – RATZINGER, Joseph. *Nová smlouva. K teologii nové smlouvy v Novém zákoně*. In *Communio* 2011, roč. 15, č. 1, s. 16–30.

³³ Mk 3, 13–19 a Jan 15, 16a.

³⁴ Lk 10, 1–9.

³⁵ Jan 15, 15.

³⁶ „Amen, amen, pravím vám: Kdo věří ve mne, i ten bude konat skutky, které já konám, ba ještě větší bude konat, protože já odcházím k Otci,“ (Jan 14, 12).

³⁷ Neznamená to ovšem omezení apoštolské služby jen na tyto dva prvky, jejich výsadní podstavení však nelze zpochybňovat. Dále jmenujme např. velký misijní příkaz, moc křtít (Mt 28, 19 – 20), moc konat exorcismy (Mk 3, 15), moc uzdravovat (Mk 6, 13b), moc odpouštět hříchy (Jan 20, 23).

³⁸ „Poněvadž kněží mají svým dílem účast na apoštolském úřadě, dal jim Bůh milost být služebníky Ježíše Krista a vykonávat mezi národy posvátný úřad hlásání evangelia (...). Služba kněží však duchovní oběť věřících dovršuje ve spojení s obětí Krista, jediného prostředníka; tato oběť se rukama kněží jménem celé církve podává nekravě a svátostně v eucharistii, dokud sám Pán nepřijde. K tomu směřuje a tam vrcholí služba kněží. Jejich služba, začínající hlásáním evangelia, čerpá totiž všechnu svou sílu a moc z Kristovy oběti a je zaměřena k tomu, aby ‚celá vykoupená obec, to je shromáždění a společenství svatých, byla podávána Bohu jako všeobecná oběť skrze Velekněze, který i sám sebe obětoval za nás v utrpení, abychom byli tělem tak vznešené Hlavy.“ PO, 2.

obět', konat ji na Kristovu „památku“.³⁹ Apoštolská služba jako celek tak dostává výrazně christologický náboj, bez něhož ztrácí obsah: „Svátostný úřad služby církve je vyjádřením toho nového, co přinesl Ježíš Kristus, a jeho zpřítomňování po celou dobu dějin.“⁴⁰

Protože „podstatným bodem katolické ekleziologické nauky je klást základ svátostného úřadu do apoštolské posloupnosti, nakolik tento úřad pokračuje v poslání, které apoštolové přijali od Krista,“⁴¹ zaměříme nyní krátce svoji pozornost na Skutky apoštolů a listy svatého Pavla, jež nám umožní vyložení několika dalších důležitých pojmů. Ježíš ustanovil apoštoly (řec. αποστολλω – posílám, αποστολος, lat. *apostolus* – poslaný), aby pokračovali v jeho díle. Ti potom tuto svoji moc předávali dále svým nástupcům – biskupům. Díky apoštolské posloupnosti (lat. *successio apostolica*) zůstává církev stále se všemi svými členy od samých počátků „ve společenství víry a života.“⁴² Apoštolové, jejichž autorita⁴³ spočívala v postavení nejbližších Kristových učedníků (Mk 3, 13), svědků jeho zmrtvýchvstání (Lk 24, 36 – 43) i nanebevstoupení (Sk 1, 9 – 11) a také v jejich eschatologickém poslání (Mt 19, 28),⁴⁴ světili představené církevních obcí a založili tak nepřerušenu linii předávání biskupského svěcení.

³⁹ Lk 22, 19–20; 1 Kor 11, 23–26.

„Víme, že tomuto výrazu je třeba dát přesný význam, který daleko přesahuje hranice prosté dějinné připomínky. Jsme zde v řádu biblické ‚památky‘, jež zpřítomňuje samu onu událost. (...) Co Kristus vykonal na oltáři kříže a co předtím ustanovil ve večeřadle jako svátost, to kněz obnovuje v síle Ducha svatého. (...) Kněz jako správce ‚Božích tajemství‘ slouží obecnému kněžství věřících. Hlásáním slova a slavením svátostí, zvláště eucharistie, poučuje Boží lid o tom, že má účast na kněžství Kristově a zároveň jej pobízí, aby je plně uskutečňoval. Když po proměňování zazní slova: ‚Mysterium fidei‘, všichni jsou vybízeni, aby si uvědomili jakousi zvláštní existenciální hutnost toho, co je to tajemství Krista, eucharistie a kněžství.“ JAN PAVEL II. *Dar a tajemství. K padesátému výročí mého kněžství*. Praha: Nové město, 1997, s. 84 a 87.

⁴⁰ RATZINGER, Joseph. *Církev jako společenství*. 1. vydání. Praha: Zvon, 1994, s. 78. Dále jen RATZINGER Joseph: *Církev jako společenství*.

⁴¹ Vatikánská dikasterie. *Instrukce k některým otázkám ohledně možnosti laiků podílet se na službách vykonávaných kněžími*. 1. vydání. Praha: Sekretariát České biskupské konference, 2001, s. 10. Kompletní seznam dikasterií podílejících se na vypracování této instrukce je uveden na s. 30–31.

⁴² „Apoštolská posloupnost je předávání poslání a moci apoštolů jejich nástupcům, biskupům, prostřednictvím svátosti (biskupského) svěcení. Díky tomuto předávání církev zůstává ve společenství víry a života se svým původem, zatímco během století organizuje pro šíření Kristova království na zemi celý svůj apoštolát.“ *Kompendium KKC*, čl. 176. Dále srov. *LG*, 18, 20 a 25. *KKC*, čl. 1087, 1399, 1576. SCHÜTTE, Heinz. *Successio apostolica*. In *LThK* 9. sl. 1080–1084.

⁴³ „Apoštolové platí za základy, na nichž je zbudována obec svatých (Boží lid) a Boží rodina (Ef 2, 19 – 20).“ Apoštolové. In BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 55–56. Dále jen BERGER Rupert. *Liturgický slovník*. Dále srov. Apoštol a Apoštolská posloupnost. In PETROSILLO Piero. *Křesťanství od A do Z*, s. 15.

⁴⁴ „Ve Zjevení mají starší ve 4. a 5. kapitole ideální roli svědků Beránkovy moci a slávy. Jejich počet 24 má symbolickou hodnotu. Jsou to starší, kteří sedí na trůnech, oděni do bílých rouch a s korunou ze zlata, a klaní se Bohu (sedícímu na trůnu) a Beránkovi. Tito starší/starci mají symbolickou a reprezentativní roli.“ RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského*, s. 373–374.

Důležitým prvkem tohoto předávání se stalo gesto vkládání rukou⁴⁵ známé již ze starozákonního kontextu.⁴⁶ Skutky apoštolů obsahují svědectví zdůrazňující pokračování Ježíšova díla, kontinuální návaznost.⁴⁷ Toto navazování na Ježíšovo povolání se projevuje i v postupném vznikání prvotní struktury církve. Apoštolové hlásali radostnou evangelijní zvěst, zakládali první křesťanské obce⁴⁸ a v nich vybírali a ustanovovali „starší“.⁴⁹ Tito starší“ (řec. pl. πρεσβυτεροι, lat. pl. *presbyteri*)⁵⁰ pak po odchodu či smrti apoštolů převzali úlohu vedoucí autority v obci.⁵¹

Apoštol národů ve svých listech již předkládá jejich adresátům hluboké úvahy nad zastáváním určitých úřadů v místní církvi: „*Ať se každý na nás dívá jako na Kristovy služebníky a správce Božích tajemství,*“ (1 Kor 4, 1). Pavel také podtrhuje radikální novost kněžské služby jako participaci na Kristově kněžství: „*On nám dal*

⁴⁵ Udělejme drobnou bohemistickou odbočku. Napříště bude v celé práci užíváno sloveso „vkládat“ (respektive „vložit“) a nikoli „vzkládat“, a verbální substantivum „vkládání“ (respektive „vložení“). Problém vzniká s překladem řeckého slovesa επιτιθημι, évat vyskytujícím se v Novém zákoně na devětatřiceti místech. Přestože např. i liturgický překlad Nového zákona užívá sloveso „vzkládat“, jedná se o anachronismus. V českém jazyce vyjadřuje sloveso „vkládat“ (respektive „vložit“) i význam položení, v tomto případě tedy položení rukou na hlavu. Soudobé jazykové příručky sloveso „vzkládat“ vůbec neuvádějí, případně dokládají jeho sporadické užití. Srov. nejnověji HLAVSA, Zdeněk a kol. *Pravidla českého pravopisu*. 2. vydání. Praha: Academia, 2010, s. 309. *Internetová jazyková příručka Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR*. Dostupné z WWW <<http://prirucka.ujc.cas.cz>> [2011-09-10]. *Český národní korpus – SYN 2000*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha: 2000. Dostupné z WWW <<http://www.korpus.cz>> [2011-10-05]. Dále srov. BARTOŇ, Josef. *Uvedení do novozákonní řečtiny*. 4. vydání. Praha: KLP – Koniasch Latin Press, 2004, s. 138. Sloveso „vzkládat“ lze najít např. v SOUČEK, Josef Bohumil. *Řecko-český slovník k Novému zákonu*. 2. vydání. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1973, s. 106.

⁴⁶ Gesto vkládání rukou se ve Starém zákoně vyskytuje jednak v souvislosti s přinášením obětí kněžími Hospodinu – dotýkání se obětovaných zvířat (srov. např. Ex 29, 10; Lv 1, 14 – 17). Mimo liturgické obřady se jej užívá pro jasné označení toho, kdo přijímá nějaké poslání, autoritu: např. kněžský úřad levitů (Nm 8, 12), pověření Jozua Mojžíšovým nástupcem (Nm 27, 18 – 23). Teologie Božího dotyku ve starozákonním kontextu se pak opírá o text Dan 10, 10nn. Viz též WRIGHT, David P. *Hands laying on of*. In *ABD* 3, s. 45–46.

⁴⁷ „*Skutky apoštolů nám připomínají, že Ježíš, s kterým apoštolové žili, jedli a sdíleli námahu každého dne, je stále přítomen ve své církvi.*“ KONGREGACE PRO KLÉRUS. *Eucharistie, pramen svatosti v kněžské službě*. 1. vydání, Praha: Česká biskupská konference, 2004, s. 2, dostupné také z WWW <<http://www.cirkev.cz/cirkev-ve-svete/dokumenty/cervena-rada/?cmd=download&id=9947>> [2011-09-15]. Dále srov. CARSON, D. A. – MOO, Douglas J. *Úvod do Nového zákona*. 1. vydání. Praha: Návrat domů, 2008, s. 279–282.

⁴⁸ O charakteru těchto obcí v souvislosti se vznikem církevních úřadů stručně viz RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského*, s. 370nn.

⁴⁹ I výraz starší je převzat z judaistického prostředí. „Starší“, o nichž se zmiňují i všichni evangelisté, představovali různorodou skupinu, která měla rámci velerady vliv na veřejnou moc, příp. se tak označují muži – významní svědkové víry a uchovavatelé tradice. Srov. *Tamtéž*, s. 370, poznámka 728. V kontextu Starého zákona srov. např. Dt 27, 1; 2 Kron 5, 4; Ezd 10, 14; 1 Mak 9, 70.

„*Pavel a Barnabáš ustanovují církvím představené a ponechávají je dohlížet nad společenstvím. (...) Svěřují je – a s nimi nejspíše celou církev – Pánově péči. (...) Nejedná se přitom o pouhou administrativní úkon, nýbrž o ustanovení duchovních spojené s modlitbou a postem.*“ BOCK, Darell L. *Acts*. 1th edition. Chicago: Baker Academic, 2007, s. 483. Dále jen BOCK, Darell L. *Acts*.

⁵⁰ Již v Pentateuchu výraz „starší“ neoznačuje nutně starší věkem. Srov. Nm 11, 16–17.

⁵¹ Srov. RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského*, s. 372. Dále srov. BOCK, Darell L. *Acts*, s. 626n.

schopnost sloužit nové smlouvě, která nespočívá v liteře, ale v duchu. Neboť litera zabíjí, ale duch oživuje,“ (2 Kor 3, 6). List Efesanům obsahuje Pavlovo napomenutí k jednotě a reflexi různých úloh v církvi na základě odlišných duchovních darů.⁵² Pastorační epištoly obsahují jakési „*biskupské a jáhenské zrcadlo*“⁵³ určené pro uchazeče o vedoucí služby v obci. Pavel svoji pozici kromě blízkého vztahu k adresátům nebo zásluh o založení obce staví na svém povolání: „*Pavel, služebník Ježíše Krista, povoláný za apoštola, určený k hlásání radostné zvěsti,*“ (Řím 1, 1). Můžeme tedy říci, že „*Pavlovy listy (...) potvrzují a upřesňují to, co jsme se dozvěděli z evangelií: christologicky vytvořený úřad ‚služebníků nové smlouvy‘ (2 Kor 3, 6) je tedy nutno pojímat svátostně. Ukazují nám apoštola ve vztahu k obci jako nositele autority pocházející od Krista. V tomto vztahu pokračuje vztah Krista vůči světu a církvi – ono dialogické uspořádání, jež přísluší k podstatě zjevení.*“⁵⁴

Hovoříme-li o základech vzniku kléru v Novém zákoně, musíme přirozeně také zmínit vztah všeobecného (křestního) a služebného (svátostného) kněžství.⁵⁵ Vyděme z formulace svatého Augustina: „*Kde mě děsí, co jsem pro vás, tam mě utěšuje, co jsem s vámi. Pro vás jsem biskup, s vámi jsem křesťan. První vyjadřuje úřad, druhé milost. První ohrožení, druhé spásu.*“⁵⁶ Všeobecné kněžství všech křesťanů vyplývající

⁵² Ef 4, 11–12a.

⁵³ BORSE, Udo. *První a Druhý list Timotejovi. List Titovi*. 1. vydání, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, s. 36. Zde také stručně o problematice významu označení představených jako επσκοποι a διακονοι. Pavlova pravidla fungování církevní správy viz 1 Tim 3, 1–13; Tit 1, 7–9.

⁵⁴ RATZINGER, Joseph. *Církev jako společenství*, s. 80.

⁵⁵ „*V dané souvislosti je třeba připomenout, že pokud vyloučíme užití termínu ‚velekněz‘ nebo ‚kněz‘ ve vztahu k reprezentantům jeruzalémského chrámu, tedy ve starozákonním významu, pak vedle Ježíše Krista není v Novém zákoně žádný jedinec nikdy výslovně označen jako kněz. Nový Boží lid shromážděný Ježíšem Kristem však je nazýván jako svaté kněžstvo (srov. 1 Petr 2, 5) a královské kněžstvo (1 Petr 2, 9; Zj 1, 6). Tato označení se tedy týkají takzvaného křestního nebo všeobecného kněžství křesťanů.*“ POSPÍŠIL Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta*, s. 72 – 73. O dokonalé jednotě všeobecného a služebného kněžství v osobě Ježíše Krista viz *tamtéž*, s. 255.

Dále ke všeobecnému kněžství křesťanů mimo církevní dokumenty viz např. Laik. In DE FIORES, Stefano GOFFI, Tullo. *Slovník spirituality*. 1. vydání, překlad 6. vydání italského originálu s doplňky českých autorů. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999, s. 433–456, zde s. 452–456. Dále jen DE FIORES, Stefano GOFFI, Tullo. *Slovník spirituality*. MÜLLER, Bernard Ludwig. *Dogmatika pro studium i pastoraci*, 1. vydání, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010, s. 772–774. Dále jen MÜLLER, Bernard Ludwig. *Dogmatika pro studium i pastoraci*. Priester/Priestertum. In *TRE* 27, s. 379–434, zde s. 402–420.

Z prací 20. století před Druhým vatikánským koncilem viz např. NIEBECKER, Engelbert. Das allgemeine Priestertum der Gläubigen. 1. Ausgabe. Paderborn: Schöningh, 1936. Priesthood. In *The Catholic Encyclopedia. An international work of reference on the constitution, doctrine, discipline and history of the catholic church*. Part 12. 1th edition. New York: 1913. s. 409–420, zde 414–417.

⁵⁶ AUGUSTINUS AURELIUS. Sermones ad populum, Classis III, De sanctis, 340, 1. In *PL* 38, 1483, dostupné také z WWW <http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/03540430_Augustinus_Sermones_Ad_Populum_Classis_III_De_Sanctis_MLT.pdf> [2011-09-14]. Překlad převzat z NEUNER, Peter. *Laici a kléru. Společenství Božího lidu*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 1997, s. 44. Srov. *LG*, 32.

ze svátosti křtu⁵⁷ stejně jako služebné kněžství posvěcených mužů je nutno jednoznačně označit za nezaslouženou, zdarma danou Boží milost.⁵⁸ Druhý vatikánský koncil v často citovaném článku učí, že „všeobecné kněžství věřících a kněžství služebné čili hierarchické se od sebe liší podstatně, a ne pouze stupněm.“⁵⁹ Vysvětlení vzájemného vztahu těchto dvou veličin se nachází ve druhé části výroku:⁶⁰ „jsou ve vzájemném vztahu, neboť jedno i druhé – každé svým vlastním způsobem – má účast na jediném kněžství Kristově.“⁶¹

Termín pro následující úvahy stěžejní, tedy termín klérus (řec. κληρος, lat. *clerus*), se v Novém zákoně vyskytuje na dvanácti místech v jedenácti verších. Jeho použití v českém liturgickém překladu přehledně ukazuje následující tabulka.⁶²

Odkaz	Verš	Překlad slova κληρος
Mt 27, 35	„Přibili ho na kříž a rozdělili si jeho šaty losováním.“	losování
Mk 15, 24	„Přibili ho na kříž a rozdělili si jeho šaty: losováním rozhodli, co si má kdo vzít.“	losování
Lk 23, 34	„Ježíš řekl: ‚Otče, odpusť jim, vždyť nevědí, co činí.‘ Jeho šaty si rozdělili losem.“	los
Jan 19, 24	„Řekli si tedy: ‚Netrhejme ji, ale losujme o ni, komu připadne.‘ Tak se měl splnit výrok Písma: ‚Rozdělili si mé šaty a o můj oděv losovali.‘ Právě tak to udělali.“	losovat
Sk 1, 17	„Počítal se totiž k nám a měl účast na této naší službě.“	účast
Sk 1, 26	„Losovali tedy, a los padl na Matěje. Byl proto příbrán	losovat, los

⁵⁷ „Všemohoucí Bůh tě vysvobodil z hříchu, dal ti život z vody a z Ducha svatého, přijal tě do společenství svého lidu. A jako pomazal svého Syna, našeho Pána Ježíše Krista, na kněze, proroka a krále, označuje posvátným olejem i tebe, neboť patříš ke Kristu navěky. Amen.“ *Křestní obřady*. 2. vydán Praha: Česká biskupská konference, 1999, s. 56. Modlitba při pomazání posvátným křížem.

⁵⁸ „Náš Pán Ježíš Kristus nás všechny povolal ke svému královskému kněžství. Prosme ho tedy za toto dítě (...), za sebe navzájem a za všechny lidi. Prosme za toto dítě (...). Aby křtem bylo přijato za dítě Boží.“ *Tamtéž*, s. 103. Úvod k přímluvám číslo 4 a první prosba z nich.

„Bože, dej všem katechumenům poznat tajemství spásy a doved' je ke křestnímu prameni, aby se působením tvé svátosti stali novými lidmi a měli účast na životě tvé církve.“ *Český misál*, s. 741. Vstupní modlitba při třetím skrutiniu.

„Nebeský Otče, tys mě bez mých zásluh vyvolil k účasti na věčném Kristově kněžství a k službě ve své církvi; provázej mě svou milostí, abych byl horlivým a přitom laskavým hlasatelem evangelia a osvědčil se jako věrný správce svatých tajemství.“ *Tamtéž*, s. 822. Vstupní modlitba při slavení výročí kněžského svěcení.

⁵⁹ LG, 10.

⁶⁰ Podrobněji viz MOHELNÍK, Benedikt. *Vztah obecného a služebného kněžství*, s. 95.

⁶¹ LG, 10.

U služebného kněze se jedná o vytváření a řízení kněžského lidu a jednání *in persona Christi*. Každý věřící spolupůsobí při slavení eucharistie, přijímá svátosti, modlí se a svědčí vlastním životem.

Dále k tématu viz soudobé články RATZINGER, Joseph – BENEDIKT XVI. *Allgemeines Priestertum*. In *Der Glaube der Kirche. Ein theologisches Lesbuch aus Texten Joseph Ratzingers*, Bonn: Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, 2011, s. 14, dostupné také z WWW <http://www.dbk-shop.de/media/files/DBK_5248.pdf> [2011-09-14]. TENTÝŽ. *Priester. Mensch für die Menschen*. In *tamtéž*, s. 114–115.

⁶² *Nový zákon. Text užívaný v českých liturgických knihách se stálým zřetelem k Nové Vulgátě*. 2. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003.

	<i>k jedenácti apoštolům.“</i>	
Sk 8, 21	<i>„Nemáš podíl ani účast v této věci, neboť tvé smýšlení vůči Bohu není správné.“</i>	účast
Sk 26, 18	<i>„Máš jim otevřít oči, aby se obrátili ze tmy ke světlu, z moci ďáblů k Bohu. Tak dosáhnou vírou ve mne odpuštění hříchů a údělu mezi posvěcenými.“</i>	úděl
Kol 1, 12	<i>„(...) děkovat Otci, že vás uschovil k účasti na dědictví věřících ve světle.“</i>	účast
1 Petr 5, 3	<i>„(...) ne jako dědiční páni ve svém údělu, ale buďte svému stádcí vzorem.“</i>	úděl

Z uvedených výroků jsou pro budoucí vyprofilování kléru stěžejní dva. Sk 1, 26 líčí proces výběru „nového apoštola“ Matěje. Akt doplnění počtu Dvanácti má ve zmíněném ohledu dva dopady. Jednak se ukazuje, že Kristovo povolání není omezeno pouze na prvotní skupinku jím oslovených mužů a že v církvi trvá dál. Za druhé můžeme vidět důležitost sociálního rozměru této služby v církvi, jasně čitelný důraz na společenství, který později kromě jiných faktorů povede k ustavení svébytné sociální skupiny posvěcených služebníků. Užívání termínu klérus s poukazem právě na tento verš vysvětluje také svatý Augustin ve svém Výkladu na žalmy.⁶³

Ve Sk 26, 18 zase Ježíš při rozhovoru s Pavlem vysvětluje právě povolávanému apoštolovi cíl jeho poslání.⁶⁴ „Úděl“ (respektive „daný, vymezený, určený podíl“, případně „dědictví“) sehraje významnou roli zejména ve středověkém a tridentském modelu klerika, který mnoho opouští, aby dovedl svěřené lidi ke spáse. Kněz určitým způsobem – s důrazy, které podléhají dobovým změnám – zprostředkovává setkání se zjevením. On sám za tento náročný úkol obdrží úděl. Již levitské kněžstvo nemělo vlastnit žádnou půdu, protože „jeho dědictvím je sám Hospodin, jak mu to slíbil,“ (Dt 18, 2b). O označování kněží jako klérus v souvislosti s podílem píše svatý Jeroným.⁶⁵ Tento význam také odpovídá pozdně antickému chápání slova *clerus*, a to v Egyptě, Řecku i Římě, jakožto přidělu půdy většinou se strategickými účely, někdy přidělovaný majiteli losem.⁶⁶

⁶³ Viz dále v podkapitole Svědectví církve po roce 313.

⁶⁴ Lukáš ve Skutcích apoštolů předkládá dohromady tři popisy Pavlova povolání za apoštola. Sk 9, 1 – 22 líčí události při cestě do Damašku, ve Sk 22, 1 – 28 Pavel sám hovoří o svém povolání v rámci obhajoby na chrámovém nádvoří. Sk 26, 12 – 18: „Zářivá událost je vzhledem ke kapitolám 9 a 22 zdůrazněna ještě naléhavěji, je zcela zaměřena na Vzkříšeného. (...) Vzkříšený se člověku zjevuje proto, aby ho přijal do svých služeb. Ustanovení služebníkem a svědkem řadí Pavla mezi služebníky slova v Lk 1, 2 a mezi dvanáct apoštolů, kteří mají být svědky v Lk 24, 48 a Sk 1, 8.“ KLIESCH, Klaus. *Skutky apoštolů*. 1. vydání, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999, s. 131.

⁶⁵ Viz dále v podkapitole Svědectví církve po roce 313.

⁶⁶ Ve starověkém Egyptě helénské období označoval termín „kléros“ přiděl půdy pro aktivního nebo vysloužilého vojáka.

Nová oběť Ježíše Krista na kříži znamená vznik nového kněžství, které se již nezakládá na příbuzenských vztazích jako v případě kmene Lévi, nýbrž na osobním povolání. Apoštolové obdrželi na tomto kněžství podíl a předávali jej dále. Aspekt kontinuálního pokračování v Ježíšově díle a opory pro autoritu apoštolů nacházíme především ve Skutcích apoštolů, vývoj směrem k institucionálnímu kněžství předznamenávají Pavlovy listy.⁶⁷ Pro ustavení kléru jsou důležité ještě dva momenty. Skutky apoštolů nám ukazují kněžství jako stále trvajícím sborovou svátost (Sk 1, 26) a jako službu, za jejíž vykonávání přísluší dotyčnému určitý úděl (Sk 26, 18).

Avšak „Nový zákon nám ukazuje víc než formální stránku určité struktury; ukazuje nám též její vnitřní podstatu.“⁶⁸ Proto lze na základě novozákonních textů vyslovit určující specifikum kněží Nové smlouvy, mužů, z nichž se v budoucnu mnohem jasněji vyprofiluje klérus jako skutečný stav: „V křesťanské církvi, která staví na apoštolské poslušnosti, platí, že nositel hierarchického kněžství specifickým svátostným způsobem zpřítomňuje Ježíše Krista jako hlavu jeho tajemného těla, tedy církve.“⁶⁹

1.2. Vybraná svědectví církevních otců⁷⁰

Následující svědectví mají sloužit pouze jako výběrový vhled do patristického chápání kněžství a kněží. Jednotliví autoři a spisy jsou vybírány zejména podle potvrzení některého z témat zmíněných výše nebo z důvodu vyplynutí nové skutečnosti

V Řecku se přidělovala půda v koloniích losem. Kupříkladu chudší občané Athén, kteří se usadili na dobytém území, zde nabyli zvláštním způsobem (κληρονομα) půdu. Tito Athéňané žijící mimo Athény se nazývali „klérúchové“ a přiděl půdy jim poskytnutý „kléros“. Měli značnou míru samostatnosti, ve válečných a daňových povinnostech však podléhali Athénám.

Starořeckému κληρος nebo κλαρος odpovídá v římském systému *sors*. Jedná se o pozemkový přiděl rodině, v archaickém období přidělovaný losem. V pozdní antice se tak označují pozemky na území impéria přidělené barbarům jako soukromé vlastnictví., například *sortes Herulorum* v severní Itálii

Srov. Sors. In BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. *Výkladový slovníček speciálních pojmů k prameni Codex Theodosianus*, Brno: Masarykova univerzita, 2009. Dostupné také z WWW <<http://www.phil.muni.cz/wsvj/home/Documents/dokumenty/jb/VYKLADOVY%20SLOVNICEK%20SPECIALNICH%20POJMU%20K%20PRAMENI.pdf>> [2011-10-01]. Klérúchiá. In *Slovník antické kultury*. 1. vydání. Praha: Svoboda, 1974, s. 317. Kléroí. In SVOBODA, Ludvík a kol. *Encyklopedie antiky*. 1. vydání, Praha: Academia, 1973. s. 298–299. Dostupné také z WWW <<http://olympos.cz/Antika/encyklopedie/Encyklopedie.htm>> [2011-09-30]. Vlastnictví půdy. In *tamtéž*, s. 677–678.

⁶⁷ Srov. GEORGE, Augustin. Kněžství. In *Slovník biblické teologie*. 5. vydání, Velehrad – Řím: Křesťanská akademie, 1991, s. 172–177, zde s. 177. Dále jen *Slovník biblické teologie*.

⁶⁸ RATZINGER, Joseph. *Církev jako společenství*, s. 48.

⁶⁹ POSPÍŠIL Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta*, s. 253.

⁷⁰ Veškeré životopisné údaje v této podkapitole zpracovány podle CAMPENHAUSEN, Hans von. *The Fathers of the Church. Combined edition of The Fathers of the Greek Church and The Fathers of the Latin Church*, 2th edition, Peabody: Hendrickson, 2000.

či nějaké významné modifikace stávající praxe. Ambicí této kapitoly rozhodně není podat ucelený obraz o této velmi široké problematice.⁷¹

1.2.1. Svědectví církve 1. a 2. století

Klement Římský († cca 101), v pořadí třetí nástupce svatého Petra v čele římské křesťanské obce, napsal list do Korintu, aby uklidnil zdejší rozjitřenou situaci. Vybízí v něm křesťany k jednotě⁷² a klade důraz na autoritu posvěcených služebníků, která pochází od apoštolů.⁷³ Dále se tu poprvé jasně ukazuje rozdíl mezi úlohami kleriků a laiků v průběhu slavení liturgie a odlišnosti jejich postavení, Klement ve svých listech vůbec poprvé reflektuje dvě odlišné skupiny: „*Neboť veleknězi jsou vyhrazeny zvláštní bohoslužebné úkony a kněžím je vykázáno zvláštní místo a levitům jsou uloženy zvláštní služby; člověk z lidu je vázán ustanoveními pro lid.*“⁷⁴ Klement vysvětluje tento rozdíl poukazem na to, že posvěcení služebníci jsou vázáni ještě dalšími závazky, protože na základě Božího povolání přinášejí oběti a řídí bohoslužby: „*Kde a skrze koho si [Bůh] přeje, aby se konaly, stanovil sám svým svrchovaným rozhodnutím, aby se všechno dalo zbožně a k jeho libosti a tak bylo příjemné jeho vůli.*“⁷⁵ Homileticky laděný Druhý Klementův list ukazuje – v souvislosti s výzvami k žití křesťanství i mimo liturgické shromáždění – představené obce v roli těch, kdo její členy napomínají: „*Ne aby se zdálo, že věříme a modlíme se jen teď, když nás napomínají presbyterové, ale i když odejdeme domů, pamatujme na přikázání Pána (...).*“⁷⁶

Křesťanský spis pocházející ze 2. století, Učení dvanácti apoštolů – Didaché,⁷⁷ přináší jednak důkaz o praxi vkládání rukou na posvěcené služebníky (zmiňuje biskupy a jáhny)⁷⁸ a hovoří také o nutnosti vydržovat ty členy obce, kteří jí slouží jako

⁷¹ Srov. TORJESEN, Karen Jo. Clergy and Laity. In HARVEY, Susan Ashbrook – HUNTER, David G. *The Oxford handbook of early Christians studies*, 2th edition, Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 389–405, zde s. 392nn. Seznam literatury k tématu *tamtéž* s. 404–405. Dále jen TORJESEN, Karen Jo. *Clergy and Laity*.

⁷² Srov. První list Klementův, VII. In *Spisy apoštolských otců*, přeložili Ladislav Varcl, Dan Drápal, Jan Sokol, 3. vydání, Praha: Kalich, 2004. s. 11–14. Dále jen *Spisy*.

⁷³ Srov. *Tamtéž* XLII a XLIII. Klement se odvolává na vyvolení kmene Lévi Hospodinem a povolání apoštolů Kristem – dokládá tak oprávněnost autority soudobých posvěcených služebníků.

⁷⁴ *Tamtéž*, XL, 5.

⁷⁵ *Tamtéž*, XL, 3.

⁷⁶ Druhý list Klementův, XVII, 3. In *Spisy*, s. 108.

⁷⁷ Ke spisu blíže viz QUASTEN, Johannes. *Patrology I. The Beginnings of Patristic Literature*, 1th edition. Utrecht: Spectrum, 1962. s. 29–38. Dále jen QUASTEN, Johannes. *Patrology I*. Dále viz *Spisy*, s. 11–14.

⁷⁸ Učení dvanácti apoštolů Didaché, XV., 1–3. Dále jen Didaché. In *Spisy*, s. 22.

duchovní: „Každý pravdivý prorok, který se chce u vás usadit, je hoden své stravy.⁷⁹ Tak jako pravý učitel i on je jako dělník hoden své stravy. Každou prvotinu lisu i humna, skotu i skopců vezmeš a dáš prorokům – ti jsou totiž vašimi velekněžími.“⁸⁰

Listy Ignáce Antiochijského (cca 50–105) se často uvádějí jako doklad postupného vzniku monarchického episkopátu ve druhém století.⁸¹ Ignác klade důraz na poslušnost biskupovi a kolegiu kněží: „(...) Napomínám vás, abyste se ve svornosti Boží všechno snažili dělat pod vedením episkopa na místě Božím a presbyterů na místě sboru apoštolů a jáhnů mně nejdražších, kterým je svěřena služba Ježíše Krista.“⁸² Téma jednoty církve viditelně zastoupené představenými obce se Ignácovými dopisy prolíná často, kupříkladu v listu do Filadelfie o ní uvažuje s poukazem na eucharistii: „Snažte se tedy užívat jediné eucharistie, neboť jedno je tělo Pána našeho Ježíše Krista a jeden nápoj sjednocení jeho krve, jeden oltář, tak jako jeden episkop spolu se sborem presbyterů a diakonů (...).“⁸³ Již na přelomu 1. a 2. století píše svatý Ignác, významná autorita za svého života (antiochijský biskup) i po své smrti (mučedník), závažné tvrzení, totiž že biskup a sbor kněží tvoří podstatný prvek pro existenci církve a obci křesťanů se „bez nich (...) nemůže říkat ‚církev‘.“⁸⁴

Polykarp ze Smyrny (69–cca 155) navazuje na rétoriku svatého Pavla obsaženou v listu Římanům, když předkládá seznam kněžských ctností: milosrdnost, péče o potřebné, nelpění na majetku a podobně.⁸⁵ V jeho výčtu také poprvé můžeme zahlédnout zajímavý posun: kněz se má jakoby připodobnit svými vlastnostmi Bohu.

⁷⁹ O odmítnutí hmotného zajištění a zároveň nárocích posvěcených služebníků srov. Mt 10, 10 a 1 Kor 9, 13. Dále o vydržování kněží srov. v kontextu Starého zákona Nm 18, 8–31, Dt 14, 22nn.

⁸⁰ Didaché, XIII, 1–3. In Spisy, s. 21–22.

⁸¹ „Kněží (presbyteri) jsou jistě výteční, ale nad ně vyniká ten velekněz, jemuž byla svěřena svatyně svatých, jemuž jedinému jsou svěřena tajemství Boží. On je branou k Otci, kterou vchází Abraham a Izák a Jákob a proroci a apoštolové a církev, všichni k jednotě Boží.“ Ignatios Filadelfským, IV. In Spisy, s. 134.

V listě do Smyrny Ignác poprvé užívá sousloví „katolická církev“ pro více křesťanských obcí: „Kdekoli se episkop objeví, tam ať jsou všichni, tam jako kdekoli je Ježíš Kristus, tam je obecná církev. (...)“ Ignatios Smyrenským, VIII, 2. In Spisy, s. 137.

⁸² Ignatios Magneským, VI, 6. In Spisy, s. 124.

Ignác v listě Efezanům předkládá harmonický obraz hudebního nástroje: „A tak je třeba, abyste se spojili ve smýšlení episkopovu, což také děláte. Vaše ctihodné presbyterium, hodné Boha, je s episkopem zajedno jako struny s kytarou. Proto vaše jednomyslnost a souzvuk v lásce zpívají o Ježíši Kristu.“ Ignatios Efezským, IV, 1. In Spisy, s. 118. Srov. Tamtéž, s. 122

⁸³ Ignatios Filadelfským, IV. In Spisy, s. 133.

⁸⁴ Ignatios Tralleským III, 1. In Spisy, s. 126–127. Srov. Řím 10, 14 – 15 a KKC, čl. 1593.

⁸⁵ „A starší ať jsou milosrdní, ať se nad všemi slibovávají, navracejí zbloudilé, dohlédají všechny slabé, nezanebávají vdovu, sirotka či nuzného, ale stále pečují o krásné před lidmi, mimo všechny hněv, protekci, nespravedlivý soud, vzdálení vši lásky k penězům; ať jsou opatrní na nepříznivé zvěsti o jiných a nejsou přitkví v soudu u vědomí, že všichni jsme dlužníci hříchu.“ (Sic!) List Polykarpův VI, 1. In Spisy, s. 149. Srov. Řím 12, 17; 14, 10 – 12.

Zajímavý důraz předkládá Justin Mučedník († cca 165) ve své První apologii, když hovoří o vnějších prvcích křesťanského kultu. V neděli, den slunce – den Páně, se křesťané shromažďují ke slavení eucharistie, jemuž předsedá kněz, a jáhnové ji odnášejí i nepřítomným. Kněz také poskytuje pomoc sirotkům a vdovám.⁸⁶ Justin tak dokládá, že slavení liturgie mešní oběti „je počátek, střed a cíl kněžské služby (...). Kněz, posvěcený aby stále zpřítomňoval posvátnou oběť, projevuje tak nejzřejmějším způsobem svou totožnost. Existuje totiž vnitřní souvislost mezi ústředním postavením eucharistie, pastýřskou láskou a jednotou života kněze.“⁸⁷ Závažnost této výpovědi o kněžství vyplývá i ze skutečnosti adresování spisu císaři Antoniu Piovi, jeho synům a římskému senátu.⁸⁸

Mystický spis Pastýř Hermův pocházející přibližně z poloviny 2. století hovoří o kněžích jako o „představených sboru“⁸⁹ a opětovně tak dokládá vedoucí úlohu posvěcených služebníků v rámci obce.

Za pozornost také stojí postupné vytváření struktury univerzální církve s centrem ve Věčném městě. Lyonský biskup Irenej (140/160–cca 202), známý bojovník proto herezím, vyzývá křesťany: „Je nutné, aby se každá církev, to je věřící na každém místě, řídili podle římské církve kvůli jejímu vznešenějšímu původu (,propter potentiorem principalitem‘).“⁹⁰

1.2.2. Svědectví církve 3. století

Již v závěru druhého století a dále v průběhu století třetího teologie „přestala být pouze apologií a v boji proti herezím nabývala stále více podoby systematické reflexe.“⁹¹ Důležitý starokřesťanský spis *Traditio apostolica* obsahuje mimo jiné konsekrační modlitbu při svěcení kněží, v níž biskup prosí, aby Bůh udělil svěcenci

⁸⁶ IUSTINUS. *Apologia prima*. 67. In *PG* 6, 429–432. Dostupné také z WWW <[http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0100-0160_Iustinus_Apologia_Prima_\(MPG_006_0327_0440\)_GM.pdf.html](http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0100-0160_Iustinus_Apologia_Prima_(MPG_006_0327_0440)_GM.pdf.html)> [2011-09-29]. Dále jen IUSTINUS. *Apologia prima*.

⁸⁷ KONGREGACE PRO KLÉRUS. *Direktář pro službu a život kněží*, 1. vydání. Praha: Sekretariát České biskupské konference, 1995, čl. 48. Dostupné také z WWW <<http://www.cirkev.cz/cirkev-ve-svete/dokumenty/cervena-rada/?cmd=download&id=9923>> [2011-09-29]. Dále jen KONGREGACE PRO KLÉRUS. *Direktář pro službu a život kněží*.

⁸⁸ IUSTINUS. *Apologia prima*, 1.

⁸⁹ Pastýř Hermův, Vidění II, IV, 3. In *Spisy*, s. 197.

⁹⁰ IRAENEUS. *Contra haereses libri quinque* III, 3, 2. In *PG* 7, 848. Dostupné také z WWW <[http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_01300202_Iraeneus_Contra_Haereses_Libri_Quinqu_e_\(MPG_007a_0433_1118\)_GM.pdf.html](http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_01300202_Iraeneus_Contra_Haereses_Libri_Quinqu_e_(MPG_007a_0433_1118)_GM.pdf.html)> [2011-09-30]. Překlad převzat z BENEDIKT XVI. *Svatý Petr vytváří jednotu apoštolského sboru. Promluva před modlitbou Angelus Domini 29. 6. 2011*. Dostupné z WWW <<http://www.radiovaticana.cz/clanek.php4?id=14780>> [2011-09-30].

⁹¹ POSPÍŠIL Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi*, s. 255.

„Ducha milosti a ducha kněžského sboru.“⁹² Již v okamžiku přijetí svátosti kněžství z rukou nástupce apoštolů se zde hovoří o kněžství jako o sborové svátosti.

Zásadní vliv na latinskou křesťanskou terminologii vůbec mělo dílo Tertuliána (cca 160–cca 220).⁹³ Dosud žádný autor „před ním ovšem o křesťanských duchovních výslovně jako o ‚kněžích‘ nemluví. Tertullianus k označení kněžství a kněžské funkce užívá tři slov a jejich odvozenin, totiž ‚antistes‘, ‚pontifex‘ a ‚sacerdos‘.“⁹⁴ Pro formování kléru má největší význam označení *sacerdos*. „V ‚*De Praescriptione*‘ 29, 3 a 41, 8⁹⁵ Tertullianus prohlašuje, že existují zvláštní ‚kněžské‘ funkce, které za normálních okolností mohou vykonávat pouze duchovní. V žádné z obou pasáží sice není upřesněno, o jaké funkce se jedná, avšak není pochyb, že musí být řeč o zvláštních svátostných privilegích. Tyto funkce rozlišují role příslušející duchovenstvu a laikům (...).“⁹⁶ Slovo klérus používá na svoji dobu neobvyklým způsobem, který se však později stane jeho jediným významem: „rozlišuje mezi nižším duchovenstvem – presbytery a jáhny – a biskupy.“⁹⁷ Do chápání církevního úřadu vnáší Tertulián nový a pro následující vývoj určující pojem: *ordo*. Slovem *ordo* se odlišovaly v profánním starořímském diskurzu jednotlivé třídy obyvatel, nad ostatní vynikal především řád senátorů. Tertulián přináší výraz *ordo* do prostředí křesťanské církve jako označení pro řád kněží, tedy od laiků přijetím svěcení odlišný klérus.⁹⁸ Zhruba od poloviny 3. století se slovo „klérus“ začíná používat výlučně pro označení posvěcených služebníků,

⁹² „Když je pak svěcen kněz, ať mu biskup vloží ruce na hlavu a také kněží ať se (ho) dotýkají. Ať se modlí, jak jsme řekli a přikázali pro svěcení biskupa, a pronáší slova modlitby: Bože – Otče našeho Pána, Ježíše Krista, shlédni na tohoto svého služebníka a uděl Ducha milosti a (ducha) kněžského sboru, aby vedl a spravoval Tvůj lid s čistým srdcem. Neboť Tys shlédl na svůj vyvolený národ a přikázal jsi Mojžíšovi, aby vybral kněze, které jsi naplnil svým Duchem daným Tvému služebníku. A nyní, Pane, uchovej v nás neporušeného Ducha své milosti a učíš (nás) hodnými sloužit Ti věrně s upřímným srdcem, abychom Tě chválili skrze Tvého Syna, Krista Ježíše. Skrze něj Ti (patří) sláva a moc, Otci i Synu s Duchem svatým ve svaté církvi, nyní i na věky věků. Amen.“ HIPPOLYT ŘÍMSKÝ. *Apoštolská tradice*. 1. vydání, Velehrad – Roma: Refugium, 2000, s. 22–23. Srov. *Tamtéž*, s. 12 (úvodní vysvětlující poznámky) a 44. Dále jen HIPPOLYT ŘÍMSKÝ. *Apoštolská tradice*.

⁹³ Ke vztahu Tertuliána ke katolické církvi viz RANKIN, David. *Tertullianus a církev*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002, s. 34–56. Dále jen RANKIN, David. *Tertullianus a církev*.

⁹⁴ *Tamtéž*, s. 158.

⁹⁵ TERTULLIANUS. De praescriptionibus 29, 3 a 41, 8 In *PL* 2, 32 – 33 a 55 – 57. Dostupné také z WWW <http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/01600220_Tertullianus_De_Praescriptionibus_Adversus_Haereticos_MLT.pdf> [2011-10-06].

⁹⁶ (Sic!) RANKIN David. *Tertullianus a církev*. s. 162.

⁹⁷ *Tamtéž*. s. 125. TERTULLIANUS. De monogamia 12, 1n. In *PL* 2, s. 945n. Dostupné také z WWW <<http://www.archive.org/details/operatert12tertuoftf>> [2011-10-07]. Server <http://www.documentacatholicaomnia.eu> obsahuje Tertuliánův spis *De monogamia* nekompletní

⁹⁸ Srov. s četnými doklady z Tertuliánových děl RANKIN David. *Tertullianus a církev*. s. 131 – 134. K otázce kněžského svěcení samotného Tertuliána viz *tamtéž*. s. 45 – 46.

vůdčích osobností křesťanských obcí.⁹⁹ Tertulián také, mnohdy až ostrými výroky, potvrzuje vyhrazení této svátosti pouze mužům a odmítá i svěřování jakýchkoliv významnějších úloh ženám.¹⁰⁰

Cyprián Kartáginský (200/210 – 258) v polovině třetího století poprvé již zcela jasně „vytyčuje zvláštní úlohu zřízených kněží – uprostřed tehdejších perzekucí a schismat.“¹⁰¹ Rozdíl mezi klerikem a laikem spočívá v odlišné participaci na jediném kněžství Ježíše Krista: přijetí svátostného kněžství umožňuje knězi při slavení eucharistie jednat *in persona Christi*.¹⁰² Proto také Cyprián nazývá posvěcené služebníky „Kristovi kněží“ a „zástupci Krista.“¹⁰³ Tento církevní spisovatel tak zahájil pomalý posun k chápání osoby kněze jako druhého Krista, jež se výrazněji projevil ve středověké teologii. Ve svém spise „O jednotě církve“ pak Cyprián zdůrazňuje nutnost vytváření jednoty a církev označuje za *societate cleri et plebus*, tedy za společenství složené ze dvou oddělených částí: „A domnívá se snad někdo, že je s Kristem, když proti kněžstvu Kristovu útočí a od společenství kléru a lidu se odlučuje? Nosí zbraně proti církvi, proti Božím plánům bojuje.“¹⁰⁴

Nejen vysluhování svátostí, ale také vlastní příprava k jejich přijetí se dostává pouze do rukou posvěcených služebníků. Cyril Jeruzalémský (cca 315–386) ve svých katechezích ukazuje, že vedení katechumenů a následnou mystagogii konají, stejně jako určité úkony při liturgii, pouze klerikové.¹⁰⁵

⁹⁹ Srov. Klérus. In PETROSILLO, Piero. *Křesťanství od A do Z*, s. 92–93, zde s. 92. Autor slovníku ovšem v tomto případě používá o výrazu klérus poněkud vágní formulaci: „Na počátku křesťanství tento výraz označoval všechnen křesťanský lid (...).“ *Tamtéž*.

¹⁰⁰ „Ženě ve shromáždění není dovoleno mluvit [1 Kor 14, 34n; 1 Tim 2, 12], avšak ani vyučovat či křtít, ani obětovat, ani si nárokovat přidělení jakékoli povinnosti, natož pak té, jež náleží kněžskému úřadu.“ TERTULLIANUS. *De virginibus velandis* 9, 1. In *PL* 2, s. 828 Dostupné také z WWW <<http://www.archive.org/details/operatert12tertuoftf>> [2011-10-07]. Server <http://www.documenta catholicaomnia.eu> obsahuje Tertuliánův spis *De virginibus velandis* nekompletní. Překlad převzat z RANKIN David. *Tertullianus a církev*. s. 170.

¹⁰¹ Kněžství. In SALAJKA, Milan. *Orientační teologický slovník*. 1. vydání. Praha: Ježek, 2000, s. 76–77, zde 77.

¹⁰² Srov. JONES Michael Keenan. *Toward a Christology of Christ the High Priest*. Roma: Pontifica Università Gregoriana, 2006, s. 76nn.

¹⁰³ CYPRIANUS CARTHAGINENSIS. *Epistolae* 63, 14. In *PL* 4, s. 382–383. Dostupné také z WWW <http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/02000258_Cyprianus_Carthaginensis_Epistolae_MLT.pdf> [2011-09-28].

¹⁰⁴ CYPRIANUS CARTHAGINENSIS. *Liber de unitate ecclesiae* 17. In *PL* 4, s. 512–513. Dostupné také z WWW <http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/02000258_Cyprianus_Carthaginensis_Liber_de_Unitate_Ecclesiae_MLT.pdf> [2011-09-28]. Překlad převzat z CYPRIANUS THASCIUS CAECILUS. *O jednotě církve*. 1. vydání. Olomouc: Edice Krystal, 1940, s.48.

¹⁰⁵ CYRIL JERUZALÉMSKÝ. *Mystagógické katechese*. 1. vydání. Velehrad: Refugium Velehrad – Roma, 1997, s. 58.

1.2.3. Svědectví církve po roce 313

Konstantinovský obrat v roce 313 znamená proměnu života církve: z pronásledované komunity se stává respektovaná a později podporovaná instituce impéria. V nových podmínkách se rozvíjí také kněžství i jeho reflexe.

Koncem 3. a v průběhu 4. století dochází k silnému zdůraznění ideálu celibátního života kněží, a to pod vlivem široce rozšířeného mnišství. Důsledkem bylo, že „většina velkých teologů považovala za svou povinnost věnovat se otázkám celibátu ve spisech *De virginitate*“.¹⁰⁶ V tomto ohledu dochází jasné shody východní tradice se Západem. Řehoř z Nyssy píše: „*Manželství je posledním stupněm vzdálení od rajského života.*“ Jan Zlatoústý pokračuje v tradici líčící život v manželství jako jeden z průvodních jevů dědičné viny, označuje ženu jako *causu mortis*: „*Žena má daleko k tomu, aby byla užitečná svému muži, naopak vězní ho ve starostech.*“ Postupně se tak položí rovnítko mezi životem v čistotě a životem v celibátu. Druhým důsledkem zmíněného posunu je stále častější používání obrazu církve jako Panny, Snoubenky Krista.¹⁰⁷

Ve čtvrtém a pátém století se také začal vyjasňovat význam slova klérus. Polyglot, vynikající učenec a autor řady spisů Jeroným (340–420) napsal v dopise knězi Nepotiánovi o životě kleriků a mnichů: „*Řecké kléros se latinsky řekne úděl, proto se nazývají klerici, buď proto, že jsou z údělu Páně nebo že sám Pán je údělem a podílem kleriků.*“¹⁰⁸ Podobně se k tématu vyjádřil Augustin (354–430) ve svých Výkladech na Žalmy (*Enarrationes in Psalmos*), konkrétně na verš Žl 68 (67), 16.¹⁰⁹

Po vzniku a etablování mnišského způsobu života přestalo platit dosavadní rozdělení na laiky a klérus, ke dvěma dosavadním stavům (životním řádům) se připojil ještě třetí, jenž ovlivnil především v prosazení celibátu i klérus.

¹⁰⁶ VENTURA, Václav. Teologie kněžského manželství. In *Getsemany* (prosinec 1995). Dostupné z WWW <<http://www.getsemany.cz/node/1958>> [2011-09-26].

¹⁰⁷ Srov. např. RANKIN, David. *Tertullianus a církev*, s. 85–86. Později se tento obraz rozvinul především v souvislosti s alegorickým výkladem Písně písní. Vrcholu tyto květnaté homilie dosahují zřejmě v díle svatého Bernarda z Clairvaux.

¹⁰⁸ HIERONYMUS. *Epistolar Secundum Ordinem Temporum Distribute*. Epistola LII, 5. *Ad Nepotianum. De vita Clericorum et Monacherum*. In *PL* 22, s. 531. Dostupné z WWW <http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_03470420_Hieronimus_Epistolae_Secundum_Ordinem_Temporum_Distributae_MLT.pdf.html> [2011-09-26].

¹⁰⁹ AUGUSTIN. *Enarrationes in Psalmos*. In *PL* 36, s. 322 – 323. Dostupné také z WWW <http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0354-0430_Augustinus_Enarrationes_In_Psalms_%5B_001-079%5D_MLT.pdf.html> [2011-09-26]. K Augustinovu pojetí modlitby žalmů viz STEINER Václav. *Modlitba u svatého Augustina. Trinitární rozměr modlitby v jeho Výkladech na Žalmy*. In *TT* 3 (2008), s. 114–123. Dostupné také z WWW <<http://www.teologickertexty.cz/casopis/2008-3/Modlitba-u-svateho-Augustina.html>> [2011-09-26].

Rozdělení tří stavů v křesťanské církvi od 4. století ¹¹⁰		
Stav	Biblický předobraz (Ez 14,14)	Úloha v církvi a společnosti
klerikové	Noe	vedení křesťanů (obce)
řeholníci	Daniel	zdrženlivost, modlitba
laici	Job	manželský život

Pro středověké myšlení byla zásadní především dělící linie mezi posvěcenými služebníky a laiky.

1.2.5. Shrnutí vlivů na vznik kléru v pozdním starověku

Rozlišení mezi skupinou posvěcených služebníků (kléru) a ostatních členů církve (laiků), ke kterému postupně došlo na sklonku starověku, lze považovat za způsob vytvoření a etablování elity křesťanské církve.¹¹¹ Obě, případně všechny tři, skupiny v rámci církve jsou na sebe navázány: například koncil konaný roku 451 v Chalkedonu stanovil, že každý biskup musí být svěcen pro určené společenství.¹¹²

Proměna podoby a fungování křesťanská církev v pozdní antice měla dva určující důvody: (1) vnějším podnětem byla stupňující se možnost rozvoje v římském impériu, (2) vnitřní dynamiku způsobila změna eschatologického paradigmatu. V roce 311 vydali západořímský císař Gaius Galerius Valerius Maximianus (císařem 305–311) a východořímský císař Gaius Vlaerius Licinianus Licinius (císařem 308–324) edikt, jímž zastavili pronásledování křesťanství. V roce 313 pak Licinius a Konstantin I. Veliký (západořímským císařem 306–324, císařem 324–337) vydali milánský reskript, kterým bylo křesťanství zrovnoprávněno s ostatními vyznáními v římské říši a církvi navrácen majetek. Císař Flavius Theodosius (východořímským císařem 374–394, císařem 394–395) pak v roce 380 prohlásil křesťanství státním náboženstvím římské říše.¹¹³

Kromě tohoto vnějšího vlivu musíme vzít v úvahu i vnitřní proměnu církevních obcí, jež nastala ještě před koncem pronásledování. Za hybnou sílu zmíněného posunu lze považovat posun v chápání eschatologického paradigmatu: církve se pomalu

¹¹⁰ Srov. LE GOFFE, Jaques – SCHMITT, Jean Claude. *Encyklopedie středověku*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 600. Dále jen LE GOFFE, Jaques – SCHMITT, Jean Claude. *Encyklopedie středověku*.

¹¹¹ Srov. TORJESEN Karen Jo. Clergy and Laity, s. 389.

¹¹² Srov. COD, s. 98.

¹¹³ Srov. HRDINA, Ignác Antonín. *Texty ke studiu konfesního práva I. Evropa a USA*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2006, s. 26–27. Dále jen HRDINA, Ignác Antonín. *Texty ke studiu konfesního práva I*.

přiklonila ke stálému očekávání parusie, což souvisí se vstřícnějším postojem vůči časným záležitostem. Vlastní „ustavení“ kléru (ještě nikoli jako samostatného stavu v rámci společnosti, ale jako specifické skupiny uvnitř církve) tak mohlo proběhnout ve třech fázích: domácí církev – hierarchizace – sakralizace, a to již před konstantinovským obratem, který poskytl prostor pro realizaci již daných skutečností.

Proměna eschatologického paradigmatu v 1. a 2. století¹¹⁴				
Časové vymezení	Církevně-dějinná epocha	Fáze vzniku kléru	Eschatologické paradigma	Teologické východisko paradigmatu
cca do roku 100	apoštolská a poapoštolská doba	domácí církev: vedoucí úloha jako služba	očekávání velmi brzké parusie	Mt 16, 28 par ¹¹⁵
100–175	doba prvních apologetů	hierarchizace: vládce a lid	očekávání brzké parusie	2 Sol 2, 1–12 ¹¹⁶
po roce 175	doba apoštolských a církevních otců	sakralizace: kněz a lid	stále očekávání parusie	Mt 25, 1–13 ¹¹⁷

Křesťané začali pojímat stvořený svět jako nikoli jako prostor dočasného přebývání, ale jako prostor realizace církve. Nejpregnantněji tuto skutečnost vyjádřil později svatý Augustin, když ve svém spisu *De civitate Dei* napsal o době posledního pronásledování líčeném v Apokalypse: „*Zde se obyčejně naskytá otázka, kdy se to stane. Je naprosto nemístná. Vždyť kdyby nám bylo s prospěchem to vědět, kdo by to komu pověděl lépe nežli učedníkům na jejich otázku [Sk 1, 6–8] sám božský mistr? (...)Marně se tedy pokoušíme přesně vypočítat roky, které ještě zbývají tomuto světu, když z úst Pravdy slyšíme, že nám to nepřísluší; přesto prý má od nanebevstoupení Páně*

¹¹⁴ Srov. TORJESEN, Karen Jo. *Clergy and Laity*, s. 397nn. Dále srov. DALEY, Brian E. *The Hope of the Early Church. A Handbook of Patristic Eschatology*. 1th edition. New York: Cambridge University Press, 2003, s. 20nn. FUNDA, Otakar A. *Ježíš a mýtus o Kristu*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2007, s. 253nn. KELLY, John Norman Davidson. *Early Christians doctrines*. 5th edition. London: Continuum, 2011, s. 459–462. MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE. *O některých aktuálních otázkách eschatologie*. 1. vydání. Olomouc: Refugium Velehrad–Roma, 2008, s. 18, 29nn. RATZINGER Joseph. *Eschatologie. Smrt a věčný život*. 2. vydání. Brno: Barrister and Principal, 2004, s. 29nn, 92nn, 176.

¹¹⁵ Ježíš zakončuje předpověď svého utrpení a smrti výzvou k zapření sebe sama a přijetí kříže a pokračuje: „*Amen, pravím vám: Někteří z těch, kdo tady stojí, neokusí smrt, dokud neuvidí Syna člověka, jak přichází se svým královstvím.*“ Výrok se však vztahuje na skutečný pád Jeruzaléma, k němuž došlo v roce 70 po Kr. a kterého se někteří Ježíšovi současníci skutečně dožili. Tento pád představuje předobraz konce věků.

¹¹⁶ Pavel, na rozdíl od rétoriky 1. listu do Soluně, varuje před falešnými proroky a svědectvími hlásajícími brzký Ježíšův druhý příchod a píše: „*Bratři, pokud jde o dobu, kdy přijde náš Pán Ježíš Kristus a kdy my se u něho shromáždíme, prosíme vás: nenechte si tak snadno poplést hlavu, či se dokonce polekat nějakým proroctvím nebo listem prý od nás poslaným, jako by ten den Páně měl už nastat,*“ (2 Sol 2, 1 – 2).

¹¹⁷ Podobenství o pošetilých a prozíravých pannách, které mají jít uprostřed noci naproti ženichovi Ježíš uzavírá výzvou ke stálé bdělosti: „*Bděte tedy, protože neznáte den ani hodinu,*“ (Mt 25, 13).

až do jeho posledního příchodu uplynouti podle jedněch čtyři sta roků, podle druhých pět set, podle jiných dokonce tisíc.(...)“¹¹⁸

1.3. Další tendence ve vývoji kléru v raném středověku

Raný středověk znamenal proměnu v dopadech přijatého svěcení ve smyslu automatického nabytí nového sociálního statusu spojeného se zvláštní ochranou a úctou, který se postupně začal v Evropě prosazovat. V roce 585 vydala synoda ve francouzském Mâcon ojedinělý dokument, v němž ustanovila povinná gesta úcty laiků vůči klerikům. „Jediní, kdo se podle všeho těší těmto projevům úcty, jsou klerici, ale jak uvádí synod, před Bohem se tak zvětšují i zásluhy laiků. Když se totiž klerici i laici této etiketě podřizují, předepsaná gesta Boha (...) ,rozradostňují‘. Tato gesta jsou znamením i nástrojem hierarchie, kterou si přeje Bůh.“¹¹⁹

Předpisy o gestech vzdávání úcty klerikům z roku 585 ¹²⁰	
<p>„Si quis saecularium honoratorum in itinere obviam habuerit aliquem ecclesiasticorum graduum usque ad inferiorem gradum honores veneranter, (...), illi colla subdat, (...). Et si quidem illi seculares aequo vehitur clericusque similiter, seculares galerum de capite auferat et clerico sincere salutationis munus adhibeat; si vero clericus pedes graditur et seculares vehitur equo, illico ad terram defluat et debitum honorem sepe dieto clerico sineerae caritatis exhibeat.“</p>	<p>„[Ustanovujeme:] jestliže laický hodnostář potká klerika, pak – i když se jedná o klerika nižšího – musí laik před klerikem sklonit hlavu. A jestliže oba jedou na koni, musí laik sejmout klobouk z hlavy a přátelsky klerika pozdravit. Jestliže jde klerik pěšky a laik jede na koni, musí laik sestoupit na zem a projevit klerikovi úctu, jaká mu přísluší.“</p>

Na postavení posvěcených služebníků v Evropě měl vliv jejich právní status ve Francké říši, kde vznikl fenomén tzv. „říšské církve“. Kapituláře (respektive právní předpisy jim předcházející) jsou dokladem západní formy césaropapismu, v němž ryze

¹¹⁸ AURELIUS AUGUSTINUS. *O Boží obci II. Kniha XVIII*, 53. Přetisk 1. vydání. Praha: Karolinum, 2007, s. 240 – 241.

V pozadí úvahy může stát i výrok: „Tedy Bůh, ten původce a dárce blaženosti, jsa jediným pravým Bohem, dává pozemská království dobrým i zlým. Nečiní to však slepě a tak říká nahodile, neboť je Bohem a ne náhodou, nýbrž podle řádu věcí i časů, nám skrytého a jemu dokonale známého; leč tomu časovému řádu není jako sluha poddán, naopak sám jej řídí jako pán a rozvrhuje jako správce. (...)“ TENTÝŽ. *O Boží obci I. Kniha IV.*, 33. Přetisk 1. vydání. Praha: Karolinum, 2007, s. 166.

¹¹⁹ SCHMITT, Jean-Claude. *Svět středověkých gest*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 43.

¹²⁰ *Monumenta Germaniae Historica. Legum sectio III concilia. Tomus I. Concilia aevi Merovinginci. Hannoverae: Impensis Bibliopoli Hahniani, 1893, s. 170–171. Dostupné také z WWW <http://www.documentacatholicaomnia.eu/20vs/201_MGH/19251933_MGH_2_Leges_3_Concilia_01_Concilia_Aevi_Merovingii_AD_0511-0695_LT.pdf> [2012-11-29].*

kanonické záležitosti upravoval panovník svými výnosy, a to v letech 751–843 a opět za vlády dynastie Otonů mezi lety 962–1024.¹²¹ Jednalo se o předpisy týkající se vzhledu chrámů, placení desátků, výrazné postavení biskupů, pevné pozici římské církve a rozšíření římské liturgie (především za vlády Karla Velikého v letech 771–814), potlačování pohanských praktik, konání místních sněmů a další.¹²² Reforma církve byla například v očích císaře Jindřicha II. (králem a posléze císařem 1002–1024) a říšské elity úsilím o zlepšení církevní disciplíny, mnišského života či liturgie, a to „s přesvědčením, že obnovují původní křesťanský řád.“¹²³ Provázanost církevní a světské moci měla za následek sebe prezentaci krále, jehož postava se sakralizovala, jakožto svorníku jednoty země i jednoty církevní hierarchie. Právě v osobě pomazaného krále a císaře Svaté říše římské z přelomu prvního a druhého tisíciletí se završil proces ovládnutí říšské církve a zahájilo období posvátné královlády v Evropě.¹²⁴

V reakci na podřízení papežství¹²⁵ a západní církve světskému rameni reprezentovanému císařem vznikla reformní hnutí uvnitř církve: na počátku 10. století v burgundském klášteře Cluny, v 11. století pak gregoriánská reforma završená úsilím papeže Řehoře VII. a ukončením tzv. boje o investituru.¹²⁶ Clunyská reforma zdůrazňovala ve vztahu k nižšímu duchovenstvu potřebu obnovit disciplínu kléru a zachovávat zvláštní status kleriků, gregoriánská reforma prosazovala například *privilegium fori* kléru, tedy nezávislé církevní soudy.¹²⁷

Tendence ve formování duchovenstva jsou dále zřetelné z dobové liturgické praxe. Zřejmě nejpozději na konci 5. století se prosadily kvatembrové dny – tedy dny postní, dny zvláštního asketického úsilí – jako obvyklé termíny udělování svěcení. Ve středu a v pátek byli kandidáti představeni a prozkoušeni, slavení liturgie spojené se svěcením probíhalo v sobotu večer.¹²⁸ V průběhu raného středověku se dokončil proces privatizace slavení liturgie: na konci 11. století začaly vznikat „úplné misály“, které umožňovaly knězi slavit mši svatou zcela soukromě a podtrhly tak umenšení

¹²¹ VALEŠ, Václav. *Konfesní právo. Průvodce studiem*. 1. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, s. 29–30. Dále jen VALEŠ, Václav. *Konfesní právo*. HRDINA, Ignác Antonín. *Texty ke studiu konfesního práva I*, s. 48.

¹²² Srov. *Tamtéž*, s. 48–52.

¹²³ SUCHÁNEK, Drahomír. *Imperium ert sacerdotium. Říšská církev na přelomu prvního a druhého tisíciletí*. 1. vydání. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2011, s. 205.

¹²⁴ Srov. *Tamtéž*, s. 234–236.

¹²⁵ Samostatnou kapitolu těsné provázanosti papežství se Svatou říší římskou zde, vzhledem k povaze práce, nebudeme podrobněji rozebírat.

¹²⁶ Viz HRDINA, Ignác Antonín. *Texty ke studiu konfesního práva I*, s. 55–56.

¹²⁷ VALEŠ, Václav. *Konfesní právo*, s. 30–32.

¹²⁸ ADAM, Adolf. *Liturgický rok. Historický vývoj a současná praxe*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 1998, s. 180.

společného slavení liturgie.¹²⁹ Slavení liturgie se tak stalo záležitostí posvěcených služebníků.¹³⁰ Rozlišovacím znakem klerika či mnicha od laika zůstávala v tomto období tonsura, zvláštní oděv začal tuto úlohu postupně plnit od 9. století.¹³¹

Hierarchické pojetí středověké církve se také často spojuje s vlivným dílem Pseudo-Dyonisia Aeropagity, konkrétně s korpusem zvaným *Corpus dionysiacum: De mystica Theologia, De divinis nominibus* a *De ecclesiastica hierarchia*. Především pojednání O církevní hierarchii, považované dlouho za autentický spis Dionýsia Aeropagity, ve středověké filozofii i teologii rezonovalo.¹³²

1.4. Vrcholně středověké koncily a klérus

Začátek evropského vrcholného středověku bývá kladen do poloviny 11. století, jeho závěr pak do 14. věku.¹³³ Za tři velmoci středověké Evropy lze považovat *studium* (zastoupené především vysokými učenými), *imperium* (světskou císařskou moc) a *sacerdotium* (duchovní moc církve).¹³⁴

Za pontifikátu Řehoře VII. (1073–1085), autora programového prohlášení s názvem *Dictatus papae*, se uzavřel dlouhodobý proces postupného jasně oddělování kněžstva od laiků, jenž v zásadě vymezil vztah těchto dvou skupin až do II. vatikánského koncilu. Typickým vnějším vyjádřením tohoto vzdálení kléru a lidu se staly chórové mřížky instalované mezi presbytář a loď,¹³⁵ vymezující prostor pro „církev učící“ (klérus) a „církev slyšící“ (laiky).¹³⁶

Pro pochopení katolické církve od vrcholného středověku do roku 1870, kdy zanikl papežský stát, je třeba mít na paměti dvě charakteristiky: (1) církev chápanou

¹²⁹ ADAM, Adolf. *Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2001, s. 45.

¹³⁰ Srov. CABAN, Peter. *Dejiny slávenia eucharistie do Druhého vatikánského koncilu*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2010, s. 88. Dále jen CABAN, Peter. *Dejiny slávenia eucharistie do Druhého vatikánského koncilu*.

¹³¹ Viz podkapitoly 6.4. Cesta k *vestis talaris*, 9.3. Obřad přijetí tonsury.

¹³² LE GOFF, Jacques. Středověký člověk. In LE GOFF, Jacques (ed.) *Středověký člověk a jeho svět*. 2. vydání. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 35. Dále jen LE GOFF, Jacques (ed.) *Středověký člověk a jeho svět*.

¹³³ Nejednotnost ve stanovování konce vrcholného středověku v Evropě úzce souvisí s rozdílným chápáním pozdního středověku a zejména renesance. Nemáme zde ovšem, vzhledem k povaze této práce, v úmyslu podávat obecnou charakteristiku tohoto období.

¹³⁴ Srov. CURTIUS, Ernst Robert. *Evropská literatura a latinský středověk*. 1. vydání. Praha: Triáda, 1998, s. 276.

¹³⁵ Srov. Prostor oltářní. In BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*, s. 387–388.

¹³⁶ Viz např. NOBLE, Thomas F. X. – SMITH, Julia M. H. *The Cambridge History of Christianity III. Early Medieval Christianities 600–1000*. 1th edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 479–482.

Precizní analýzu církve rozdělené na definované stavy a postupné spění k ekeziologii *communio* zde ponecháváme stranou, stejně jako různé podoby původně středověkého modelu.

jako stát a (2) opakující se snahy o reformu. Katolická církev – nikoli jenom papežský stát v čele s římským biskupem – vykazuje mnoho znaků státu: rozdělení na větší či menší provincie (diecéze, arcijáhenství), centrální moc (Řím), která se dále dělí na jednotlivé úřady (papežská a diecézní kurie), vlastní systém práva.¹³⁷ Ovšem dobová redukce církve pouze na instituci koresponduje s jejím výše uvedeným rozdělením na dvě části s danými právy a povinnostmi.

Jaques Le Goff shrnuje: „Kolem roku 1140 Gratianus v návaznosti na ‚gregoriánskou reformu‘ formuluje ve svém Dekretu (...) toto rozlišení způsobem, který se v kanonickém právu rychle prosadí. (...) Podstata textu spočívá ve snaze definovat a rozlišit, vnést do křesťanské společnosti řád.“¹³⁸

Gratiánův dekret (Concordia discordantium canonum)	
II. část, 12. kauza, 1. otázka, 7. kapitola	
<p>„Duo sunt genera Christianorum. Est autem genus unum, quod mancipatum divino officio, et deditum contemplationi et orationi, ab omni strepitu temporalium cessare convenit, ut sunt clerici, et Deo devoti, videlicet conversi., κληρος enim grece latine sors. (...) Omnes enim Deus in suos elegit. Hi namque sunt reges, id est se et alios regentes in virtutibus, et ita in Deo regnum habent. Et hoc designat corona in capite. (...)</p> <p>Aliud vero est genus Christianorum, ut sunt laici. Laos enim est populus. His licet temporalia possidere, sed non nisi ad usum. (...) His concessum est uxorem ducere, terram colere, inter virum et virum iudicare, causas agere, oblationes super altaria ponere, decimas reddere, et ita saluari poterunt, si uicia tamen benefaciendo euitauerint.“</p>	<p>„Jsou dva druhy křesťanů. První má sloužit Bohu, oddává se kontemplaci a modlitbě, drží se stranou světského ruchu: to jsou klerici a Bohu odevzdaní, zasvěcení sliby – v řeckém jazyce klérus, v latinském los. (...) Všechny si je za své vyvolil Bůh. Toto jsou totiž takoví vládcí, kteří vládnou nad ostatními ctnostmi, a tak mají podíl v Božím království. A to ukazují nošením koruny [tonsury] na hlavě. (...) Druhý druh křesťanů jsou laikové, laos označuje lid. Tito mohou vlastnit světské statky, nikoli však ke své potřebě. (...) Jsou povoláni uzavírat sňatky, obdělávat půdu, vést spory, zahájit spravedlivý boj, přinášet oběti na oltář, odvádět desátky, a tak mohou být spaseni, pokud se vyhýbají neřestem a přidržují se dobrého.“</p>

K právnímu ukotvení stávajícího rozdělení církve na dvě části došlo ve stejné době, kdy se završila dlouhá sakramentálně-teologická debata o počtu svátostí.¹³⁹

¹³⁷ Srov. MUNDY, John H. *Evropa vrcholného středověku 1150–1300*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 224–228, zejm. s. 224. HAY, Denis. *Evropa pozdního středověku*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2010, s. 248–285.

¹³⁸ LE GOFFE, Jaques – SCHMITT, Jean Claudie. *Encyklopedie středověku*, s. 295. Překlad příslušné části Gratiánova dekretu převzat z téhož místa.

¹³⁹ Jak Gratiánova sbírka, tak Sentence vznikly původně pro ryze studijní účely, z obou se však staly zásadní a vlivné dobové texty. Gratiánův dekret vydal v roce 1583 Řehoř XIII. jako součást *Corpus iuris*

V průběhu vrcholného středověku již nedocházelo k formulaci věroučných stanovisek tak často jako v prvním křesťanském tisíciletí, se vznikem univerzit se však začala znovu a více promýšlet. Petr Lombardský (cca 1100–1160) ve svém díle *Sententiarum libri quattuor* definoval sedm svátostí udělovaných v římské církvi včetně svátosti kněžství, jejichž výčet – později mnohokrát magisteriem potvrzený – se stal konečným.

Typickým výrazem pro vrcholně středověké prostřední se stalo slovo „reforma“.¹⁴⁰ Hybnou silou vnitrocírkevních změn a nástrojem uvádějícím reformy v život se opět stávají všeobecné sněmy konané pod svrchovanou autoritou Petrova nástupce. Tři ekumenické koncily svolané v průběhu 12. století do Lateránské baziliky v Římě¹⁴¹ řešily především otázky týkající se disciplíny kleriků, zejména prosazení celibátu.¹⁴²

Pod předsednictvím papeže Inocence III. (papežem 1198–1216) se na Čtvrtém lateránském koncilu (1215) sešlo kolem 1 300 účastníků. Sněm přijal kánon, v němž se explicitně uvádí, že mocí konsekrovat eucharistii disponuje pouze ten, kdo řádně přijal svátost kněžského svěcení. Jedná se o první koncilní vyjádření tohoto druhu, které bude následujícími koncily již jen mírně upravováno. Role kněze – vysluhovatele svátostí, především eucharistie – výrazně posílila a v dalším vývoji se stala jedním z nejdůležitějších specifíků posvěcených služebníků.

Ustanovení IV. lateránského koncilu o moci konsekrovat eucharistii kněžími¹⁴³	
<p><i>„Una vero est fidelium universalis ecclesia extra quam nullus omnino salvatur in qua idem ipse sacerdos et sacrificium Iesus Christus cuius corpus et sanguis in sacramento altaris sub speciebus panis et vini veraciter continentur transsubstantiatis pane in corpus et vino in sanguinem potestate divina ut ad perficiendum mysterium unitatis</i></p>	<p><i>„Existuje jedna univerzální církev, mimo níž není spásy, ve které je ustanoven Kněz a zároveň také Oběť – Ježíš Kristus. Jeho tělo a krev jsou skutečně přítomny ve svátosti oltářní pod způsoby chleba a vína, které se Boží mocí proměňují [transsubstanciace]: chléb v tělo a víno v krev, takže my sami od něj přijímáme tu dokonalost tajemství jednoty, jakou</i></p>

canonici, Čtyři knihy sentencí se staly nejrozšířenějším teologickým pojednáním, z něhož čerpala scholastika i magisterium. Obě díla potvrzují, kodifikují a vyjasňují již stávající normy a stávající praxi, v případě Gratiánova dekretu se jedná o dobově podmíněné zakončení jedné fáze procesu hledání, v případě Petra Lombarského o uzavření zmíněného procesu.

¹⁴⁰ K tématu stručně a výstižně NEMO, Philippe. *Co je Západ?* 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2011, s. 39–56.

¹⁴¹ K tématu lateránských koncílů viz základní práce FOREVILLE, Raymonde. *Lateran I–IV*. 1. Auflage. Mainz: Matthias Grünewald, 1970. Nebo originál ve francouzském jazyce FOREVILLE, Raymonde. *Latran I, II, III et Latran IV*. 1. Question. Paris: l'orante, 1965. Nověji WOHLMUT, Josef. *Konzilien des Mittelalters. Vom ersten Laterankonzil (1123) bis zum fünften Laterankonzil (1512 – 1517)*. 3. Auflage. Paderborn, München, Wien: Schöningh, 2000.

¹⁴² Viz kapitola 12. Celibátní čistota.

¹⁴³ DH 802.

<i>accipiamus ipsi de suo quod accepit ipse de nostro.</i> <i>Et hoc utique sacramentum nemo potest conficere nisi sacerdos qui fuerit rite ordinatus secundum claves ecclesiae quas ipse concessit apostolis et eorum successoribus Iesus Christus.“</i>	<i>on přijal od nás.</i> <i>A tuto svátost nemůže platně vysluhovat nikdo kromě kněze, jenž řádně přijal svátost svěcení, jak to odpovídá moci klíčů, kterou svěřil apoštolům a jejich nástupcům sám Ježíš Kristus.“</i>
--	---

Ekumenické koncily západní církve konané v průběhu 14. a na počátku 15. století se otázkám souvisejícím s kněžstvem nijak podrobně nevěnovaly.¹⁴⁴ Basilejský koncil (1431–1449) přinesl poprvé důkladnější vyjasnění formy a materie svátosti kněžského svěcení stanovením okamžiku ontologické změny kandidáta svátosti svěcení.¹⁴⁵ 22. listopadu 1439 schválili koncilní otcové dekret *Excultate Deo* o sjednocení (unii) katolické církve s církví arménskou (tzv. dekret pro Armény).¹⁴⁶ Jeho formulace vychází především z teologie svatého Tomáše Akvinského. Obřad *traditio*, tedy doprovodný obřad, totiž postupně nabyl takového významu, že se z něj stala centrální součást liturgie spojené s udělování svátosti svěcení. Koncil stanovil předání předmětů za konsekrační část obřadu (materii) a příslušnou modlitbu *Accipite potestatem* za formu.¹⁴⁷

Dekret Basilejského koncilu <i>Excultate Deo</i>¹⁴⁸	
<i>„Sextum est sacramentum ordinis, cuius materia est illud, per cuius traditionem confertur ordo: sicut presbyteratus traditur per calicis cum vino et patente cum pane porrectionem, diaconatus vero per libri Evangeliorum dationem, subdiaconatus vero per calicis vacui cum patena vacua superposita traditionem; et similiter de aliis per rerum ad ministeria sua pertinentium assignationem.</i> <i>Forma sacerdotii talis est: ‚Accipe potestatem offerendi sacrificium in Ecclesia pro vivis et mortuis, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.‘ Et sic de</i>	<i>„Šestou [svátostí] je svátost svěcení, jejíž materie spočívá v tom, co se podává svěcenci při svěcení: kněžství se vyznačuje předáním kalicha s vínem a patény s chlebem, jáhenství předáním evangeliáře, podjáhenství předáním prázdného kalicha a prázdné patény; a podobně u ostatních [svěcenců] předáním toho předmětu, který patří k vykonávání jejich služeb.</i> <i>Forma kněžského svěcení zní takto: ‚Přijmi moc přinášet v církvi oběť za živé i za mrtvé ve jménu Otce i Syna i Ducha</i>

¹⁴⁴ Jedná se o Viennský (1311–1312), Pisánský (1409) a Kostnický koncil (1414–1418). Těmto otázkám se nevěnoval ani poslední sněm před svoláním Tridentského koncilu, tedy Pátý lateránský koncil (1512–1517).

¹⁴⁵ Viz kapitola 8. *Character indelebilis*.

¹⁴⁶ *DH* 1310–1328.

¹⁴⁷ Popsanou praxi změnila až apoštolská konstituce papeže Pia XII. *Sacramentum ordinis* z 30. listopadu 1947. Ta se vrátila k původní hierarchii liturgických gest při svěcení kleriků, jak ji známe z *Traditio apostolica*: za ústřední okamžik určila vkládání rukou (materie) spojené s konsekrační modlitbou (forma). *DH* 3857–3861, ke kněžskému svěcení 3860.

¹⁴⁸ *DH* 1326.

<i>aliorum ordinum formis, prout in Pontificali Romano late continentur. Ordinarius minister huius sacramenti est episcopus. Effectus augmentum gratie, ut quis sit idoneus Christi minister.“</i>	<i>svatého.‘ Formy ostatních svěcení jsou podrobně popsány v Římském pontifikálu. Řádným udělovatelem této svátosti je biskup. Účinkem [přijetí svátosti svěcení] je znásobení milosti, díky níž se člověk stává vlastním služebníkem Krista.“</i>
--	--

Připomeňme ještě jeden důležitý sakramentální prvek vrcholně středověké teologie. Scholastická teologická reflexe začala používat dvojici pojmů *opus operatus* – *opus opus operans* (později *operantis*), již dříve používanou v soteriologii. Svátosti působí *ex opere operato*, tedy vykonáním obřadu, nezávislým na okolních podmínkách, dispozici vysluhovatele apod. Jako *opus operatus* se označuje christologicko-soteriologická skutečnost, „objektivně-božský“ prvek, jako *opus operantis* „subjektivně-lidský“ faktor. Smyslem tohoto vyjádření přitom není důraz na rituál nebo obecně kult, nýbrž podtržení Boha a jeho milosti jako primárního činitele při konání konkrétního svátostného úkonu.¹⁴⁹ Ve středověkém vnímání došlo ovšem k podtržení role kněze jakožto vykonavatele konkrétního svátostného úkonu.

¹⁴⁹ Srov. KUNETKA, František. *Liturgika. Úvod do liturgie svátostí*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, s. 96. Dále jen KUNETKA, František. *Liturgika. Úvod do liturgie svátostí*.

2. Tridentský koncil

Již před svoláním Pátého lateránského koncilu (1512) i po jeho rozpuštění v roce 1517 se celým křesťanským světem ozývalo volání po reformě církve, a to po důsledné *reformatio in capitis et membris*. Tridentský koncil zasedal ve třech fázích od 13. prosince 1545 do 4. prosince 1563, během pětadvaceti zasedání vydal 64 dekrety (z nich 16 dogmatických) a 131 kánonů, jejichž obsah v reakci na evropskou reformaci poskytl pevný základ pro fungování západní církve na několik staletí.

Jednání Tridentského koncilu			
Období	Časové vymezení	Místo	Papež
1.	13. prosince 1545–11. března 1547	Trident	Pavel III.
	11. března 1547–19. září 1549	Bologna	
2.	1. května 1551–28. dubna 1552	Trident	Julius III.
3.	28. ledna 1562–4. prosince 1563	Trident	Pius IV.

2.1. Základní charakteristiky *Tridentina*

Devatenáctému ekumenickému koncilu můžeme přiřadit tři určující charakteristiky. Tridentský koncil byl především (1) reakcí na reformaci v Evropě, (2) sněmem široce reformním a (3) závěrečnou etapou čtyřfázové reformy římské církve.

Jak první a zcela zásadní charakteristika spočívající ve vědomém odmítnutí reformační vlny, tak obecné reformní snahy koncilu a aplikace jeho usnesení byly v historiografii již podrobně popsány a zhodnoceny.¹⁵⁰ Málo se ovšem zdůrazňuje kontinuita jednání a závěrů Tridentského koncilu s předchozím, vrcholně středověkým a raně novověkým, vnitrocírkevním úsilím o reformu začínajícím již v polovině 15. století.¹⁵¹ *Tridentinum* roku 1563 završilo snahy o vnitřní obrodu římské církve, které se dělí do čtyř fází.

Čtyři fáze katolické reformy ¹⁵²		
Fáze	Časové vymezení	Popis
1.	(1414–1418) 1449–1527	(zasedání Kostnického koncilu), ukončení Basilejského koncilu, Sacco di Roma

¹⁵⁰ Viz literatura uvedená v podkapitole 2.2. Historický kontext a průběh koncilu.

¹⁵¹ Viz OLEN, John C. *Catholic Reform. From Cardinal Ximenes to the Council of Trent. 1495–1563. An Essay with Illustrative Documents and a Brief Study of St. Ignatius Loyola*. 1th editon. New York: Fordham University Press, 1990.

¹⁵² Srov. ISERLOH, Erwin – GLAZIK, Josef – JEDIN, Hubert. *Handbuch der Kirchengeschichte VI. Reformation. Katholische Reform und Gegenreformation*. 2. Auflage. Freiburg: Herder, 1985, s. 449nn.

2.	1527–1545	události těsně předcházející svolání Tridentského koncilu
3.	1545–1563	zasedání Tridentského koncilu, schválení reformem
4.	po 1563	ukončení Tridentského koncilu, uvedení reformních dekretů do praxe

2.2. Historický kontext a průběh koncilu¹⁵³

Doba těsně před svoláním všeobecného církevního sněmu byla poznamenána jednak výše uvedeným velkým tlakem na jeho konání ze strany světské moci, jednak velké obavy z jeho výsledků ze strany církevního ramene. Nejvyšší pontifikové se obávali oživení konciliarismu¹⁵⁴ a podobných neúspěchů, jaké nakonec zaznamenala zasedání koncilů v Kostnici i v Basileji. Situace mezi papeži a císaři se již ve 20. letech 16. století, kdy došlo k Sacco di Roma vojskem Karla V. a následně k poslední císařské korunovaci v Bologni (obě události 1528), stala napjatou. Koncil tak císaři přislíbil svolat až francouzský papež Pavel III. (papežem 1534–1549) a učinil tak 2. června 1536.

Místem konání byl na císařovu žádost – po neúspěšném svolání do Mantovy (1536) a Vincezy (1537) a následném odročení konání na později (1539) – určen Trident, město ležící v jižním Tyrolsku, protože se původně předpokládala účast německé protestantské reprezentace na jednání. Pavel III. zahájení koncilu stanovil na 1. listopadu 1542. Kvůli vypuknutí války mezi Francií a Německem však k jeho zahájení nedošlo, v dalším stanoveném termínu, 15. března 1545, se v Tridentu z pozvaných prelátů nacházeli pouze dva papežští legáti.

Koncil se proto k prvnímu jednání sešel teprve 13. prosince 1545, přičemž se vyprofilovaly dvě skupiny: (1) konzervativní – papežská usilující o přednostní projednání dogmatických otázek, vyjasnění katolického učení vůči reformačnímu hnutí a odmítající partnerský dialog s jeho představiteli; (2) kompromisní – císařská kladoucí na první místo jednání s protestanty a celkovou reformu církve, která také požadovala účast světských stavů na jednání. Vzhledem k tomu, že jednání církevního sněmu

¹⁵³ Kromě níže citované základní práce k Tridentskému koncilu od Huberta Hedina v německém jazyce viz např. HSIA, R. Pochia (ed.). *The Cambridge History of Christianity VI. Reform and Expansion 1500–1660*. 1th edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 145–161. JEDIN, Hubert. *Malé dějiny koncilů*, s. 62–80. VENARD, Marc (ed.). *Die Geschichte des Christentums 8. Religion, Politik, Kultur. Die Zeit der Konfessionen (1530–1620)*(30). Freiburg Basel, Wien: Herder, 1992, s. 254–273.

¹⁵⁴ K teorii nadřazenosti koncilu papeži a všeobecnému sněmu jako pravidelně svolávaného pléna určeného ke správě církve viz Konciliarismus. In WOLLPERT – FISCHER, Rudolf. *Malý teologický slovník*. 1. vydání. Praha: Zvon, 1995, s. 61. Dále jen WOLLPERT – FISCHER, Rudolf. *Malý teologický slovník*.

nestálo v centru pozornosti říšských stavů a císař Karel V. slavil válečné úspěchy také díky pomoci papežského vojska, zvítězil se svým programem papež Pavel III.¹⁵⁵

V průběhu prvního jednacího období se tak projednaly kánony a dekreta o Písmu svatém (4. zasedání, 8. dubna 1546) prvotním hříchu (5. zasedání, 7. června 1546), ospravedlnění (6. zasedání, 13. ledna 1547), o svátostech obecně, křtu a biřmování (7. zasedání, 3. března 1547).¹⁵⁶ Vzhledem k vypuknutí epidemie skvrnitého tyfu ve městě se koncilní zasedání přeneslo do Bologně, kde však již sněm žádný další dokument neschválil.¹⁵⁷

Pavel III. 13. září 1549 koncil suspendoval a nedlouho poté zemřel. Jeho nástupce na Petrově stolci, Julius III. (papežem 1550–1555), jej opět svolal do Tridentu, kde byl také 1. května 1551 opětovně zahájen.¹⁵⁸ Na přelomu let 1551 a 1552 jednal koncil krátce se zástupci protestantských stavů, kteří neúspěšně požadovali zásadní přepracování dosud přijatých dokumentů. V průběhu kratšího druhého jednacího období koncil přijal kánony a dekreta týkajících se témat vyjasněných již v diskusích v Bologni: eucharistie (13. zasedání, 11. října 1551), svátosti smíření a pomazání nemocných (14. zasedání, 15. listopadu 1551).¹⁵⁹ Kvůli sporům a následné válce ve Svaté říši římské trvala přestávka mezi druhým a nejvýznamnějším třetím jednacím obdobím deset let.

Třetí jednací období a pokračování Tridentského koncilu bylo zahájeno 28. ledna 1562. Kromě eucharistie se shromáždění věnovali kněžskému svěcení (23. zasedání, 15. července 1563), svátosti manželství (24. zasedání, 11. listopadu 1563), nauce o očištění, úctě ke světcům, ostatkům a obrazům a také tématu odpustků (25. zasedání, 4. prosinec 1563).¹⁶⁰ Kromě toho schválil koncil na 22. zasedání 17. září 1562 také reformní dekreta, přičemž některé další reformní kroky svěřil papeži – vydání katechismu (vydán 1566), nového breviáře (1568) a misálu (1570).¹⁶¹

¹⁵⁵ Podrobněji viz JEDIN, Hubert. *Geschichte des Konzils von Trient I. Der Kampf um das Konzil*. 2. Auflage. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1977, s. 176–215.

¹⁵⁶ *COD*, s. 600–690.

Podrobněji viz JEDIN, Hubert. *Geschichte des Konzils von Trient II. Erste Trienter Tagungsperiode (1545/47)*. 2. Auflage. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1978.

¹⁵⁷ Podrobněji viz JEDIN, Hubert. *Geschichte des Konzils von Trient III. Bologneser Tagung (1547/48). Zweite Trienter Tagungsperiode (1551/1552)*. 1. Auflage. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1970, s. 3–215.

¹⁵⁸ Podrobněji viz *Tamtéž*, s. 219–399.

¹⁵⁹ *COD*, s. 690–722.

¹⁶⁰ *Tamtéž*, s. 722–799.

¹⁶¹ Podrobněji viz JEDIN, Hubert. *Geschichte des Konzils von Trient IV/1. Dritte Tagungsperiode und Abschluss. Frankreich und der neue Anfang in Trient bis zum Tode der Legaten Gonzaga und Seripando*. 2. Auflage. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1970. JEDIN, Hubert. *Geschichte des Konzils*

Pius IV. dne 26. ledna 1564 bulou *Benedictus Deus* závěry koncilu schválil a učinil je tak závaznými.¹⁶² V textu buly zakázal ustanovení sněmu jakýmkoliv způsobem komentovat, opatřovat poznámkami nebo vykládat bez schválení takových výkladů kompetentní autoritou. Autentická interpretace závěrů *Tridentina* byla svěřena pouze papeži a nad uskutečňováním jeho závěrů v praxi začala dohlížet Posvátná kongregace koncilu. 13. listopadu 1564 vydal Pius IV. bulu *Iniunctum nobis*, která obsahuje tzv. tridentské vyznání víry, tedy souhrn všech dogmatických závěrů koncilu.¹⁶³

2.3. Důvody úspěšnosti koncilních reforem

Dalekosáhlý dopad Tridentského koncilu, jakkoli prosazení jeho ustanovení trvalo v některých částech Evropy dlouhou dobu, můžeme vysvětlit následující tezí. *Tridentinum* zakončilo čtyřfázovou snahu o důslednou reformu západní církve, na jejím uskutečnění se ale podíleli i další subjekty: Apoštolský stolec (vydávání jednotných liturgických knih), biskupové (vizitace, synody), nově vzniklé instituce seminářů a řádů řeholních kleriků. Jejich činnost má jeden společný prvek: z vnějšího podnětu reformačního hnutí vznikla úspěšná katolická reforma směřovaná *ad intra* římské církve, která určila v podstatných rysech její tvářnost až do II. vatikánského koncilu.

Kromě níže popsaného procesu konání místních sněmů (synod)¹⁶⁴ měla na úspěch katolické reformy vliv řada faktorů, z nichž vybereme a stručně popíšeme čtyři: (1) nunciatury jako výraz proměny papežské politiky v raném novověku, (2) biskupské vizitace – doklad zvýraznění pozice diecézních pastýřů, (3) proměnu spirituality navázanou na reformu řeholního života a (4) proměnu lidové zbožnosti, tedy aktivizaci laických katolických křesťanů.

2.4.1. Nunciatury

Papežství se podařilo čelit úpadku prestiže vytvořením pevné sítě zastupitelských úřadů Svatého stolce v jednotlivých zemích. K budování a posilování autority Petrových nástupců přispěla řada postupně uplatňovaných opatření: zdůraznění

von Trient IV/2. Dritte Tagungsperiode und Abschluss. Überwindung der Krise durch Morone, Schliessung und Bestätigung. 2. Auflage. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1975.

¹⁶² DH 1847–1850.

¹⁶³ DH 1862–1870.

¹⁶⁴ Viz podkapitola 3.2. Recepce koncilních ustanovení na příkladu synod.

náboženské roviny papežského úřadu, rozsáhlá reforma římské kurie, samostatná politika papežského státu a další.¹⁶⁵

První „chvíle nunciů“ nastala na přelomu 15. a 16. století, kdy během pontifikátu Alexandra VI. (papežem 1492–1503) vznikly zastupitelské úřady církevního státu v Benátkách a Madridu. Nunciatury získaly svoji podobu a jasné odlišení od misí papežských legátů po roce 1513. Po skončení Tridentského koncilu se stala právě síť nunciatur důležitým nástrojem prosazujícím jeho reformy v praxi také díky dvojímu poslání vyslanců papeže: vůči panovníkovi a světské reprezentaci i vůči místním církvím a jejich reprezentaci.¹⁶⁶

2.4.2. Biskupské vizitace¹⁶⁷

Jeden z reformních dekretů z 24. zasedání Tridentského koncilu 11. listopadu 1563 zavázal biskupy (1) sídlit ve svěřené diecézi, (2) pravidelně ji vizitovat a (3) navštívit Řím a podat zde kurii zprávu o stavu diecéze (*relationes ad limina*).¹⁶⁸ Ustanovení *Tridentina* opětovně uvedla v praxi starší tradici: vizitování diecéze bylo známo v západní církvi od 6. století, mnozí biskupové však později spravovali více úřadů a více územních celků najednou; cesty k apoštolským prahům (*visitatio liminum apostolorum*) se uskutečňovaly od 8. století.¹⁶⁹ Dekret zavázal všechny biskupy k návštěvě farnosti každý rok (později každých pět let), aby zde osobně dohlédli na (1) duchovní osoby, (2) věci a (3) posvátná místa. Dohled nad plněním ustanovení dekretu svěřil koncil metropolitům. Pokud prováděl vizitaci sám biskup, jednalo se o vizitaci generální, pokud jím pověřený klerik (vikář, děkan, určený klerik z konzistoře) o vizitaci kanonickou.¹⁷⁰

Diecézní biskupové se tak stali pevně svázanými s jednou místní církví, na jejíž chod měli dohlížet, přičemž nelze banalizovat symbolický význam osobní

¹⁶⁵ Viz HALAS, František X. *Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství. Diplomacie Svatého stolce. České země a Vatikán*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004, s. 215–223.

¹⁶⁶ Srov. *Tamtéž*, s. 358.

¹⁶⁷ Viz ZEEDEN, Walter Ernst – LANG, Peter Thädeus (Hrsg.). *Kirche und Visitation. Beiträge zur Erforschung desv frühzeitlichen Visitationswesens in Europa*. 1. Aulage. Stuttgart, Klett-Cotta, 1984.

¹⁶⁸ *COD*, s. 759nn.

¹⁶⁹ Srov. VÁLOVÁ, Kateřina. Instrukce biskupů pro olomouckou konzistoř „Curia episcopalis“ v letech 1676–1777. In *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Facultas Philosophica, Historica* (2000), č. 29, s. 107–114, zde s. 107–108.

¹⁷⁰ *Tamtéž*, s. 108.

Viz též PARMA, Tomáš. *Olomoucký biskup František Ditrichstein a jeho vztahy k římské kurii*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2010, s. 305. Dostupné také z WWW <http://is.muni.cz/th/162701/ff_d/Parma_Disert.pdf> [2011-08-29].

přítomnosti nástupce apoštolů, případně jeho zástupce, ve farnosti. Právě přímý dohled na chod jednotlivých farností (stav kostela, fary a ostatních církevních budov, hřbitova, liturgických knih, úřední agendy farnosti)¹⁷¹ se ukázal jako významný impulz posilující katolickou reformu. Kanonická vizitace přitom neměla mít formu pátrání po proviněních, nýbrž se měla dít otcovským způsobem (*patera forma*).¹⁷²

2.4.3. Proměna spirituality¹⁷³

Řeholní způsob života nemá jednotnou dějinnou linii, spíše se jedná o více vzájemně ovlivněných tradic, které se vyvíjely a vyvíjejí v dějinách paralelně.¹⁷⁴ Obecně lze říci, že v průběhu 16. a 17. století se v rámci spirituální teologie etablovalo dělení mezi „uměním duchovního života“ na straně jedné a „etikou“ nebo „naukou“ na straně druhé, dělení, které znamenalo roztržení akademické teologie a teologie asketické či mystické.¹⁷⁵

Kromě impulsu k zachování observance či návratu k ní a vzniku nových společností apoštolského života¹⁷⁶ bylo pro potridentské období v oblasti spirituality charakteristické (1) zakládání vzdělávacích, charitativních a pastoračních ústavů spojených s kláštery a kolejemi a (2) existence národnostně vymezených škol spiritualit.¹⁷⁷ Příkladem prvního typického rysu může být kongregace oratoriánů Filipa Neriho (*Institutum Oratorii sancti Philippi Neri*) založená roku 1522 a schválená 1575. Mezi nejvýznamnější reprezentanty duchovních škol můžeme zařadit Ignáce z Loyoly (1491–1556), mystiky Terezií z Avily (1515–1582) a Jana od Kříže (1542–1591) ve Španělsku, Lorenza Scupoliho (cca 1530–1610) a Kateřinu de Ricci (1522–1590) v Itálii nebo Františka Saleského (1567–1622) ve Francii.¹⁷⁸

¹⁷¹ Viz Přílohy textové.

¹⁷² HANUŠ, Jiří. *Tradice českého katolicismus ve 20. století*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 152 a 266.

¹⁷³ Základní schéma potridentské spirituality převzato z KOHUT, Pavel Vojtěch. *Schématu ke kurzu spirituální teologie. Dějiny křesťanských spiritualit 2. Schéma 13 Spiritualita katolické reformy*. Skripta. Dostupné z WWW <<http://ktf.cuni.cz/~kohut/st/schema13.doc>> [2013-03-05].

¹⁷⁴ Srov. SHELDRAKE, Philip. *Spiritualita a historie. Úvod do studia dějin a interpretace křesťanského duchovního života*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003, s. 113–116.

¹⁷⁵ *Tamtéž*, s. 54. Srov. KOHUT, Pavel Vojtěch. *Co je spirituální teologie*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 15–16.

¹⁷⁶ Viz kapitola 13. Inspirace oděvů potridentských řeholí kněžskou klerikou.

¹⁷⁷ AUMANN, Jordan. *Křesťanská spiritualita v katolické tradici*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2000, s. 168.

¹⁷⁸ Viz *tamtéž*, s. 168–201.

2.4.4. Proměna lidové zbožnosti

Jestliže se ryze liturgická oblast po polovině 16. století vyznačovala jistou statičností,¹⁷⁹ pak lidová zbožnost – součást reformy Tridentského koncilu zaměřená na laické věřící – zaznamenala velký rozvoj a rozmanitost forem.¹⁸⁰ Typickým a masovým projevem potridentské lidové zbožnosti se stalo hnutí *devotio moderna*¹⁸¹ zdůrazňující vnitřní disponibilitu člověka a vnitřní modlitbu a v návaznosti na něj pak různé pobožnosti, často doprovázené dramatickými prvky: konání křížových cest, divadelní ztvárnění pašijového příběhu¹⁸² a další veřejné pobožnosti vycházející z následování Krista (*imitatio Christi*). Ty se rozvíjely paralelně s liturgickou potridentskou zbožností: především eucharistickou, dále s úctou k Panně Marii (modlitba růžence), světcům a jejich ostatkům apod.¹⁸³

Kromě existence třetích řádů nabízel možnost duchovní formace a zázemí také posvěcenými služebníky vedená laická náboženská bratrstva, jejichž největší rozmach nastal v 17. a zejména 18. století. Bratrstva byla chápána jako prostředek aktivizace laiků, a proto také byla řády i světským klérem všech stupňů silně podporována. Kromě zdůraznění úcty k některému prvku katolické víry (eucharistie, Matka Páně, světec či skupina světců),¹⁸⁴ vlastních statut, pobožností, modliteb, oltářů či oděvu se především barokní náboženské konfraternity vyznačovaly důrazem na zajištění vlastní spásy. Členové bratrstva ji zajišťovali zesnulému jak materiálně (příspěvek na pohřeb), tak duchovně (odpustky, modlitby a mše svaté sloužené u oltáře bratrstva).¹⁸⁵ Dalším krokem směrem k aktivizaci laické části církve bylo pokračování

¹⁷⁹ Hodnocení pozitivních a negativních aspektů jisté uniformity liturgického slavení po vydání jednotných liturgických knih není předmětem této práce. Podkapitola nestaví liturgické slavení a lidovou zbožnost proti sobě, nýbrž ukazuje lidovou zbožnost jako doplněk liturgického slavení, který se

po Tridentském koncilu značně rozvinul. K privatizaci slavení liturgie, především eucharistické viz kapitola 1.4. Vrcholně středověké koncily a kléru a podkapitola 11.2. *Synodaliū canonice, expositoriū canonice*.

¹⁸⁰ Srov. KONGREGACE PRO BOHOSLUŽBU A SVÁTOSTI. *Direktář o lidové zbožnosti a liturgii. Směrnice a zásady*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, čl. 41. Dále viz *tamtéž*, čl. 34–44, 70–75. Dále jen KONGREGACE PRO BOHOSLUŽBU A SVÁTOSTI. *Direktář o lidové zbožnosti a liturgii*.

¹⁸¹ RAPP, Francis. *Církev a náboženský život Západu na sklonku středověku*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996, s. 186–188. Dále jen RAPP, Francis. *Církev a náboženský život Západu na sklonku středověku*.

¹⁸² Viz RON, Vojtěch. *Lidové pašijové divadlo v českých zemích*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2009.

¹⁸³ Viz RAPP, Francis. *Církev a náboženský život Západu na sklonku středověku*, s. 100–108, 235–243.

¹⁸⁴ Srov. KONGREGACE PRO BOHOSLUŽBU A SVÁTOSTI. *Direktář o lidové zbožnosti a liturgii*, čl. 194–205, 226–245.

¹⁸⁵ Viz MIKULEC, Jiří. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 2000, zejm. s. 54–83.

v tradici Svatých roků spojených se zvláštními odpustky při pouti do Říma, tedy důraz na univerzalitu církve.¹⁸⁶

¹⁸⁶ K tématu viz POLC, Jaroslav V. *Svaté roky 1300–1983*. 2. vydání. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2000.

II. PROJEVY REFORMY KLÉRU PROVEDENÉ TRIDENTSKÝM KONCILEM

Tridentský koncil se ve své snaze o odpověď na reformační kritiku zaměřil na reformu církve pomocí precizního definování katolického učení, sjednocení jejího fungování a snahy o celkovou obrodu. Tato reforma se týkala také diecézního kněžstva, *de iure* ji máme v celku zachycenou v dekretch a kánonech Tridentského sněmu, jehož závěry ovlivnily římskou církev na dlouhou dobu. *De facto* ustanovení týkající světského kléru završila starověký a středověký vývoj postupného ustavování kléru jako samostatného stavu a na jejich základě lze konstruovat obraz ideálního potridentského klerika disponujícího určitými vlastnostmi.

3. Reformovaný diecézní klérus po Tridentském koncilu

Reforma světského duchovenstva tvořila integrální a důležitou součást snah koncilu o obrodu církve. Šířící se reformační kontroverzi se tak koncilní otcové rozhodli bránit také vytvořením ideálního modelu klerika.¹⁸⁷

V koncilních dokumentech explicitně nenajdeme katalog vlastností, které by měl kandidát svěcení splňovat, nicméně implicitně v nich a v celé potridentské teologii obsaženy jsou. Musíme mít na paměti, že formace a následné převládnutí kněží, kteří splňovali nároky *Tridentina*, nebylo náhlou změnou, nýbrž změnou velmi pozvolnou, závislou na místních podmínkách a konkrétních osobnostech.

3.1. Klérus podle koncilních kánonů a Tridentského katechismu – nárys teologie potridentského kléru

Kněžstvo reformované Tridentským koncilem se vyznačovalo třemi základními obecnými charakteristikami, ostatní nároky a vyžadované vlastnosti klerika jsou explikacemi těchto tří stěžejních. Všechny přisuzují knězi určitou specifickou – vzhledem k přijatému svěcení nenahraditelnou a trvalou, vzhledem k zastávanému úřadu často dlouhodobou – úlohu.

¹⁸⁷ Srov. JEDIN, Hubert. Le Concile de Trente a-t-il créé l'image-modèle du prêtre. In COPPENS, Joseph. (ed.). *Sacerdoce et Celibát. Etudes historiques et théologiques. Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium XXIII*. 1. question. Gembloux – Louvain: Katholieke Universiteit Leuven, 1971, s. 111–131. Dále jen JEDIN, Hubert. Le Concile de Trente a-t-il créé l'image-modèle du prêtre. Dále srov. HSIA, R. Pochia (ed.). *The Cambridge History of Christianity VI. Reform and Expansion 1500–1660*. 1th edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 444–464.

Tři hlavní teologické charakteristiky kněžstva po Tridentuském koncilu¹⁸⁸	
Teologická charakteristika	Obsah charakteristiky – role kněze
<i>Ego sum pastor bonus.</i>	pastýř, vůdce (vést)
<i>Hoc est enim corpus meum.</i>	vysluhovač svátostí (posvěcovat)
<i>Solus sacerdos est minister huius sacramenti.</i>	prostředník mezi Bohem a lidmi (učit)

Uvedené charakteristiky korelují se třemi Kristovými úřady, jejichž vykonávání je svěřeno posvěcenému služebníku.¹⁸⁹ První charakteristika definuje kněze jako představeného farnosti v roli dobrého pastýře (Jan 10, 11.14).¹⁹⁰ Druhá, a na ni položil Tridentuský koncil obzvlášť velký důraz, představuje posvěceného služebníka jako toho, kdo má díky přijatému nesmazatelnému charakteru moc vysluhovat svátosti, především eucharistii a svátost smíření.¹⁹¹ Třetí specifikum uschopňuje díky přijatému svěcení kněze k roli prostředníka, zejména k hlásání evangelia a jeho výkladu.¹⁹²

Pozvolné uvedení důsledných reforem Tridentuského koncilu v život mělo za následek radikální proměnu diecézního duchovenstva, totiž jeho profesionalizaci.¹⁹³ Také kvůli tomu můžeme hovořit o *Tridentinu* jako o sněmu, který dokončil středověkou fázi vědomého formování kléru jako samostatného stavu v rámci společnosti i církve a který v návaznosti na ni zahájil etapu strukturálně podpořené profesionalizace s jasně definovaným obsahem.¹⁹⁴

3.2. Recepce koncilních ustanovení na příkladu synod

Vzhledem k odmítnutí konciliarismu jako jevu ohrožujícího integritu římské církve se i v raném novověku jeví svolávání místních sněmů s partikulární závazností jako vhodný nástroj k prosazení reformních ustanovení Tridentuského koncilu v lokálních podmínkách. Synodní procesy konané v bezprostřední blízkosti adresátů jejich ustanovení se jimi skutečně staly.

¹⁸⁸ Srov. DÜRR, Renate. Images of the Priesthood. An Analysis of Catholic Sermons from the Late Seventeenth Century. In *Central European History* 2000, roč. 33, s. 87–107, zejm. s. 92–107. Dále jen DÜRR, Renate. Images of the Priesthood. Dále srov. COD, s. 742–753.

¹⁸⁹ Viz podkapitola 4.1. Sociální danosti stavu kleriků – vzájemná očekávání.

¹⁹⁰ Tato úloha je u potridentského kněžstva upozaděována s odkazem na biskupa, respektive papeže. Srov. DH 1768 a 1777. *Tridentuský katechismus*, s. 302 a 312.

¹⁹¹ DH 1738, 1740, 1747, 1764, 1771–1778. *Tridentuský katechismus*, s. 299, 301–302, 304–305, 310–311, 315–316.

¹⁹² *Tridentuský katechismus*, s. 299, 301–302, 315.

¹⁹³ Srov. DÜRR, Renate. Images of the Priesthood, s. 106–107.

¹⁹⁴ Viz Přílohy textové. 6. Požadavky kladené na diecézní kněžstvo po Tridentuském koncilu, jejich vnější podoba vyjádřená prvky kněžského oděvu a sebeprezentativní strategie světského kléru.

3.2.1. Karel Boromejský a synodní proces milánské arcidiecéze¹⁹⁵

V letech 1565–1584 zastával úřad sídelního milánského arcibiskupa Karel Boromejský (1538–1584).¹⁹⁶ Po příchodu do své diecéze začal uplatňovat reformy Tridentského koncilu na lokální úrovni. Jejich uvedení do praxe dosáhl vzorovým synodním procesem, který měl více fází: (1) Karel Boromejský prováděl osobní vizitační návštěvy farností, (2) protokoly těchto vizitací se staly podkladem pro konání jedenácti diecézních synod v letech 1564–1584, (3) závěry synodních jednání byly vždy použity pro konání celkem pěti provinciálních sněmů svolávaných v letech 1565–1575. (4) Celý proces poté pokračoval v obráceném sledu: statuta provinciální se stala předlohou pro diecézní sněmy a tyto zase pro fungování farností.¹⁹⁷

V duchu Tridentského koncilu chápal Karel Boromejský za centrální součást koncilního i vlastního reformního úsilí také snahu o změny v diecézním kléru. Kvalitní vzdělání a výchovu začaly pod dohledem biskupa a s pomocí Tovaryšstva Ježíšova zajišťovat semináře a koleje s přesně určenými podmínkami pro přijetí, studium a fungování. V nich se stalo nošení tonsury a kleriky samozřejmostí.¹⁹⁸

Karlu Boromejskému se tak v krátké době podařilo na území milánské arcidiecéze prosadit reformní ustanovení Tridentského koncilu v jejich plné šíři. Jím sepsané dílo *Acta ecclesiae Mediolanensis* z roku 1582 se stalo vzorem pro pořádání a závěry místních sněmů, včetně těch konaných v českých zemích.¹⁹⁹

3.2.2. Synody v Praze a Olomouci

Svolání pražské arcidiecézní synody (nazývané někdy provinciální) v roce 1605 náleží do procesu předbělohorské katolické reformace v zemích Koruny české, jejíž zahájení je spjato s vládou Ferdinanda I. Na jeho pozvání začalo v českých zemích

¹⁹⁵ Podrobně k tématu viz DELGADO, Mariano – RIES, Markus. *Karl Borromäus und die katholische Reform. Akten des Freiburger Symposiums zum 400. Wiederkehr der Heligsprechung des Schutzpatrons der katholischen Schweiz 24.–25. April 2009*. 1. Auflage. Freiburg: Academic Press Fribourg, 2010. Dále jen *Karl Borromäus und die katholische Reform*.

¹⁹⁶ Před svým působením v Miláně se Karel Boromejský, pocházející z hraběcí rodiny, stal doktorem práv na univerzitě v Padově (1559), od roku 1560 působil na pozvání svého strýce papeže Pia IV. (papežem 1559–1565) v Římě, ve funkci kardinála-státního sekretáře zastupoval nástupce apoštola Petra během závěrečné fáze Tridentského koncilu (1562–1563). Kněžské i biskupské svěcení přijal roku 1563. Kromě pastorační činnosti v Itálii a Švýcarsku je znám jeho podíl na výsledné podobě katechismu Tridentského koncilu, který vznikl pod jeho dohledem. Za svatého byl prohlášen papežem Pavlem V. v roce 1610.

¹⁹⁷ Srov. OSTINELLI, Paolo. Erzbischof, Reformator, Seelenhirt. Die Pastoralvisitationen und die Interventionen von Carlo Borromeo in den Ambrosianischen Tälern des Tessins. In *Karl Borromäus und die katholische Reform*, s. 65–92.

¹⁹⁸ BACH, Hedwig. *Karl Borromäus. Leitbild für die Reform der Kirche nach dem Konzil von Trient. Ein Gedenkbuch zum 400. Todestag 1984*. 1. Auflage. Köln: Weinand Verlag, 1984, s. 67 a 71.

¹⁹⁹ Srov. RABAN, Miloš. *Sněm české katolické církve, Obnova synodality*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2000, s. 70. Dále jen RABAN, Miloš. *Sněm české katolické církve*.

působit od roku 1556 Tovaryšstvo Ježíšovo, roku 1561 byl po mnohaleté sedisvakanci znovu obsazen pražský arcibiskupský stolec,²⁰⁰ král musel finančně vypomáhat diecézi s rozchváceným majetkem. K posílení českých katolíků, kteří v této době tvořili minoritu obyvatelstva (v Čechách cca 15%), přispělo i přenesení císařského dvora a s ním i představitelů domácí a zahraniční katolické reprezentace z Vídně do Prahy za vlády Rudolfa II. (1583), zvýšení aktivity řeholních řádů (po roce 1600 nově kapucínů) a obnovení svatojakubského mandátu proti jednotě bratrské (1602).²⁰¹

Čtyřicet dva let po skončení Tridentského koncilu svolal arcibiskup Zbyněk Berka z Dubé na výslovnou žádost papeže Klementa VIII. z roku 1604 synodu, která měla uplatnit závěry *Tridentina* i v Čechách,²⁰² přičemž poslední místní sněm se zde konal v roce 1349. Jednalo se téměř výlučně o synodu zabývající se v duchu katolické reformy praktickými otázkami a jejich konkrétním řešením, jež byly ještě v roce konání také veřejně publikovány.²⁰³ Zasedání více než 200 prelátů proběhlo ve dnech 28.–30. září 1605.²⁰⁴ Předpisy pražské synody jsou namnoze minuciózní, například kněžská tonsura neměla mít menší průměr než tolar.²⁰⁵ Sněm stanovil výčet svátků, povinnost nedělního a svátečního kázání, konání průvodů, klečení během mešní liturgie, zvonění věžního zvonu při pozdvihování, pusty, povinnost svatého přijímání a svátosti smíření v době velikonoční, nařídil ustavení bratrstev při farních kostelech, podal obraz uspořádání liturgického prostoru, zakázal eucharistické excesy, např. suché mše apod.²⁰⁶

V Moravském markrabství tvořili i v 16. století katoličtí křesťané významnější část obyvatelstva než v Čechách, přibližně třetinu. Na Moravě nebyla do raného novověku kontinuita místních sněmů nikdy přerušena a v průběhu 16. století

²⁰⁰ Arcibiskup Antonín Brus z Mohelnice se účastnil také závěrečných fází Tridentského koncilu.

²⁰¹ Viz např. BĚLINA, Pavel – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan P. *České země v evropských dějinách. Díl druhý. 1492–1756*. 1. vydání. Litomyšl: Paseka, 2006, s. 90–95. VALEŠ, Václav. *Konfesní právo*, s. 92.

²⁰² RABAN, Miloš. *Sněm české katolické církve*, s. 70–71.

²⁰³ *Synodus Archi-Dioecisana Pragensis Habita ab Illustrissimo (...) domino Sbigneo Berka, (...) Archiepiscopo Pragensi et Principe, Legato Nato etc. Anno Christi Nativitate MDCV. In Festo S. Wenceslai Principis Martyris, Ac Patroni*. Praga: typis Nigrinianis, 1605. Dále jen *Synodus Archi-Dioecisana Pragensis*. Knihu obsahující synodní ustanovení byl povinen pořídit si každý duchovní správce do jednoho měsíce od jejího vydání pod pokoutou šest tolarů.

²⁰⁴ BOROVIČKA, Klement. *Dějiny diecése pražské*. 1. vydání. Praha: Svatojánské dědictví, 1874, s. 306.

²⁰⁵ SEDLÁK, Jan Nepomuk. Některá zvláštní ustanovení pražské synody z r. 1605. In *ČKD* 1890, roč. 70, č. 10, s. 606–613, zde s. 608.

²⁰⁶ *Tamtéž*, s. 609–611.

„Již z toho, co zde v úryvcích vyňato, jest vidno, že synoda z r. 1605 bedlivě si všímala všech časových potřeb, že pozorností její neušel žádný zlovyk, ale že podrobně ustanovila vše, co dle tehdejších poměrů vidělo se jí příhodným k povznesení víry katolické a k obnovení kázně církevní. Přidáme-li k tomu, že synodou tou (...) [byly] přijaty dekrety sněmu Tridentského (...), uznáme zajisté velikou její důležitost pro život náboženský v Čechách. *Tamtéž*, s. 612.

se uskutečnily celkem tři, a to v letech 1538, 1568 a 1591.²⁰⁷ V pořadí předposlední z olomouckých synod svolal s pomocí Tovaryšstva Ježíšova biskup Vilém Prusinovský na 9. května 1568. Sněm schválil některá ustanovení týkající se církevní disciplíny, závěry Tridentského koncilu během něho ovšem ještě projednány nebyly.²⁰⁸ Synodu konanou 12.–15. listopadu a 13.–14. prosince 1591 v olomoucké katedrále svolal biskup Stanislav II. již primárně za účelem projednání a vyhlášení ustanovení *Tridentina*. Schválená synodní statuta, zveřejněná následujícího roku, tomuto účelu odpovídala.²⁰⁹

4. Různé úlohy potridentského kněžstva

Diecézní duchovenstvo muselo plnit řadu očekávání, která k nim směřovala církev (*tria munera Christi*), společnost (posvěcený služebník) i stát (vzdělaný úředník).

4.1. Sociální danosti stavu kleriků – vzájemná očekávání

V různých dějinných epochách církve byly akcentovány odlišné vlastnosti kněží. Tridentský koncil částečně přinesl nový a částečně upevnil stávající středověký model světského klerika. Napříč paradigmaty chápání úlohy posvěcených služebníků vždy zůstává s rozličnými důrazy trojí Kristovo poslání (*tria munera Christi, triplex munus Christi*): úkol posvěcovat (*munus sanctificandi*) odvislý od Ježíšova jedinečného velekněžství, úkol učit (*munus docendi*) související s prorockým úřadem a úkol vést, respektive vládnout (*munus regendi, gubernandi*) navázaný na Kristův královský majestát.²¹⁰

²⁰⁷ Podrobněji k synodám konaným na Moravě viz KRAFL, Pavel. *Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku*. 1. vydání. Praha: Historický ústav AV ČR, 2003. Ze starších prací DUDÍK, Beda. *Statuten der Diöcese Olmütz vom Jahre 1413*. Brno: 1871. RŮŽIČKA, Vojtěch. O synodách moravských [1]. In *ČKD* 1884, roč. 64, č. 2, s. 65–74.

²⁰⁸ Vzhledem k našemu tématu není bez zajímavosti poznamenat, že během synodního jednání zazněla také úvaha s názvem „O důstojnosti stavu duchovního“. RŮŽIČKA, Vojtěch. O synodách moravských [2].

In *ČKD* 1884, roč. 64, č. 2, s. 150–158, zde s. 151.

²⁰⁹ *Acta et constitutionessynodi Olomouensis, Anno Domini M. D. LXXXXI die XII. Novembris habitae et celebratae. Olomutii Excusum apud Haeredes Friderici Milichtalleri, Anno Salutis nostrae M. D. LXXXXII.*

²¹⁰ Přestože se katolická teologie k tomuto původně protestantskému konceptu pocházejícímu od Jana Kalvína v pozměněné podobě explicitně přihlásila až v 18. století, jako výkladový nástroj jej můžeme použít i pro starší období, protože nepojmenování skutečnosti nemusí nutně znamenat její nepřítomnost. Stav označovaný později těmito pojmy nastal mnohem dříve, pouze nebyl tímto způsobem reflektován. Výše zmíněnou „pozměněnou podobu“ lze velmi dobře pozorovat na rozdělení pastorální teologie od jejího vzniku do doby působení liturgického hnutí ve 20. století: Kristovo kněžství navázáno na liturgiku, učitelský úřad kupříkladu na katechetiku a pastýřský mimo jiné na vlastní pastorálku. Srov. MÜLER, Gerhard Ludwig. *Dogmatika pro studium i pastoraci*, s. 370. KOPEČEK, Pavel. *Fundamentální liturgika pro 3. ročník studia teologie*. Skripta. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Cyrilometodějská teologická fakulta, 2006, s. 7, 15, 168.

V prostředí raně novověké společnosti i později, zdá se, lze tyto tři úřady vykládat jako kněžské pravomoci přímo navázané na tři liturgické slavnosti: kněžské svěcení je vyjádřením kněžského poslání, primice rozloučením před jeho vykonáváním a obřad instalace nového duchovního správce v jádru obřadem přivítání vůdce farního společenství.

Kontextualizace <i>tria munera Christi</i>		
Úkol	Obřad	Charakteristika
posvěcovat	liturgie kněžského svěcení	především udílení svátosti
učit	liturgie primiční mše svaté	hlásání evangelia, vysvětlování pravd víry
vést	liturgie při instalaci nového faráře	vedení svěcené farní obce v roli vůdce a pastýře

4.1.1. Liturgie kněžského svěcení

Zatímco obřad udělení tonsury a čtyři nižší svěcení (ostiariát, lektorát, exorcistát a akolytát) mohl udělovat kromě biskupa také opat s kněžským svěcením a kardinál dokonce i bez kněžského svěcení,²¹¹ vyšší (posvátná) svěcení byla vyhrazena pouze nástupcům apoštolů.

Obřad kněžského svěcení, jak jej máme zachycen v *Pontificale Romanum*,²¹² začínal po přečtení epištoly (respektive po skončení *Graduale*), kdy jáhni poklekli před biskupem, který poté hovořil o povinnostech vyplývajících ze svěcení. Následoval zpěv litanií ke všem svatým, během něhož kandidáti konali prostraci, tiché vkládání rukou biskupa a všech přítomných kněží na hlavy kandidátů. Biskup se pak modlil konsekrační modlitbu, přičemž ostatní kněží drželi vztažené ruce směrem ke svěcencům, po jejím skončení upravil biskup kandidátům štólu na kněžský způsob (tj. křížem přes hrud') se slovy: „*Accipe iugum Domini: iugum enim eius suave est, et onus eius leve. – Přijmi jho Páně: jeho jho netlačí a jeho břemeno netíží.*“ Poté biskup oblékl svěcenci ornát, zadní část kasule ovšem zůstávala ještě svinuta, a říkal při tom: „*Accipe vestem Sacerdotalem, per quam charitas intelligitur: potens est enim*

K současnému pojetí viz *LG*, 9–12, JAN PAVEL II. Posynodální apoštolská exhortace *Pastores gregis* o biskupu, služebníku evangelia Ježíše Krista pro naději světa ze dne 16. 10. 2003, čl. 7–9 Dostupné z WWW <<http://tisk.cirkev.cz/dokumenty/pastores-gregis>> [2013-02-19].

²¹¹ SCHALLER, Marian. *Liturgie*. 1. vydání. Praha: Dědictví svatého Prokopa, 1933, s. 162. Dále jen SCHALLER, Marian. *Liturgie*.

²¹² *Pontificale Romanum. Editio Princeps (1595–1596)*. Edizione, anastatica, introduzione e appendice a cura di Manlio Sodi, Achille Maria Triacca con la collaborazione e di Gabriella Foti. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1997, s. 60–82. Dále jen *Pontificale Romanum. Editio Princeps (1595–1596)*.

Deus, ut augeat tibi charitatem, et opus perfectum. – Přijmi kněžský oděv, který znamená lásku. Bůh je mocný, ať v tobě rozmnoží lásku a dokonalé dílo.“ Světitel pak během zpěvu *Veni Creator* klečícím kandidátům mazal ruce olejem katechumenů a při obřadu *traditio* jim podal k dotyku patěnu s hostií a kalich s vínem s centrálními slovy kněžské konsekrace: „*Accipe potestatem offerre sacrificium Deo, missasquae celebrare, tam pro vivis, quam pro defunctis. In nomine Domini. Amen – Přijmi moc přinášet v církvi oběť a sloužit mše za živé i za mrtvé ve jménu Páně. Amen.*“

Slavení mešní liturgie pokračovalo obvyklým způsobem a svěcenci koncebrovali společně s biskupem. Po přijetí eucharistie z rukou biskupa skládali svěcenci veřejně vyznání víry, načež jim biskup během modlitby se vkládáním rukou udělil moc odpouštět hříchy: „*Accipe Spiritum Sanctum, quorum remiseras peccata, remittuntur eis, et quorum retinueris retenta sunt. – Přijmi Ducha svatého, těm, kterým hříchy odpustíš, jsou odpuštěny, a těm, kterým je neodpustíš, odpuštěny nejsou.*“ Po vyslovení této formule rozvinul biskup svěcencům i zadní část ornátu na znamení přijetí plné kněžské moci a dokončení obřadu svěcení. Novokněží pak do rukou biskupa skládali slib poslušnosti, přijali od něho políbení pokoje a požehnání. Před posledním evangeliem ještě biskup nabádal kněze k ctnostnému kněžskému životu.

Liturgická slavnost kněžského svěcení má vzhledem k raně novověké mentalitě a očekávání společnosti od kléru jasný výklad: kněz je tím, kdo vysluhuje svátosti, především eucharistii a svátost smíření, kdo je odlišen v rámci společnosti a kdo slíbil poslušnost církevní autoritě. Do gest kněžské konsekrace, předcházející samozřejmě vlastnímu pastoračnímu působení, se tak koncentrují prvky sociálního odlišení klerika od laika.²¹³ V okamžiku, kdy jáhen obdržel kněžské svěcení, dokončil ve většině sekvenci svěcení a dosáhl bodu (stupně), k němuž směřoval.²¹⁴

4.1.2. Primiční mše svatá

Od raného středověku se stalo v Římě zvykem, že se muž nově vysvěcený na kněze ihned po skončení bohoslužby odebral v průvodu do svého titulárního kostela, kde sám slavil první mši svatou, při níž (a vždy ve výroční den přijetí svěcení) mohl

²¹³ Srov. SCHMITT, Jean -Claude. *Svět středověkých gest*, s. 105–107, 207–208, 256–269.

²¹⁴ Viz dále kapitola 7. Sebepojímání kněžstva: klerika jako projev *cursus honorum*.

zpívat chvalozpěv Gloria.²¹⁵ Novokněži asistoval a evangelium předčítal starší kněz (*paranimfus presbyter*, později nazývaný *presbyter assistens*).²¹⁶

Tridentský koncil se slavením primic (*missae primae*, z *primitiae* – prvotiny plodů) zabýval zejména v souvislosti se snahou odstranit všeobecně rozšířené zlovyky, především placení neúměrných sum peněz biskupovi nebo kapitule a zdůrazňování světských zvyků spojených se slavením primice.²¹⁷

Primiční liturgie definitivně dokončuje dlouhou cestu za kněžským svěcením a kněžskou službou. Jako taková má již od 9. století právě primice, nikoli obřad svěcení, charakter duchovní svatby novokněže s církví odehrávající se v rodišti vysvěceného kněze a podtrhuje obraz kněze – druhého Krista (*alter Christus*).²¹⁸ Tak lze také vysvětlit řadu zvyků připomínajících svatební obřad: primicianta mohla doprovázet skutečná primiční nevěsta, bylo zvykem novokněže obdarovat, ozdobit primičním věncem, uspořádat při této příležitosti hostinu a také děkovnou odpolední pobožnost, od 18. století existuje zvyk rozdávání primičních obrázků atd.²¹⁹ Účast na slavnosti spojené s primiční liturgií znamená mimo jiné možnost získání odpustků a zvláštní úlohu hraje také novokněžské požehnání.

První celebrování eucharistické liturgie nejčastěji v místě rodiště novokněže jej ukazovalo jako někoho, kdo již díky přijatému nesmazatelnému znamení nepatří do své rodiny a do své obce a stal se posvátnou osobou. Nejlépe tuto skutečnost dokládá fakt, že rodiče po primici svému synovi, nyní posvěcenému služebníkovvi, začali vykat.²²⁰ Kněz se při slavení své první mešní liturgie zasubuje s církví, proto také mají lidové zvyky spojené s primicí svatební charakter²²¹ a celá slavnost nádech rozloučení.

4.1.3. Obřad instalace faráře²²²

Převzetí nového úřadu spojené se slavnostním aktem uvedení do funkce v rámci slavení liturgie lze v prostředí římskokatolické církve rozčlenit do tří typů:

²¹⁵ Primice. In BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*, s. 384–385, zde s. 384.

²¹⁶ JUNGSMANN, Josef. *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der römische Messe. I. Band. Messe im Wandel der Jahrhunderte, Messe und kirchlich Gemeinschaft, Vormesse*. 2. Auflage. Wien: Herder, 1949, s. 265, pozn. 9 a s. 44. Dále jen JUNGSMANN, Josef. *Missarum sollemnia I*.

²¹⁷ CABAN, Peter. *Primiční omša. Teológia, dejinný vývin a liturgická prax*. 1. vydání. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2009, s. 75.

²¹⁸ *Tamtéž*, s. 32–33 a 37.

²¹⁹ Podrobněji k jednotlivým prvkům viz *Tamtéž*, s. 150–206.

²²⁰ *Tamtéž*, s. 20. Dále srov. *Tamtéž*, s. 39–41 a 96.

²²¹ Primice. In BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*, s. 384–385, zde s. 384.

²²² Viz FREILINGER, Christoph. *Die Amtseinführung des Pfarrers. Die liturgischen Ordnungen und ihre Bilder des Gemeindeleiters. Eine Studie zum deutschen Sprachgebiet in der Neuzeit*. 1. Auflage. Regensburg: Verlag Friedrcih Pustet, 2003.

(1) intronizaci papeže spojenou především s jeho korunovací,²²³ (2) intronizaci biskupa, opata spojenou s usednutím na katedru, (3) instalaci kanovníka, vikáře a ostatních nižších kleriků včetně farářů. Pro členy raně novověké farnosti byl obřad uvedení nového duchovního správce výjimečnou událostí, jíž se mohly stát svědky pouze několikrát za život.²²⁴

Slavnostní instalace faráře měla dvě roviny: duchovní a světskou. Vlastní uvedení kněze do příslušného úřadu prováděl vikář, děkan nebo administrátor daného okrsku. Vzhledem k tomu, že akt instalace zahrnoval také předání benefícia a z něj plynoucích požitků (temporalie), účastnili se jej také zástupci patrimoniální správy.²²⁵ Průběh slavnosti byl v hlavních obrysech následující: po vstupním průvodu požádal budoucí farář přítomného vikáře o instalaci. Některý z kleriků poté přečetl confirmaci, farář složil přísahu na evangeliář, od patrimoniálního úředníka obdržel klíče od kostela a od vikáře požehnání. Po skončení mše svaté následovalo pohoštění na faře.

Centrálním okamžikem instalace bylo předání klíčů od farního kostela, tedy formulace *Trado tibi claves*.²²⁶ Kněz se tímto okamžikem stal duchovním správcem dané farnosti, která jej vítala a *de facto* přijímala svojí účastní na slavnostní eucharistické liturgii.²²⁷

4.2. Osvícenský stát: kněz jako úředník²²⁸

V prostřední osvícenských monarchiích v 16.–19. století se z iniciativy státu působení kněžstva neomezovalo pouze na duchovní oblast. Zapojení diecézního kléru do systému byrokratické státní správy lze považovat za jeden z pokusů o provázání církevní a světské moci, možné samozřejmě pouze v zemích usilujících o symbiózu obou těchto ramen. V prostředí novověkých katolických monarchií platilo, že církev

²²³ Vzhledem k jedinečnému postavení římského biskupa lze papežskou intronizaci – a to i po roce 1963, kdy byla naposledy provedena korunovace papeže – označit za specifický druh biskupské intronizace.

²²⁴ STUHLÁ, Pavla. Instalace farářů na panství Vimperk v 18. století. In *Zlatá stezka. Sborník prachatického muzea* 1998, roč. 5, s. 249–264, zde s. 251.

²²⁵ *Tamtéž*.

²²⁶ *Tamtéž*, s. 258.

²²⁷ PUMPR, Pavel. *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách na příkladu panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav, s. 131 – 137. Dostupné také z WWW <http://is.muni.cz/th/12225/ff_d?info=1;zpet=%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3DPavel%20Pumpr%26start%3D1> [2011-06-27].

²²⁸ Stručná podkapitola nemá ambici popsat fungování katolické církve či pouze diecézního kléru v prostředí absolutistických a osvícenských monarchií (k tématu existuje bohatá sekundární literatura), pouze poukázat na některé aspekty působení kněžstva mimo činnosti navázané na přijaté svěcení

a stát společně vedou obyvatele ke spáse.²²⁹ Obě mocenské složky tak přispívají určitými prostředky k zachování „občanské kázně“.²³⁰

V Habsburské monarchii existovala rakouská forma osvícenských reforem a osvícenského absolutismu v letech 1740–1848, vrcholu dosáhla za vlády císaře Josefa II. v letech 1780–1790,²³¹ přesahy lze ovšem pozorovat oběma směry na časové ose. V reorganizovaném systému farní správy přibyla farářům řada povinností: vybírání štólových poplatků od nekatolíků, od roku 1782 vedení matrik, v kázáních nesměli vystupovat proti elitám, ale naopak kromě výkladu Písma svatého a morálních ponaučení také z kazatelen publikovat úřední vyhlášky, šířit hospodářskou osvětu nebo dohlížet na zdravotní stav obyvatelstva. Kromě duchovních představených podléhali faráři v tomto systému také krajským úřadům a namísto desátků pobírali plat ze státní pokladny.²³²

Rakouský episkopalismus znamenal pevné podřízení církve státnímu dohledu, samozřejmě včetně diecézního duchovenstva. Josef II. vydal roku 1782 nařízení o konání všeobecných farářských zkoušek (*concursum generalis*, Generalpfarrkonkurs) pro možnost získat uprázdněnou faru.²³³ V letech 1783–1790 existovaly v monarchii generální semináře, které vyňaly vzdělávání kněžstva z pravomoci biskupů a v nichž se vychvával „císařův ideál nového faráře, oddaného zásadám státního prospěchu a obecného blaha v osvícenském pojetí.“²³⁴ Státními vyhláškami bylo také upraveno studijní kurikulum na teologických fakultách.²³⁵

²²⁹ PETRÁČEK, Tomáš. Papež Pius XII. a komunismus. In KUBÍN, Petr (ed.). *Brány pekelné ji nepřemohou. Kapitoly z pronásledování církví v Československu kolem roku 1950*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2013, s. 110–119, zde s. 111–112.

²³⁰ BĚLINA, Pavel – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan P. *Velké dějiny země Koruny české. Svazek X. 1740–1792*. 1. vydání. Praha, Litomyšl: Paseka, 2001, s. 253–255.

²³¹ Přehledně viz *tamtéž*, s. 72–109.

²³² JANÁK, Jan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 2005, s. 192–193.

²³³ ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin V. Doba barokní katolicity (1650–1750). Doba osvícenská (1750–1848)*. 1. vydání. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2008, s. 325–333, zde s. 326.

²³⁴ *Tamtéž*, s. 327.

²³⁵ Viz podkapitola 10.2. Průběh, obsah a zakončení studia na teologické fakultě.

III. VNĚJŠÍ PROJEV REFORMOVANÉHO SVĚTSKÉHO KLÉRU: KLERIKA²³⁶

Církev má božsko-lidskou povahu, která ji podstatným způsobem určuje. Církev „je totiž zároveň lidská i božská, viditelná a přitom vybavená neviditelnými hodnotami, je horlivě činná i oddaná kontemplaci, je přítomna ve světě a přece jím jen prochází.“²³⁷ *Ecclesia peregrinans* procházející dějinami v sobě nutně kromě jiného nese také jistou vnějškovou podobu reprezentující ji navenek. Vnější prvky a známky církve – jakkoli tato oblast v historii podléhá různým velkým proměnám i drobným modifikacím relativně často – vždy vycházejí z její vnitřního života. Ve viditelných znameních činěných veřejně, v jejich konkrétní podobě a důrazu na ně, se velmi jasně odráží vlastní sebepochopení církve. Tímto způsobem se totiž církev stává čitelnou, dává se sama číst a je tak znamením pro svět.²³⁸

Velice pregnantní kritické shrnutí důležitosti této tematiky přináší Yves kardinál Congar: „Jsou to nikoli zanedbatelné prvky viditelné podoby církve. Tato ‚viditelnost‘ není jen velmi důležitá teologická vlastnost. Je to vlastnost prakticky rozhodující. Podle vnějšku, podle toho, co církev očividně ukazuje, ji lidé znají a jsou nebo mají být skrze ni vedeni k evangeliu, přiváděni k Bohu, nebo naopak jsou vzdalováni a odpuzováni. Nebo také jsou orientováni k jistému hmotnějšímu náboženství nebo k systému, v němž převládá sociologická náplň spíš než osobní náboženství s duchovními požadavky (...). Proto z tohoto hlediska všechno, co činí církev viditelnou, všechno, co zprostředkovává lidem kontakt s ní (...), to vše je nanejvýš důležité.“²³⁹

Kleriku – stavovský kněžský oděv – volíme jako zorný úhel pro zkoumání raně novověkého kléru proto, že se v ní viditelně snoubí právě ona výše zmíněná kombinace božského a lidského: vytváří vnější znamení spojující svátost kněžství s konkrétním

²³⁶ V následujícím úvodním textu budeme vycházet se soudobého teologického a historického diskursu, vlastní historicko-liturgická část na ni navazuje. Teoretická východiska následujících úvah kapitolách však pojednáme ze současného pohledu, aby tak bylo možno prokázat důležitost popisovaného tématu.

²³⁷ SC, čl. 2.

Srov. MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE. Vybraná témata z eklesiologie. In *Dokumenty MTK věnované eklesiologii a svátostem do roku 1995 a dokument PBK Jednota a rozličnost v církvi*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011, s. 180–181. Dále jen MTK. Vybraná témata z eklesiologie. Citovaný dokument pochází roku 1985 a tato pasáž nese nadpis „Církev je zároveň pozemská i nebeská“.

Dále srov. RAHNER, Hugo. O viditelné Církvi. In: *Communio* 2012, roč. 16, č. 2, s. 100–116. Dále jen RAHNER, Hugo. O viditelné Církvi.

²³⁸ LG, čl. 1.

²³⁹ CONGAR, Yves J. *Za církev sloužící a chudou*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1995, s. 79. Dále jen CONGAR, Yves J. *Za církev sloužící a chudou*.

posvěceným služebníkem. Způsobem, který bude níže podrobně osvětlen, se v ní odrážejí požadavky kladené na diecézní potridentský klérus. Nároky a očekávání od kléru reformovaného *Tridentinem* lze skutečně „vyčíst“ z jeho stavovského oděvu, tedy z jednotlivých částí, uspořádání, vzhledu a barvy kleriky. I v raném novověku totiž platí, že „*dějinná, viditelná a slyšitelná tělesnost náleží k podstatě Církve, dokud ona putuje zde na zemi.*“²⁴⁰

5. Klerika jako předmět liturgického bádání

Kleriku lze definovat jako „mimoliturgický oděv kléru“ či „oděv kléru určený pro běžné, každodenní nošení“. Jestliže se však jedná o oděv užívaný mimo slavení liturgie, můžeme se jím zabývat v rámci liturgiky? Klerika se může stát předmětem bádání především tří disciplín: (1) liturgiky, (2) historie a (3) dějin umění. Kunsthistorik by se mohl zaměřit na druhy a vývoj látek a střihů, obrazové galerie prelátů, sochařské umění, podrobně rozebrat výrobu jednotlivých částí kleriky apod. Historik zabývající se kulturními dějinami nebo dějinami odívání by si mohl všimnout narativních, právních i jiných pramenů pojednávajících o kněžském oděvu, analyzovat je a sledovat vývoj konkrétní sociální skupiny atd.

Teologický rámec bádání o klerice sice využívá poznatků z historie i z dějin umění, přidává ovšem něco specifického: transcendentní rozměr. Církev – která „*jakožto božsko-lidské tajemství (...) překračuje společenskou tvářnost čili rozměr katolické církve jakožto viditelné společnosti*“²⁴¹ – tak nepojímáme pouze jako instituci, obřad kněžského svěcení pouze jako veřejný akt apod., ale pracujeme s kategorií Zjevení, jehož interpretace se v dějinách vyvíjí.²⁴² Do těchto teologických vědních oborů patří také liturgika.

Kleriku můžeme zařadit do liturgiky z několika důvodů. (1) Společně s jinými vnějšími odznaky tvoří klerika dějinně podmíněnou součást sebevyjádření církve. (2) Sebepojímání kněžstva v dějinách souvisí s mnoha teologickými obory, ovšem úzce také s dějinami liturgie a liturgikou. (3) Klerika náleží do součásti liturgiky nazývané paramentika, jež se nezabývá pouze ryze liturgickým oblečením a náčiním, ale i předměty a postupy úzce s liturgií souvisejícími.²⁴³ Mezi paramenta patří bezesporu

²⁴⁰ RAHNER, Hugo. O viditelné Církvi, s. 104.

²⁴¹ MTK. Vybraná témata z eklesiologie, s. 184.

²⁴² Srov. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Hermeneutika mystéria*, s. 92–98, zejm. s. 93.

²⁴³ ZVĚŘINA, Josef. *Paramentika. Podklady k přednáškám*. Praha: Arcidiecézní bohoslovecké učiliště pražské, 1942 [?], samizdat, úvod. Dále jen ZVĚŘINA, Josef. *Paramentika*.

také kněžský oděv užívaný mimo liturgii.²⁴⁴ Každý liturgický oděv v sobě nese čtyři postupně získané významy.

Čtyři druhy symboliky parament ²⁴⁵		
Symbolika	Obsah výkladu roucha nebo jeho části	Doba vzniku výkladu
morální ²⁴⁶	připomínka ctnosti potřebné k vykonávání služby	8. století
dogmatická	připomínka prostřednictví, přikrytí člověka	12. století
alegorická	připomínka výzbroje Božího bojovníka	
reprezentativní, anamnestická	připomínka Kristova utrpení	13. století

Klerika, a její jednotlivé části, má pak jakožto stavovský oděv kněžského stavu ještě několik dalších specifických prvků,²⁴⁷ které jsou rozvinutím především morálního ale i dalších významů liturgického roucha. Každá část je přitom primárně zacílena buď směrem dovnitř církve a diecézního kněžstva (vnitřně-upevňující funkce kleriky a strategie kléru) nebo směrem ven ke společnosti (legitimizačně-reprezentační funkce kleriky a strategie kléru). Všechny části jsou vždy zaměřeny také k osobě nositele, tedy konkrétního posvěceného služebníka.

Symbolika kleriky				
Část oděvu	Symbolika obecná	Symbolika specifická	Cílová skupina	Strategie
klerika jako celek	dogmatická	role a identita kněze, <i>cursus honorum</i>	klérus, církev	vnitřně- upevňující
			společnost	legitimizačně- reprezentační
černá barva	morální	oddělení od světa	klérus, církev, společnost	vnitřně- upevňující

Naproti tomu argumenty postavené na klerice jako „spodním liturgickým rouchem kněze“, které se žehná, neobstojí. Takto byla klerika velice často označována proto, že kněží postupem času mimo liturgii téměř nepoužívali jiné oblečení než právě kleriku. Obřad žehnání navíc ponechává věc v profánním užívání.

²⁴⁴ Srov. MARTINEK, Radek – OPPELTOVÁ, Jana – SEDONÍK, Tomáš – SLAVÍKOVÁ, Věra, ŠTĚPÁNOVÁ, Daniela. *Záchrana a inventarizace drobných církevních fondů. Archiválie, knihy, notový materiál a liturgické textilie*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2008, s. 284 a 287.

²⁴⁵ Srov. ZVĚŘINA, Josef. *Paramentika*, s. 24.

²⁴⁶ Do této kategorie lze zařadit i modlitby k oblékání jednotlivých parament, které se objevují již v 9. století, rozšířily se však až během 11. a 12. století.

²⁴⁷ Viz Přílohy obrazové 11. Schéma Klerika – mluvící znamení. Tabulka shrnuje bádání obsažené na následujících stranách.

biret	morální	vzdělanost, jurisdikce	společnost	legitimizačně- reprezentační
33 knoflíků	reprezentativní	vysluhování svátostí, kněz <i>alter Christus</i>	společnost	legitimizačně- reprezentační
<i>synodarium canonicale, expositorium canonicale, švy, barevné doplňky (lemování, knoflíky, šňůry)</i>	morální	poslušnost	klérus, církev	vnitřně- upevňující
cingulum, lingulum	morální	celibátní čistota	klérus, církev	vnitřně- upevňující

6. Původ mimoliturgického odívání kněží

Přibližně po roce 175 se dokončil proces odklonu od brzkého očekávání parusie k jejímu očekávání stálému, což se postupně začalo projevovat i v běžné sociální praxi tehdejších křesťanů.²⁴⁸ Příslušníci mladé křesťanské církve, v této době ještě stále čelící občasným vlnám pronásledování, začali chápat stvořený svět jako prostor, v němž mají budovat Boží království.²⁴⁹ Popsaný proces úzce souvisí se začátkem vydělování kléru jako samostatné skupiny (první zmínka o rozdělení služeb, která se postupně začala odlišovat i oděvem: nejprve při slavení liturgie, později i mimo ně.²⁵⁰

6.1. Souvislost křestního, mnišského a kněžského mimoliturgického oděvu

První skupinou, která se začala v rámci křesťanské obce vydělovat od ostatních svým oděvem, byli katechumeni a později také kající. Odznakem těch, kdo přijali svátost křtu se ve 3. století (prvním dokumentem popisujícím celek křesťanské iniciace

²⁴⁸ Viz podkapitola 1.2.5. Shrnutí vlivů na vznik kléru v pozdním starověku.

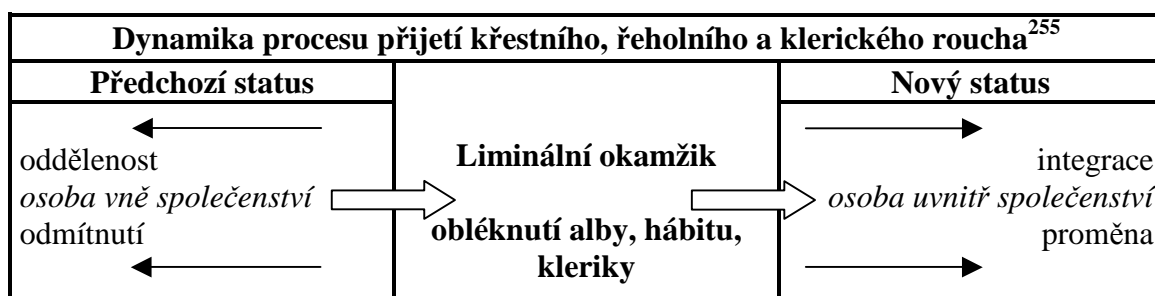
²⁴⁹ Srov. MÜLLER, Gerhard Ludwig. *Dogmatika pro studium i pastoraci*, s. 547–549. Dále viz POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš Kristus – Pravda dějin. Trojiční a christocentrická teologie dějin* 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009, s. 99–100.

Novější vyjádření pozice stálého očekávání parusie ve vztahu k církvi: „Putující církev je tudíž Boží království již přítomné v tajemství, a zatímco roste, vzpíná se k naplněnému Božímu království, ovšem její vzrůst není ničím jiným než naplňováním jejího poslání. (...) Zmínka [obsažená konstituci *Lumen gentium*, čl. 5], že církev je na zemi zárodkem a počátkem Božího království, vyjadřuje zároveň jednotu i diferencii mezi ní a Božím královstvím.“ MTK. Vybraná témata z eklesiologie, s. 183–184 .

²⁵⁰ Prvním svědectvím o rozdělení služeb při liturgii zůstává Klementův list cca z roku 96. Zde se ovšem jedná o postupné směřování k vydělení posvěcených služebníků nejen v rámci slavení eucharistie, ale v rámci celé křesťanské obce. Stručně k obsahu viz Klementův list. In WOLLPERT – FISCHER, Rudolf. *Malý teologický slovník*, s. 60.

je *Traditio apostolica*)²⁵¹ stala bílá antická tunika – alba.²⁵² Pro následující úvahy je důležité, že obléknutí alby znamenalo všem viditelné dokončení procesu iniciace, vyjádření nově nabytého stavu křesťana²⁵³. Mnišský (obecně řeholní) a později také mimoliturgický kněžský oděv ale naopak oblékají nejčastěji novicové a alumni kněžských seminářů na začátku své formace při obřadu obláčky, respektive při obřadu udělení tonsury.

Zároveň přijetí alby, hábitu i kleriky označuje radikální novost, která se udála v životě konkrétního člověka a právě z tohoto důvodu lze chápat všechny uvedené oděvy jako „vnější znamení osobní identity“. Po dosažení liminálního okamžiku (přijetí křtu, vstup do noviciátu, přijetí tonsury) následuje slavnostní předání oděvu přímo navázané na nový status: křesťana, řeholníka, klerika. Nový status znamená především změnu života a začlenění do společenství: církve, řeholní komunity, stavu kleriků.²⁵⁴

6.2. Projevy oddělení kléru od lidu

K viditelnému rozdělení laiků a posvěcených služebníků došlo nejprve při slavení eucharistické liturgie, během něhož začali od počátku 3. století biskupové, kněží a jáhnové používat zvláštní roucha určená pouze k tomuto účelu. Tento liturgický

²⁵¹ Viz HIPPOLYT ŘÍMSKÝ. *Apoštolská tradice*, s. 27–37.

²⁵² WALSH, John. *The mass and vestments of the Catholic church. Liturgical, doctrinal, historical and archeological*. 2th edition. New York, Cincinnati, Chicago: Benzinger Brothers, 1919, s. 388. Dále jen WALSH, John. *The mass and vestments of the Catholic church*.

²⁵³ Viz KOTAS, Jan. Liturgické obřady v katechumenátu. In KOLEKTIV AUTORŮ. *Křesťanská iniciace*. 1. vydání. Praha: Katechetická sekce České biskupské konference, 2012, s. 33–38.

²⁵⁴ Srov. CRNČEVIĆ, Ante. *Induere Christum. Rito e linguaggio simbolico-teologico della vestizione battesimale*. 1. edizione. Roma: CLV-Edizioni liturgice, 2000, s. 140–141.

²⁵⁵ Schéma z větší části převzato z KROSNICKI, Thomas A. Christian Initiation of Adults and the Formation of Religious. In *Review for Religious*, roč. 41, č. 6, s. 867–877, zde s. 875

oděv, nejprve alba, později paramenta,²⁵⁶ u posvěcených služebníků nahradil doposud užívaný slavnostní oděv občanský.²⁵⁷

Proces nazývaný „ikonizace liturgického shromáždění“ se kromě vzniku liturgických rouch projevila také rozdělením liturgického prostoru na část určenou pro posvěcené služebníky, presbytář, a na část určenou pro ostatní účastníky bohoslužby. Jak oděv, tak prostor se tak staly symbolickým vyjádřením zvláštní úlohy kleriků.²⁵⁸ V polovině třetího století přibyl k těmto dvěma projevům oddělení kléru a lidu ještě další, navázaný na Řím: liturgický jazyk se změnil z řeckého v latinský.²⁵⁹ Ten lze však považovat za projev oddělení kléru od lidu (sakralizaci) až v pozdější době v souvislosti s prosazením národních jazyků a s úpadkem antické tradice vzdělání širokých vrstev obyvatelstva.²⁶⁰

Ikonizaci shromáždění lze chápat jako završení výše popsaného zásadního posunu v sebepojímání církve, protože „*primárním, a proto základním znamením slavnostnosti víry [tvoří] samo shromáždění obce. Právě to je nejviditelnějším projevem církve.*“²⁶¹ Onen posun spočívá v pozvolném a vědomém rozdělení církve na dvě části: laiky a klérus, přičemž úloha laika (nekněze) se vyjasňuje pouze na pozadí sebedefinování stavu kleriků.²⁶² Vývoj se projevila i v rovině pojmové. Jestliže v prvotních křesťanských obcích byli „bratři“ všichni křesťané mezi sebou, stále více se začalo prosazovat zúžení tohoto označení na „bratry v úřadu“, tedy posvěcené služebníky.²⁶³

²⁵⁶ Název liturgických rouch pochází z latinského výrazu *paratus*, který označuje stav připravenosti ke slavení liturgie. Viz např. ADAM, Adolf – HAUNERLAND, Winfried. *Grundriss Liturgie*. 9. Auflage. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 2012, s. 114–120. Roucha liturgická, Paramenta. In BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*, s. 430–432. SCHALLER, Marian. *Liturgie*, s. 92–103.

²⁵⁷ První známý předpis o používání čistého slavnostního oděvu při liturgii, který byl odlišný od oděvu každodenního pochází z dekretu připojeného k *Liber pontificalis* z doby papeže Štěpána I. (papežem 255–257). Viz např. Alba In *ČSB II*, s. 220.

²⁵⁸ Srov. CABAN, Peter. *Dejiny slávenia eucharistie do Druhého vatikánskeho koncilu*, s. 69.

K řečenému je třeba doplnit dvě poznámky. V popisovaném období byl stále za celebranta bohoslužby považován především biskup a laici se mohli podílet na některých službách (lektori, žalmisté).

²⁵⁹ Srov. SCHALLER, Marian. *Liturgie*, s. 46, 212–214.

²⁶⁰ ANGENENDT, Arnold. *Das Frühmittelalter. Die abendländische Christenheit von 400 bis 900*. 3. Auflage. Stuttgart: Kohlhammer, 2001, s. 151.

K pozitivnímu hodnocení latinského jazyka ve středověku viz CURTIUS, Ernst Robert. *Evropská literatura a latinský středověk*, s. 35–40. Ke kritickému pohledu na latinský jazyk ve středověku viz LE GOFFE, Jaques. *Kultura středověké Evropy*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2005, s. 359–361, 614. Dále jen LE GOFF, Jaques. *Kultura středověké Evropy*.

²⁶¹ RICHTER, Klemens. *Liturgie a život. Smysl liturgie, mše, církevní svátky, svátostná znamení*. 2. vydání. Praha: Vyšehrad, 2003, s. 203. Srov. *Tamtéž*, s. 205–206.

²⁶² Srov. NEUNER, Peter. *Laici a klérus. Společenství Božího lidu*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 1997, s. 37.

²⁶³ MAIER, Hans. Poslání laiků v dnešní církvi. In *Communio* 2012, roč. 16, č. 2, s. 89–99, zde s. 89

6.2. Toga a další starořímské inspirace

Původ mimoliturgického odívání kleriků je třeba hledat v prostředí elit antického římského impéria. Oblečení nejvyšších úředníků *imperia Romana* určilo jak základní podobu kleriky, tak některé detailní prvky. Způsob oblékání Římanů ovlivnil také podobu oděvu určeného ke křesťanské bohoslužbě: alba vychází ze starořímské spodní bílé tuniky, svrchní roucha z togy, paenuly a později dalmatiky.²⁶⁴

Tuniku mohli používat všichni obyvatelé impéria bez ohledu na příležitost, toga byla chápána jako roucho veřejné a slavnostní, případně obřadní. Barvy a zdobení tuniky i togy určovala příležitost a sociální status nositele, toga ovšem označovala svobodného občana římské říše.²⁶⁵ Zamožní občané nosili togu bílou či nažloutlou (*toga virilis, toga pura*), při smutku tmavé barvy (*toga pulla, toga sordida*), kterou běžně užívali nemajetní a obžalovaní u soudu. Vysocí úředníci, důstojníci a chlapci do šestnácti let nosili bílou togu lemovanou nachem (*toga praetexta*). Při triumfálním pochodu se vojevůdci oblékali v nachovou tógu zdobenou vyšíváním zlatými hvězdami (*toga picta*), vítězný císař pak ve zdobnou togu s vyšitými palmovými ratolestmi (*toga palmata*). Uchazeči a čekatelé úřadů nosili togu zářivě bílou (*toga candida*).²⁶⁶

Specifickou skupinu tvořili kurulští úředníci (konzulové, prétoři, censoři a kurulští aedilové). Držitelé těchto kurulských magistrátů mohli užívat jako odznaků zastávaného úřadu slonovinovou hůl, nachem lemovanou *toga praetextu* a kurulské křeslo. Právě tyto symboly začali později a v pozměněné podobě užívat také biskupové – slonovinovou hůl nahradila berla, togu bohoslužebné roucho a klerika, kurulské křeslo faldistorium.

6.3. Vznik kleriky – stavovského oděvu kněží určeného pro denní užívání

Římské impérium začalo od roku 238 čelit významnému nebezpečí, totiž útokům barbarů. Dlouho trvající proces stěhování národů (375–konec 7., respektive

²⁶⁴ Roucha liturgická, Paramenta In BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*, s. 430–432, zde s. 431.

²⁶⁵ Oděv Řeků a Římanů. In *Slovník antické kultury*, s. 427.

Jedná se o typický starořímský mužský oděv 2–3 m dlouhý a 3–5 m široký, kladený na spodní tuniku (*tunica*) vyráběný z vlny a posléze případně barvený a zdobený. Jeho původ není zcela jasný, používání je doloženo již za římské republiky, za císařství došlo k jeho všeobecnému rozšíření. Toga se oblékala ovnutím kolem těla přes levé rameno a kolem pravého boku, v zimě a v chladnějších oblastech se užívaly togy ze silnějšího materiálu. Obdobou togy pro ženy byla stola.

²⁶⁶ Římané, kroj. In *Ottův slovník naučný XXI*. Praha: J. Otto, 1904, s. 773–805, zde s. 790.

konec 9. století)²⁶⁷ přinesl kromě geopolitických změn také změny kulturní. Proměnou prošla i oblast odívání, konkrétně mužského módního oděvu: dlouhé starořímské tuniky postupně v Evropě na dlouhou dobu nahradily původně germánské kalhoty a haleny.²⁶⁸ Někteří veřejně působící činitelé si ovšem dlouhá roucha ponechali jako odznak zastávaného úřadu, zejména pro odlišení významnosti a zvolené legitimizačně-reprezentační strategie odkazující na starobylost a osobní důstojnost. Prostředí raně středověké církve nebylo výjimkou. I preláti si ponechali stávající oděvy jako odznaky svého úřadu, aby tak byl klerik rozeznatelný od laika i mimo liturgii.

Ještě papež Celestin I. (papežem 422–432) napsal v roce 428 ve svém listě: „*My [všichni posvěcení služebníci – klérus] se máme odlišovat od ostatních našich vzděláním a nikoli naším oděvem, naším chováním a nikoli našimi šaty, ušlechtilou myslí a nikoli zušlechtováním sebe sama.*“²⁶⁹ Výrazné rozdíly mezi běžným každodenním odíváním kléru a laiků můžeme pozorovat od poloviny 6. století. Synoda v portugalské Braze vůbec poprvé v roce 572 nařídila kněžím stálé nošení *vestis talaris*, tedy oděvu dlouhého až ke kotníkům.²⁷⁰ Tímto rokem začala éra mimoliturgického odívání kněžstva, nařízená a vyžadovaná církevní autoritou.

6.4. Cesta k *vestis talaris*

Na ustanovení synody v Braze navázaly předpisy dalších partikulárních sněmů. Trullanská synoda²⁷¹ (691–692) zavázala roku 691 všechny kleriky ke stálému nošení dlouhého oděvu (*stola*) ukazujícího navenek jejich kněžské povolání, a to pod trestem exkomunikace. Přesná podoba oděvu ovšem nebyla nijak specifikována, od 8. století se můžeme setkat s kánony místních sněmů navazujících na synody v Braze a Trulle, které se snažily vymýtit užívání nákladných a přehnaně zdobených oděvů výrazných barev.²⁷²

V 9. století se začaly objevovat tendence jednoznačně odlišit nejen laiky a kleriky, ale i kněžstvo a řeholníky: synoda konaná v roce 816 v Cáchách zakázala

²⁶⁷ K tématu podrobněji viz např. BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila – HOMOLA, Aleš – MĚŘÍNSKÝ Zdeněk. *Stěhování národů a východ Evropy. Byzanc, Arabové, Slované*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2006.

²⁶⁸ Srov. Talár. In BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*, s. 502–503, zde s. 502.

²⁶⁹ MANSI. *Sacrorum conciliorum IV*, 465.

²⁷⁰ Řeholní hábit je chápán jako jiná forma *vestis talaris*. Srov. MARTIMORT, Aimé-Georges. *Handbuch der Liturgiewissenschaft I. Allgemeine Einleitung, die Grundelemente der Liturgie, die Theologie der liturgischen Feier*. 1. Auflage. Leipzig: St. Benno, 1965, s. 112.

²⁷¹ Trullanskou synodu západní církve chápe jako partikulární sněm, pravoslavné církve však jako dokončení II. a III. ekumenického koncilu v Kostantinopoli (553 a 680–681). Její předpisy tvoří základ kanonického práva pravoslavných církví.

²⁷² THURSTON, Herbert. *Costume, Clerical*. HERBERMANN, Charles D. (ed.) *The Catholic Encyclopedia. An international work of reference of the constitution, doctrine, discipline and history of the catholic church. Volume 4*. 1th edition. New York: Encyklopedia Press, 1913, s. 419–421, zde s. 419.

kněžím nosit kukly (*cuculla*) jakožto specifického oděvu mnichů, synoda v Metz zakázala roku 888 laikům nosit dlouhé pláště (*cappa*) považované za oděv kleriků a odznak jejich úřadu.²⁷³ Z těchto ustanovení je zřejmé, že se během raného novověku postupně prosadila myšlenka rozpoznatelnosti kléru v rámci společnosti i církve.

Zásadním svědectvím o šíření zvyku nošení dlouhého kněžského roucha mimo slavení liturgie z galo-římského prostoru dále do Evropy je list papeže Jana VIII. (papežem 872–882) z roku 875 arcibiskupu z Cantenbury a Yorku, v němž jej nabádá, aby světské kněžstvo v Anglii nosilo dlouhý římský oděv.

Dopis papeže Jana VIII.²⁷⁴	
<i>„Apostolicae sententia usque Adeo sedis paevaluit, ut voluntarie omnes Anglorum clerici, sub ipsis vigiliis S. Gregorii, laicalem et sinuosum, sed et curtum, habitum deponentes, talaris tunicas Romanas induerent.“</i>	<i>„Pokud se jedná o stanovisko Apoštolského stolce, přikláním se k tomu, co [učinili] všichni angličtí duchovní [v Římě] o vigilií svatého Řehoře: odložili řasnaté a krátké pláště laiků a přijali římskou tuniku.“</i>

Vnější rozlišovacím znakem diecézního kléru se v průběhu raného středověku postupně stal jednoduchý, jednobarevný oděv sahající po kotníky, nazývaný *vestis talaris*, někdy doplněný také uzavřeným pláštěm (*cappa clausa*). Dlouhou dobu ovšem neexistovaly předpisy o barvě a střihu kněžského oděvu, který se proto mohl v jednotlivých oblastech výrazně lišit. Světské kněžstvo nosilo během raného a vrcholného středověku oděv bílý, fialový i červený, barvou se také odlišovali kanovníci různých kapitul.²⁷⁵

Dosavadní velkou rozrůzněnost zmírnilo rozšíření kanonického práva. *Ius commune* mělo větší autoritu a širší dopad než partikulární synody, které se dostaly do role instituce schvalující konkrétní podobu centrálně vytvořených předpisů. První takovou snahou o sjednocení a decentní podobu mimoliturgického oděvu světského duchovenstva byla ustanovení IV. lateránského koncilu (1215):

IV. lateránský koncil o mimoliturgickém oděvu kleriků²⁷⁶	
<i>„Clausula deferant desuper indumenta nimiâ brevitare vel longitudine non notanda.“</i>	<i>„[Klerici] ať nosí svrchu uzavřený oděv, netřeba poznamenat: ani příliš krátký nebo dlouhý.“</i>

²⁷³ Srov. Tamtéž.

²⁷⁴ Tamtéž.

²⁷⁵ Srov. SCHALLER, Marian. *Liturgie*, s. 90.

²⁷⁶ MANSI. *Sacrorum conciliorum XXII*, 1006.

Častým přestupkem středověkého kléru byla přehnaná zdobnost oděvu, tentýž předpis proto zakazuje nošení různobarevných ozdob, otevřených plášťů a broží k jejich upevnění. Postupem času se stále více prosazoval kněžský oděv tmavé barvy, což obligatorně stanovil Vienský koncil (1311–1312). Zde klerika označuje tonsura a *vestis talaris*.

Vienský koncil o mimoliturgickém oděvu kleriků²⁷⁷	
<i>„Idem quoque censemus de clericis aliis, vestem talem simul et tonsuram publice deferentibus clericalem.“</i>	<i>„Taktéž ustanovujeme pro všechny kleriky, aby na veřejnosti nosili oděv dlouhý po kotníky a tonsuru duchovního stavu.“</i>

Tridentský koncil se k oděvu posvěcených služebníků vyjádřil v průběhu 14. zasedání konaném 25. listopadu 1551, a to v rámci dokumentu zabývajícím se konkrétní podobou církevní reformy. Vnější odznak kleriků se tak explicitně stal součástí úsilí tohoto sněmu o reformu kněžstva, jak dokládá text dekretu.

Decretum de reformatione, canon VI²⁷⁸	
<i>„Quia vero, etsi habitus non facit monachum, oportet tamen clericos vestes proprio congruentes ordini semper deferre, ut per decentiam habitus extrinseci morum honestatem intrinsecam ostendant, tanta autem hodie aliquorum inolevit temeritas religionisque contemptus, ut propriam dignitatem et honorem clericalem parvi pendentes vestes etiam publice deferant laicales, pedes in diversis ponentes, unum in divinis, alterum in carnalibus: propterea omnes ecclesiasticae personae quumcunquae exemptae, que aut in sacris fuerint, aut dignitates, personatus, officia aut beneficia qualiacunque ecclesiastica obtinuerint, si postea, quam ab episcopo suo etiam per edictum publicum moniti fuerint, honestum habitum clericale, illorum ordini ac dignitati congruentem, et iuxta ipsius episcopis ordinationem et mandatum non detulerint, per suspensionem ab ordinibus ac officio et beneficio ac fructibus, redditibus et proventibus ipsorum</i>	<i>„I když mnicha netvoří hábit, je přesto nezbytné, aby klerici vždy nosili charakteristický oděv, odpovídající jejich stavu, aby vhodným vnějším oděvem ukazovali své dobré mravy. V dnešní době pak u některých velmi vzrostla opovázlivost a pohrdání náboženstvím: znevažují vlastní vážnost a klerickou důstojnost tím, že veřejně nosí také oděv laiků; chodí v odlišném oděvu: v jednom při vykonávání posvátné služby, v jiném mimo ni. Proto jestliže všechny církevní osoby jakékoliv exempce – které se buď nacházejí v posvátném stavu, nebo zastávají různé hodnosti v kapitule, nebo vlastní jakákoliv církevní benefícia – poté, co by byli svým biskupem napomenuti a přesto by důstojný oděv kleriků náležitě jejich stavu i důstojnosti podle nařízení a příkazu samotného biskupa nenosili, je možné a nutné je potrestat suspenzováním ze stavu kleriků i z úřadu, z benefícia i z plodů, příjmů a výnosů samotných beneficií. A jestliže by se jedinkrát opět v tomto provinili, je možné</i>

²⁷⁷ *Conciliorum oecumenicorum decreta*. Editio tertia. Bologna: Institutio per le scienze religiose, 1972, s. 365.

²⁷⁸ *Tamtéž*, s. 716–717.

<i>beneficiorum, nec non, si semel correpti denuo in hoc deliquerint, etiam per privationem officiorum et beneficiorum huiusmodi coerceri possint et debeant (...).“</i>	<i>a nutné je potrestat zbavením úřadů a beneficií (...).“</i>
--	--

Přesnější a přísnější ustanovení ohledně mimoliturgického oděvu kněží následovala až po Tridentském koncilu: nejprve stanovil papež Sixtus V. apoštolskou konstitucí *Cum sacrosanctam* z 9. ledna 1589 povinnost stálého nošení *vestis talaris* pro všechny kleriky počínaje přijetím tonsury.

Konstituce Sixta V. <i>Cum sacrosanctam</i>, § 2²⁷⁹	
<i>„In futurum autem non nisi actu Clericis in habitu Clericali, et tonsura.“</i>	<i>„Napříště budou chodit pouze skuteční klerikové v kněžském oděvu a s tonsurou.“</i>

V následujícím období určovala podobu kněžského oděvu jak papežská nařízení, tak především v 18. a 19. století dokumenty římských kuriálních úřadů.²⁸⁰ Papež Urban VIII. nařídil roku 1624, že cingulum a plášť oblékaný posvěcenými služebníky mají být stejné délky a Klement XI. připustil v roce 1708 v odůvodněných případech (například při jízdě na koni) užívání kratších klerik.²⁸¹ Roku 1725 vyhlásil papež Benedikt XIII. explicitní zákaz nošení civilního oblečení duchovními.

Konstituce Benedikta XIII. <i>Apostolicae Ecclesiae</i>, § 1²⁸²	
<i>„(...) sicut non sine maximo animi nostri moerore, imo etiam horrore percepimus quorundam Clericorum Beneficia Ecclesiastica obtinentium audacia, et temeritas hodie eo usque processerit, ut in dedecus Ordinis Clericalis, Sacrorum Canonum contemptum, magnamque animarum suarum perniciem incedere in habitu laicali minime vereantur (...).“</i>	<i>„(...) k velkému zármutku Naší duše a také k Našemu zděšení jsme se dozvěděli, že někteří klerikové v církevních beneficiích se odvažují a neostýchají nosit laický oděv; tím dnes uráží to, co bylo výše stanoveno, k hanbě klerického stavu porušují posvátná ustanovení a svým duším připravují záhubu.“</i>

²⁷⁹ SIXTUS V. *Cum sacrosanctum*. GASPARRI, Petrus – SERÉDI, Iustinianus (eds.). *Codicis iuris canonici fontes. Volume I. Concilia Generalia – Romani Pontifices usque ad annum 1745*. 1. edizione. Roma: Typus Polyglottus Vaticanus, 1923, s. 315. Dále jen GASPARRI, Petrus – SERÉDI, Iustinianus (eds.). *Codicis iuris canonici fontes*.

²⁸⁰ Viz např. CONGREGATIO PRO PROPAGANDA FIDE. *Instructio Pro mission Malabar* ze dne 9. srpna 1783. GASPARRI, Petrus – SERÉDI, Iustinianus (eds.). *Codicis iuris canonici fontes. Volume VII*, s. 130–131. Kongregace vydala další instrukce předepisující kněžský oděv duchovním působícím v misiích v letech 1869 a 1883. Viz *tamtéž*, s. 417 a 494.

²⁸¹ Viz CONGREGATIO CONCILII. *Ruben* ze dne 28. července a 18. srpna 1708. In *Tamtéž. Volume V*, s. 527.

²⁸² BEDEDICTUS XIII. *Apostolicae Ecclesiae*. GASPARRI, Petrus – SERÉDI, Iustinianus (eds.). *Codicis iuris canonici fontes. Volume I*, s. 614–615.

V průběhu 19. století se již dokumenty nejvyšších pontifiků a kongregací nevěnovaly fundamentálnímu popisu kněžského oděvu a povinnosti jej užívat,²⁸³ naproti tomu se zejména u vyšších prelátů a kuriálních úředníků rozšířily nové, velmi zdobné, prvky mimoliturgického oděvu – barevné birety, dlouhé barevné pláště, *cappa magna* a další.²⁸⁴

Kodex kanonického práva z roku 1917, který jinak splnil požadavek na jednotnou kodifikaci kanonického práva,²⁸⁵ žádnou přesnou úpravu kněžského oděvu neobsahoval, zároveň však obsahoval velmi přísný postih při jeho svévolném neužívání.

Codex iuris canonici (1917), kán. 136, § 1 a 3²⁸⁶	
<p>„<i>Omnes clerici decentem habitum ecclesiasticum, secundum legitimas locorum consuetudines et Ordinarii loci praescripta, deferant, tonsuram seu coronam clericalem, nisi recepti populorum mores aliter ferant, gestent, et capillorum simplicem cultum adhibeant.</i>“</p> <p>„<i>Clerici minores qui propria auctoritate sine legitima causa habitum ecclesiasticum et tonsuram dimiserint, nec, ab Ordinario moniti, sese intra mensem emendaverint, ipso iure e statu clericali decidunt.</i>“</p>	<p>„<i>Ať všichni duchovní nosí slušný církevní šat podle právoplatných místních obyčejů a předpisů místního ordináře, ať nosí postřižiny či duchovenský věnec, leč by uznané národní zvyky vyžadovaly jinak, a ať nosí jednoduchý účes vlasů.</i>“</p> <p>„<i>Duchovní s nižším svěcením, kteří o své újmě bez pravoplatného důvodu odloží církevní šat a postřižiny a se přes výstrahu ordinářovu během měsíce nenapraví, vystupují již mocí práva z duchovního stavu.</i>“</p>

6.5. Klerika jako součást komunikačního kodexu, otázka unifikace kněžského oděvu

Vnější odznaky a znamení důstojnosti hrály v hierarchizované společnosti – středověkého i raně novověkého, feudálního i absolutistického typu – mnohem významnější úlohu než později. V tomto prostředí měl oděv velký společenský význam, protože se díky němu rozlišovaly jednotlivé sociální kategorie.²⁸⁷ Klerika se stala

²⁸³ Viz např. De veste talari, superpelliceo, rochetto. In *Ephemerides liturgicae* (1887), roč. 1, č. 1, s. 395–396. Dostupné z WWW <<http://archive.org/stream/ephemerideslitu02unkngoog#page/n6/mode/2up>> [2013-01-22].

²⁸⁴ Viz podkapitola 7.4.1. Tři vrstvy kleriky.

²⁸⁵ HRDINA, Ignác Antonín. *Kanonické právo. Dějiny pramenů, teorie, platné právo*. 1. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 45–46.

²⁸⁶ (Sic!) Překlad převzat z KOP, František a kol. *Překlad Kodexu kanonického práva. Pracovní text komise pro překlad Kodexu při CMB fakultě v Praze, pobočce v Olomouci*. 1. vydání. Praha: Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta, 1948, s. 66. Dále jen KOP, František a kol. *Překlad Kodexu kanonického práva*.

²⁸⁷ Srov. LE GOFFE, Jaques. *Kultura středověké Evropy*, s. 477.

oděvem označujícím kněžský stav, integrální součástí dobového komunikačního kodexu, a to i přes svoji značnou rozrůznělost v detailech i celkovém střihu.

Unifikaci podoby kněžského oděvu přineslo až potridentské období, konkrétně předpisy Karla Boromejského rozšířené po Evropě a kodifikující na základě ustanovení *Tridentina* podobu liturgického prostoru, oděvu atd. včetně drobných detailů. Jednotnost byla od konce 16. století zachována především v délce po kotníky (*vestis talaris*), černé barvě a užívání biretu. Nelze říci, že by přímo Tridentický koncil vytvořil přesnou podobu kněžského oděvu, ale jeho pojetí kněžství korespondovalo s podtržením kléru jakožto samostatného stavu i s hierarchickým chápáním společnosti. O úplném sjednocení střihu a podoby jednotlivých částí kněžského stavovského oděvu nelze hovořit až do 19. století, kdy se postupně prosadil římský styl kleriky (především silueta ve tvaru písmene A, římské *lingulum* či kolárek). Až do této doby také neexistovala shoda na přesném pojmenování kleriky.²⁸⁸

²⁸⁸ Půvabný popis kněžského oděvu ke slavení bohoslužby s mnoha synonymy jeho jednotlivých částí obsahuje liturgický katechismus z roku 1855: „*Pod ornát kněz ke mši svaté na duchovnickou sukni (sukni pokůtní, kůtnu, kleriku, talár) obléká albu (řízu), totiž košili z bílého, tenkého plátna, kterouž podkasá tkaným páskem (přepáskou, cingulem), též lněným aneb hedvábným, zahaliv prvé krk ozdobený kollárem (golířem, opankem) s dvěma odvěsky (tabulkami), a ramena lněným, bílým šatem (náramníkem, náramkem, humerálem), otočí na kříž tělo své štólou, nastrčí na levou ruku manipul (přítřramník, přítřramek), a posléze pokryje hlavu svou čtverrohým klobúčkem (birrýtkem, birrétkem, quadrátkem, hranáčkem), ježž ale při oltáři smekne. (...) Roucha bohoslužebná pochodí, co do neobyčejného kroje, z dávného věku a z cizích, na větším díle východních, zemí. Tím samým již pouhý pohled na obřadníka jimi ozdobeného a ve sbor věřících slavně vcházejícího dává na srozuměnou, že kněz není mezi křesťany ledajakás osoba, že se nyní cos neobyčejného a vzácného díti bude; a činí tudy i sama svatá jednání a velebnějšími.“ (Sic!) HNOJEK, Antonín Vojtěch. *Katechismus o svatých obřadech církve katolické*. 1. vydání. Praha: Bedřich Rohlíček, 1855, s. 29–31.*

7. Sebepojímání kněžstva: klerika jako projev *cursus honorum*

Křesťanství vzniklo v kulturním prostředí Římské říše a právě z tohoto socio-kulturního prostoru vycházejí mnohá ovlivnění církve, která se postupně odštěpila od synagogy a vstoupila do impéria jako samostatný subjekt. I po zániku říše přetrvávaly pojmy nesoucí její odkaz v sobě dál, byly ovšem postupně přeznačeny z původních ryze světských významů i pro církevní účely.²⁸⁹ Toto „římské dědictví“ mělo vliv i na formování a sebepojímání kléru.

7.1. Pyramida jako výkladový klíč

Pochopení raně novověké katolické církve a soudobé teologie spočívá v základním široce aplikovaném principu, který můžeme nazvat „pyramidální struktura“. Ta se odráží v detailně propracovaném a jasně určeném systému hierarchické struktury církve (ekleziologie), stupních závaznosti výroků učitelského úřadu církve v záležitostech víry (dogmatická teologie) a mravů (morální teologie).²⁹⁰ Tím se neříká, že církev až do Tridentského koncilu neměla hierarchickou strukturu, uspořádanou věrouku a morální učení bez jasných hranic. Tridentský koncil však vědomě zahájil etapu v dějinách církve, kdy se na zřejmou strukturu – ať už hmatatelnou a viditelnou jako v případě hierarchické služby, nebo pomyslnou v případě magisteriálních výroků – kladl velký důraz. Důvody jsou v zásadě tři: (1) dějinné okolnosti katolické reformy (protireformace), (2) sociální struktura raně novověké společnosti a konečně (3) antropologické danosti.

Dějinné okolnosti průběhu katolické reformy prováděné jako vědomý obranný tah proti šířícímu se protestantismu vedly ke snaze o vytvoření řádu, a to jak ve smyslu obnovení pořádku v jednotlivých evropských zemích, tak ve smyslu předložení autoritou definovaného souboru učení. Takto pojímaná teologie měla přímý vliv také na sebepojímání kněžstva, protože jmenovanou autoritu tvořily právě pouze posvěcení služebníci. Popsaný postoj lze považovat pro římskokatolickou církev za charakterizující až do II. vatikánského koncilu, i když důvody pro jeho zachování

²⁸⁹ Jako příklad lze uvést používání latinského jazyka v západních oblastech (v psaných textech, v liturgii), významnou úlohu Věčného města (sídlo Petrova nástupce), používání římských administrativních názvů v církevní správě (diecéze), či vnějších atributů role a moci posvěcených služebníků (manipul, falditorium).

²⁹⁰ Viz Závaznost teologické výpovědi a Hierarchie pravd. In BEINERT, Wolfgang. *Slovník katolické dogmatiky*. 1. vydání. Olomouc: Maticе cyrilometodějská, 1994, s. 409 a 103–104.

se postupem času proměňovaly.²⁹¹ Původní základ mentality „obležené pevnosti“²⁹² uvnitř západní církve byl ovšem položen *Tridentinem* a jeho důsledně provedenou reakcí na reformační hnutí v Evropě.

Sociální struktura raně novověké společnosti vycházela ze středověkého uspořádání, které počítalo se třemi množinami lidí – vládci, duchovenstvem, ostatními. Pomineme-li utopické vize a výjimky, první úspěšné a vědomé narušení středověkých mechanismů nastalo až s fenoménem modernity, uvědoměním „třetího stavu“, důraz na občanská práva pak až s revolucemi v Anglii a Francii. Oba jmenované vlivy proběhly však až po Tridentuském koncilu, který vycházel z dosavadního, přísně hierarchického uspořádání evropské společnosti.²⁹³ Z teologického hlediska se jedná o aplikaci Augustinova spisu *De civitate Dei* (lidská obec se nejvíce přiblíží Boží obci tehdy, když bude v pozemské sféře důsledně dodržován řád daný Bohem) a teorii dvou mečů (zde ve smyslu kooperace světské a církevní moci za účelem spásy obyvatelstva dané země a zachování stability),²⁹⁴ která se v různých obměnách opakovala v tomto dlouhém období církevních dějin.

V prostředí, v němž měl každý člověk svoje určené místo a sociální vzestup napříč danými skupinami lze pozorovat jenom ojediněle, nepůsobily definované odpovědi předkládané bez možnosti jejich opětovné kritické reflexe (protože již byly podrobeny kritice příslušené autority) nijak nepatříčně, naopak do popsaneého prostřední velice dobře zapadaly a dotvářely je. Určitou roli zde také hrálo napětí mezi nejistotou politických změn, které měly přímý vliv na konfesi dané země, a vyžadovanou jistotou osobní spásy:²⁹⁵ soubor učení namísto otázek se pak jevil jako přijatelný, či dokonce pozitivně chápáný. Ne náhodou můžeme označit raný novověk za „ěru konfese“²⁹⁶ nebo

²⁹¹ Jako příklady lze uvést reakci církve na osvětské ideje, revoluce konce 18. a první poloviny 19. století, liberalismus, modernistickou krizi, vznik a rozšíření totalitních panství atd. Charakteristické je, že církve chápala uvedené skutečnosti (stejně jako reformační hnutí) jako nebezpečná ohrožení, a proto proti nim papežové opakovaně, a velmi ostře, vystupovali.

²⁹² PETRÁČEK, Tomáš. Církev doby Pia XII. In: *Salve* 2008, roč. 18, č. 3, s. 7–20, zde s. 10.

²⁹³ Typ hierarchizace společnosti se i v průběhu středověku proměňoval, struktura pyramidy ale zůstávala zachována. Viz BÍLÝ, Jiří. *Trojí lid. Panovníci, a jejich lid v evropském středověku*. 1. vydání. Praha: Libri, 2000, s. 146–150.

²⁹⁴ Stručně viz Učení o dvou mocích (mečích). In WOLLPERT – FISCHER, Rudolf. *Malý teologický slovník*, s. 157–158.

²⁹⁵ Stručná kontextualizace tématu strachu viz DELUMEAU, Jean. *Strach na Západě ve 14.–18. století. Obležená obec I*. 1. vydání. Praha: Argo, 1997, s. 33–40, zejm. s. 40.

²⁹⁶ SCHRAMM, Gottfried. *Dějiny a řády života. Pět rozhodujících zlomů světových dějin*. 1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství Slon, 2012, s. 104–105. Srov. ELIADE, Mircea. *Dějiny náboženského myšlení IV. Od epochy objevů po současnost*. 1. vydání. Praha: Oikymeneh, 2007, s. 428–429.

přesněji „éru konfesí“. I dějiny teologie 15.–18. století byly silně ovlivněny „katolicko-reformačními kontroverzí“.²⁹⁷

V prostředí katolické liturgie a potažmo kléru se pyramidální uspořádání nejviditelněji projevilo ve struktuře liturgického kalendáře, kde se důležitost jednotlivých dní v liturgickém roce rozdělila do čtyř tříd,²⁹⁸ a v jasně určené hierarchii slavnostnosti mší svatých. Druhou jmenovanou oblast zachycuje následující tabulka.

Stupně slavnostnosti eucharistické liturgie²⁹⁹			
Stupeň	Název latinský	Název český	Forma slavení
1.	<i>missa papalis</i>	papežská mše svatá	bohoslužba celebrowaná papežem za asistence kardinálů a přítomnosti všech stupňů duchovenstva
2.	<i>missa pontificalis</i>	biskupská (pontifikální) mše svatá	bohoslužba celebrowaná biskupem za asistence kněží, jáhnů, podjáhnů a akolytů
3.	<i>missa solemnis</i>	slavná mše svatá	bohoslužba celebrowaná knězem za asistence jáhna, podjáhna a akolyty
4.	<i>missa cantata (sine ministris)</i>	zpívaná mše svatá ³⁰⁰	bohoslužba celebrowaná knězem za asistence akolyty s hudebním a zpívaným doprovodem
5.	<i>missa lecta</i>	tichá (recitovaná) mše svatá	bohoslužba celebrowaná knězem

V případě raně novověkého kléru pak můžeme hovořit o systému nazývaném *cursus honorum*, o skutečných postupně nabývaných stupních důstojenství, které se projevily v reálné i v symbolické rovině.

²⁹⁷ MÜLLER, Gerhard Ludwig. *Dogmatika pro studium i pastorači*, s. 97.

²⁹⁸ Pevně určené pořadí přednosti jednotlivých liturgických připomínek zachoval z pochopitelných systémových důvodů i misál Pavla VI., opustilo se ovšem kromě jiných změn označení „třída“ a zavedlo několikastupňové rozdělení připomínek spadajících do sanktorálu.

²⁹⁹ Srov. CABAN, Peter. *Dějiny slávenia eucharistie do Druhého vatikánského koncilu*, s. 122. SCHALLER, Marian. *Liturgie*, s. 44–50. Podrobněji k dějinnému vývoji těchto forem římské mše svaté viz JUNGSMANN, Josef. *Missarum sollemnia I.*, s. 248–294.

Kromě těchto forem mešního ritu obsahuje *Ritus servandus* potridentských misálů privilegia také pro preláty, infulované kanovníky a další vyšší kleriky. Detailnější popis řady jednotlivých projevů pyramidálního uspořádání církve v její liturgii (např. systém privilegovaných oltářů, podoba sedadla předsedajícího atd.) není předmětem této práce.

³⁰⁰ Lidová označení této formy slavení eucharistické liturgie v českém jazyce: farní, hlavní, hrubá či velká mše svatá.

7.2. *Cursus honorum* – původ sousloví ve starověkém Římě

Původní význam sousloví *cursus honorum* se pojí s úřady starověkého Říma: označuje se jím jasně stanovená úřední dráha, pořadí na sebe navazujících úřadů.³⁰¹ V rané římské republice i pozdním císařství nacházíme s drobnými obměnami tři druhy kariéry podle společenské třídy určené majetkem: *cursus honorum* senátorského stavu (*ordo senatorius*), *cursus honorum* jezdeckého stavu (*ordo equester*) a nižší kariéra (*cursus inferiorim*) ostatních římských občanů.

Čtyřstupňová kariéra římského úředníka mohla vypadat následovně. Měl-li svobodný římský občan dostatečný majetek (*census*), dosáhl věku alespoň třiceti let a absolvoval desetiletou vojenskou službu, mohl se stát kvestorem (*questor*), tedy původně nižším hospodářským úředníkem, jmenování se většinou spojovalo se zvolením do senátu. V pořadí druhou funkci tvořil úřad edila (*aedilis*), původně úředníka zajišťujícího administrativní správu Říma, konání her a jiných veřejných slavností včetně státního kultu. Třetím krokem v kariéře bylo zastávání úřadu prétora (*praetor*) – soudce. Po devíti letech členství v senátu a dosažení čtyřicátého roku věku se mohl Říman stát na rok jedním ze dvou konzulů (*consul*) a dosáhnout tak vrcholu úřednické kariéry. Jeden z konzulů mohl být maximálně na šest měsíců v případě ohrožení země zvolen diktátorem (*dictator*), úředníkem s neomezenými pravomocemi.³⁰² Stát platil těm, kdo přestali úřady (*officia*) zastávat, důchody a vysocí římscí úředníci také mohli doživotně používat rozmanité tituly (*clarissimus*, *perfectissimus* a další).³⁰³

7.3. Stávání se knězem – stoupání po stupních³⁰⁴

V raně novověké mentalitě znamenal vstup do semináře pro kandidáty kněžství zahájení jasně stanovené dráhy služebního postupu vyjádřeného navenek několika

³⁰¹ Srov. KUŤÁKOVÁ, Eva – MAREK, Václav – ZACHOVÁ, Jana. *Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení*. 1. vydání. Praha: Svoboda, 1988, s. 128.

³⁰² Ke „společenské pyramidě“ starověkého Říma v době císařství viz MITCHELL, Margaret M. – YOUNG, Frances M (ed.). *The Cambridge History of Christianity I. Origins to Constantine*. 1th edition. Cambridge: The Cambridge University Press, 2012, s. 74–76. K republikánské éře římského impéria viz HONORÉ, Tony. Eutropius' Lawyer (396–399) and other Quaestors of Arcadius (394–408). In *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 1995, roč. 112, s. 172–194.

Dále srov. CATO MAIOR. *Tuskulské rozhovory*. 1. souborné vydání. Praha: Svoboda, 1976, s. 60.

³⁰³ Úředníci. In *Slovník antické kultury*, s. 640.

³⁰⁴ Srov. MARTIMORT, Aimé-Georges. *Handbuch der Liturgiewissenschaft II. Die übrigen Sakramente und die Sakramentalien, die Heiligung der Zeit*. 1. Auflage. Leipzig: St. Benno-Verlag. 1961, s. 30.

různými způsoby. Zde musíme rozlišit dvě roviny: (1) neměnnou svátostnou a (2) sociálně-právní s proměnlivými důrazy. Zatímco přijetí svátosti znamená účast na Boží milosti a specifický charakter vtiskuje člověku Duch svatý,³⁰⁵ sociálně-právní aspekty jsou ryze světského rázu. „Úřad kněze“ vyplývá z podstaty svátosti svěcení, má tedy sakramentální a navíc trvalý charakter. Naproti tomu „svěřený úřad“, konkrétní funkce v systému církevní správy a její vymezení, má charakter jurisdikční s možností časově omezeného trvání. Nesmazatelný účinek svátosti kněžství a dočasné setrvání na určité pozici rozlišuje Tridentický katechismus jako dva druhy moci v církvi: „*moc svěcení a moc zplnomocnění*.“³⁰⁶ Obě jmenované roviny se určitým způsobem projevují i navenek.

System *cursus honorum* se v liturgických službách otiskl přesně daným postupem jednotlivých konsekrací, přičemž se rozlišila svěcení nižší a vyšší (posvátná). Tomáš Akvinský ve své Summě proti pohanům při vysvětlování stupňů svěcení shrnuje: „*Pravomoc svěcení kněží se zařizuje hlavně k posvěcení Kristova těla a udělování věřícím, a k očišťování věřících od hříchů, tedy je třeba, aby byl nějaký hlavní stupeň, jehož pravomoc se vztahuje hlavně k tomu; a toto je stupeň ‚kněžství‘; kdežto jiní, kteří mu nějak slouží tím, že připravují látku [svátosti], jsou ‚stupně služebníků‘*.“³⁰⁷ Při obřadu *traditio* svěcenec přijímá od světitele symboly charakterizující jeho úlohu při liturgii a také poprvé oblékne příslušný liturgický oděv – kněz jako symbol moci konsekrovat obdrží kalich s vínem a patěnu s hostiemi a na znamení předsedání liturgii

³⁰⁵ Viz kapitola 8. *Character indelebilis: sacerdos alter Christus, in persona Christi*.

³⁰⁶ „*Kolikrát jest moc církevní? Jest pak tato moc dvojí: moc svěcení a moc zplnomocnění. Moc svěcení vztahuje se na skutečné tělo Krista Pána v nejsvětější svátosti oltářní. Moc zplnomocnění všeseka obývá v duchovní těle Kristově; sem totiž náleží, lid křesťanský řídit a spravovati, a jej vésti do věčné blaženosti nebeské.*“ (Sic!) Tridentický katechismus, s. 302.

³⁰⁷ „*Ježto se ale kněžská služba, jak bylo výše řečeno (Kap. 74), vztahuje k dvojímu: k proměňování Kristova těla a k tomu, aby se věřící stali v rozhršení připravenými k přijetí eucharistie, je třeba, aby mu nižší stupně sloužily buď v obojím, nebo jen v některém: a je jasné, že tím je někdo mezi nižšími stupni vyšším, čím více slouží kněžství ve všem, nebo v něčem vznešenějším. Nejvyšší stupně tedy slouží kněžskému stupni pouze v přípravě lidu. Ostiáři či vrátní (Ostiaarii) ovšem tím, že zabraňují nevěřícím ve vstupu do shromáždění věřících. Čtenáři (Lectores) zase poučováním katechumenů o základech víry, pročež se jim svěřuje k předčítání Písma Starého zákona. Exorcisté (Exorcistae) však očišťováním těch, kdo už byli poučeni, ale ďábel jim nějak brání v přijímání svátosti. Vyšší kněžské stupně slouží jak k přípravě lidu, tak při dovršování svátostí. Vždyť akolyté (Acolythi) se starají o neposvěcené nádoby, v nichž se připravuje látka svátosti, pročež se jim při jejich svěcení podávají konvičky. Podjáhni (Subdiaconi) pečují o posvěcené nádoby a o úpravu dosud neposvěcené látky. Jáhni (Diaconi) mají dále nějak pečovat o látku už posvěcenou, pokud krev Kristovu udělují věřícím. Proto se tyto tři stupně, totiž stupeň kněží (Sacerdotum), stupeň jáhnů a stupeň podjáhňů, nazývají posvátnými. Vyšší stupně také slouží v přípravě lidu. Proto se též jáhnům svěřuje nauka evangelia, aby ji předkládali lidu, podjáhňům apoštolská, akolytům, aby ohledně obojího vykonali to, co přísluší k slavnosti nauky, totiž aby přinesli svícný a posloužili podobným jiným.*“ (Sic!) TOMÁŠ AKVINSKÝ. *Summa proti pohanům. Kniha IV.* 1. vydání. Olomouc: Maticе cyrilometodějská, 1993, s. 187–188. Kapitola LXXV. O odlišení stupňů svěcení

obléká ornát.³⁰⁸ Klerik postupným přijímáním nižších stupňů svěcení směřoval k vlastnímu cíli, totiž k přijetí svěcení kněžského. Systém svěcení přehledně zachycuje následující tabulka.³⁰⁹

VYŠŠÍ SVĚCENÍ (<i>ordines maiores</i>)			
Stupeň svěcení	Symbol při obřadu <i>traditio</i>	Liturgický oděv	Úloha při liturgii
biskup (<i>episcopus</i>)	evangeliář, berla, mitra, pontifikální rukavice	humerál, alba, cingulum, štóla, dalmatika, ornát, mitra, pektorál, berla, pontifikální rukavice a střevíce (příp. pallium)	celebrant
kněz (<i>sacerdos</i>)	kalich s vínem, paténa s hostiemi	humerál, alba, cingulum, štóla, ornát	celebrant
jáhen (<i>diacon</i>)	evangeliář	humerál, alba, cingulum, štóla, dalmatika	předčítání (zpívání) evangelia
podjáhen (<i>subdiacon</i>)	epistolář	humerál, alba, cingulum, tunicella	předčítání (zpívání) epištoly
NIŽŠÍ SVĚCENÍ (<i>ordines minores</i>)			
Stupeň svěcení	Symbol při obřadu <i>traditio</i>	Liturgický oděv	Úloha při liturgii
akolyta (<i>acolythus</i>)	mešní konvičky, svíce	tunika a límec v barvě dle liturgické doby, rocheta	rozžihání svící, asistence
exorcista (<i>exorcitus</i>)	kniha exorcismů		modlitby exorcismů
lektor (<i>lector</i>)	lekcionář		původně předčítání ze Starého zákona
ostiář (<i>ostiarius</i>)	klíč od chrámu, zvon		otevírání a zavírání chrámu, ostraha chrámu, zvonění

Od okamžiku konsekrace až do smrti (nikoliv tedy do chvíle rezignace z konkrétního úřadu, protože zde hovoříme o nezrušitelném znamení svátosti svěcení) se pak dotyčný muž stal v očích ostatních nositelem kněžského úřadu, který připomínají i modlitby za zemřelého klerika, a to ještě ve 20. století: „*Dej, prosíme, Pane, aby duše*

³⁰⁸ Viz podkapitola 4.1.1. Liturgie kněžského svěcení.

³⁰⁹ Tabulka je koncipována pro období po Tridentském sněmu s vědomím toho, že zejména nižší svěcení již v této době ztratila svůj faktický význam a klerik je zastával jen velmi omezenou dobu. Nicméně se jednalo o stupínky kněžské kariéry, jimž bylo nutné projít. Srov. SCHALLER, Marian. *Liturgie*, s. 162. JUNGSMANN, Josef. *Missarum sollemnia I.*, s. 291–292.

*služebníka tvého N., kněze, kterého jsi, dokud byl na tomto světě, svatými úřady ozdobil, ve slavném sídle nebeském věčně se radovala. Skrze Krista, Pána našeho. Amen.*³¹⁰

³¹⁰ *Agenda provinciae ecclesiasticae Moraviae. II. De exsequiis. Accommodata ad normam decreti S.R.C. circa usum linguae vulgaris in s. liturgia in territorio ditionis Czeco-Slovacae de die 21 maii a. 1920. Olomouc: 1932. s. 176. Dále jen Agenda provinciae ecclesiasticae Moraviae. V jiných modlitbách za zemřelé preláty se užívá obratu „Bože, jenž jsi služebníka svého biskupskou důstojností (kněžskou důstojností) ozdobiti ráčil.“ Srov. Tamtéž, s. 175n.*

7.4. Symbolické vyjádření *cursus honorum* v prostředí církve

Vize stále výše směřovaného postupu klerika po stupních důstojností se navenek projevila v symbolické rovině změnami v kněžském oděvu, detailně propracovaným systémem církevní heraldiky a titulatury. Viditelné prvky systému *cursus honorum* ve dvou naposled uvedených oblastech vycházely z potřeb tehdejší hierarchizované společnosti: zejména vyšší duchovní často náleželi k některému ze šlechtických rodů a svůj aristokratický původ spojili v erbu, již dříve užívaném, s novým posláním.³¹¹ Správné užití titulu pro konkrétní osobu v listině – ať už jako projev úcty nebo jen signál, že pisatel listiny ví, komu píše – patřilo k náročným dovednostem členů panovnické nebo jiné kanceláře.³¹²

7.4.1. Tři vrstvy mimoliturgického oděvu kléru

Vzhledem k šíři daného tématu a ve snaze předložit syntetickou práci navrhuji následující výkladový klíč v chápání kněžského oděvu. Je nesporné, že mimoliturgický oděv kněží a vůbec kleriků prošel, jak bylo popsáno výše,³¹³ komplikovaným vývojem. V těchto změnách můžeme, zdá se, vymezit tři základní období s určitými charakteristikami, která ovlivnila podobu běžného oděvu posvěcených služebníků. Možné řešení vypadá následovně:

Tři vrstvy kleriky		
Období	Vrstva a její účel	Součásti mimoliturgického oděvu kleriků
starověk, raný středověk („římské dědictví“)	nejstarší; rozpoznání příslušníka kléru i mimo liturgii	(černá) tunika, 33 knoflíků, ³¹⁴ cingulum, lingulum, pokrývka hlavy
vrcholný a pozdní středověk („nová hierarchizace“)	mladší; rozpoznání klerika a jeho zařazení v církevní	různobarevné kleriky, mozety, birety; <i>synodalium</i> a <i>expositorium canonicale</i>

³¹¹ „Znak byl užíván nejen vyššími církevními představiteli, ale i nižšími osobami duchovními a příslušníky některých řádů (...). Mnohý si přinášel k znaku církevní hodnosti i své znamení rodové, jež pak zvyšovalo lesk a často i komplikovalo již tak jako tak složité poměry heraldické.“ ZENGER, Zdeněk Maria. *Česká heraldika*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 1978. s. 116. Dále jen ZENGER, Zdeněk Maria. *Česká heraldika*.

³¹² Notářům a ostatním zaměstnancům kanceláří (tato místa náležela díky vzdělání pouze klerikům až hluboko do středověku, v Čechách byl až do husitských válek vyšehradský probošt také tradičně kancléřem královské kanceláře) sloužily jako pomůcka při určování správného oslovení pro konkrétní osobu speciální knihy – tituláře. Tituláře v novějším způsobu úřadování nahradily schematismy a posléze adresáře. Již sama existence kancelářské knihy přehledně informující o titulech různých osob ukazuje na velkou důležitost správného oslovení.

³¹³ Viz kapitola 6. Původ mimoliturgického odívání kleriků.

³¹⁴ Spojení počtu knoflíků s léty pozemského života Ježíše Krista je mnohem pozdější, vědomí o zvláštní úloze posvěceného služebníka a specifická participace na Kristově jedinečném velekněžství naproti tomu velmi stará. Viz kapitola 8. *Character indelebilis: sacerdos alter Christus, in persona Christi*.

	hierarchii	
od raného novověku dále (<i>cursus honorum</i>)	nejmladší; rozpoznání klerika, jeho zařazení v církevní hierarchii a jeho výsad	zdobené pláště a klobouky, manteletta, cappa magna

Kněžský oděv vykazuje podobné vlastnosti jako celek liturgie církve: v průběhu času přibírá některé nové prvky a jiné opouští či pozměňuje,³¹⁵ a proto lze v klerice rozeznat tři vrstvy. Viděli jsme, že si klérus ponechal jako odznak svého úřadu římský občanský oděv a přijal tak tuniku, stejně jako přijal jiné antické prvky, za svůj stavovský oděv. Ve středověku pak proběhla hierarchizace v rámci církve: už nestačilo jako doposud rozeznat klerika a řeholníka od neposvěceného služebníka, církevní správa se rozrostla natolik, že bylo třeba vytvořit jasně strukturovanou posloupnost moci. Od vrcholného středověku a dále v raném novověku se ještě více prohloubila tato hierarchizace postupným přijetím a rozbušením systému nazývaným *cursus honorum*.

Obecně můžeme privilegia prelátů rozdělit na (1) liturgická a (2) mimoliturgická. Do první kategorie náleží především používání všech nebo určitých pontifikálií při bohoslužbě. Některé výsady spojené s jistou pozicí v rámci církevní hierarchie byly však ryze reprezentativní a neliturgické. Do této kategorie patří rozkošatění mimoliturgického oděvu především vyšších kleriků v průběhu novověku, zvláště v 19. století.³¹⁶

7.4.2. Církevní titulatura

Titul³¹⁷ v obecném smyslu nejčastěji užíváme v souvislosti s různými typy vyjádření pocty určité osobě na základě jejího stavu, hodnosti nebo úřadu. V dějinách můžeme podle Yvese Congara vysledovat tři období, během nichž vzrostl počet poct, predikátů a důraz na jejich používání: (1) období po konstantinovském obratu (313), (2) vládu Karla Velikého opřenu (771–814) o říšskou církev a (3) pontifikát papeže

³¹⁵ K tématu v souvislosti s vývojem liturgického prostoru viz KOTAS, Jan. Liturgie jako hybatelka změny. In *Salve* 2012, roč. 22, č. 2, s. 19–32

³¹⁶ Vzhledem k povaze této práce se v dalším textu nebudeme podrobně zabývat těmi prvky mimoliturgického oděvu kleriků, které se netýkají diecézního kněžstva, tedy nižšího kléru. Pozornost zaměříme na požadavky kladené na světské duchovenstvo po Tridentském koncilu a na části kleriky odpovídající těmto nárokům. Opětovně je třeba zdůraznit, že Tridentský koncil v roce svého ukončení (1563) stál na počátku určité epochy církevních dějin a konkrétní dopady jeho reformních snah se projeví v některých oblastech až mnohem později. Stejně tak postupně se prosazoval unifikovaný vzhled kněžského oděvu a jeho jednotlivých částí. Nabalování dalších odznaků důstojnosti přišlo na řadu až v 18. a zejména v 19. století. Po období nárůstu výsad a množství vnějších odznaků také pravidelně přichází doba jejich omezování.

³¹⁷ Z lat. *titulus* – ve vlastním významu „nápis“, přeneseně mj. „slavné jméno“, „vyznamenání“.

Řehoře VII. (1073–1085), během něhož došlo k počáteční fázi boje o investituru.³¹⁸ V zásadě lze říci, že vytvoření nových funkcí nebo výrazný změna jejich náplně znamenala vytvoření nových titulů.³¹⁹ Ke třem vymezeným časovým úsekům přidejme čtvrtý – situaci po *Tridentinu*.

Titul potridentského klerika v sobě nesl tři základní aspekty: (1) prvek osobní chvály (*laus, laudatio*), (2) výjimečné schopnosti a konečně (3) stavovské uzavřenosti. S jistým časovým odstupem všechny jmenované aspekty navazují na již dříve známé a používané součásti legitimizačně-reprezentačních strategií ve světském prostředí.³²⁰

Středověké chvály země, národa, osob apod. obsažené v kronikách (*laudatio*) navázaly na starověký literární žánr. (1) V případě duchovních osob se často vyzdvihovala cílevědomá péče o církve či dosažené vzdělání.³²¹ Západní Evropa znala až do raného novověku ještě jeden zdroj seznamů ctností – budoucímu panovníkovi měla o nejdůležitějších vladařských vlastnostech a povinnostech podat ucelený obraz tzv. knížecí zrcadla (*specula principis, die Fürstenspiegel*). Podobnou roli jako příklady dobrého panovníka mají i kronikářské, letopisecké a jiné zápisy, jež zachycují obraz ideálního duchovního, nejčastěji biskupa nebo opata. S nástupem do úřadu obdržel novopečený představený kromě jiných vnějších odznaků i příslušný predikát vyjadřující jeho novou úlohu, kterou již před ním velmi dobře zastával někdo jiný.³²² Titul se tak jednak stal odkazem na uznávanou autoritu minulosti, vyjádřením převzetí této autority v přítomnosti a dále výrazem chvály, respektive zkráceným vyjádřením chvalořeči na nositele.³²³

(2) Tituly obecně mají poukazovat na kvality nositelů a vyjadřují tak jejich jistou výjimečnost. U raně novověkého kléru spočívala jedinečnost (*character indelebilis*)³²⁴ jeho příslušníků v moci přijaté v den kněžského svěcení, především v moci proměňovat eucharistii, rozdávat ji věřícím, zpovídat a udělovat ostatní svátosti. Ve společnosti,

³¹⁸ CONGAR, Yves J. *Za církve sloužící a chudou*, s. 80–88.

³¹⁹ Srov. ŠABAKA, Petr. *Tituly v římskokatolické církvi*. 1. vydání. Moravská Třebová: vlastní náklad, 2008, s. 24.

³²⁰ K situaci šlechtické reprezentace zemí Koruny české v 17. století viz PRCHAL, Vítězslav. *Vojáci Fortuny. Bitevní triumf a společenská legitimizace v 17. století*. In *Dějiny a současnost* 2012, roč. 12, č. 5, s. 34–37. Obecně k tématu šlechtické titulatury MAŠEK, Petr. *Titulatura aristokracie*. In *Cour d' honneur*, roč. 1, č. 1, s. 105–107.

³²¹ ŠVANDA, Libor. *Chvály osob v česko-latinských historiografických textech 12. století*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav klasických studií, 2009. s. 12–13 a 180–181. Dostupné také z WWW <http://is.muni.cz/th/9978/ff_d_b1/Text.pdf> [2011-06-27]. Dále jen ŠVANDA Libor. *Chvály osob*.

³²² V případě pražského arcibiskupství můžeme jako příklad uvést mučedníka svatého Vojtěcha, na nějž stále odkazuje výraz „svatovojtěšský stolec“.

³²³ Srov. ŠVANDA Libor. *Chvály osob*, s. 200.

³²⁴ Viz kapitola 8. *Character indelebilis: sacerdos alter Christus, in persona Christi*.

v níž se dodržovaly přesně definované stupně důstojností i mimo církevní prostředí (kupříkladu dělení vyšší a nižší šlechty, později vojenské hodnosti apod.), patřilo správné oslovení k dobovému komunikačnímu kodexu. Přívlasky a přídomky určené pozicím v rámci prelátského *cursus honorum* vyhovovaly především stále rostoucí potřebě vyjadřovat posvěceným služebníkům úctu i tímto způsobem, v prostředí mimo církev již dříve zcela běžným, přičemž ze světského užívání nezmizely.

S předchozím odstavcem úzce souvisí také profilování kléru jako (3) uzavřené sociální skupiny, samostatného stavu, do něhož se vstupovalo přijetím tonsury.³²⁵ Tímto aktem se stal z laika klerik s právy a povinnostmi vyplývajícími z jeho stavu, jasně odlišeného od stavů jiných.

Užívání určitých titulů určených všem příslušníkům kléru se během výše uvedených období stalo běžnou praxí. Nejčastěji užívaný titul u nižších kleriků, *Reverendissimus dominus* (důstojný pán, ve zkrácené podobě pak Rev. dom. nebo R. D.),³²⁶ v sobě obsahuje důraz na váženost (důstojnost) oslovované osoby.³²⁷ Jako typický příklad označení výjimečnosti, zde ve smyslu vyššího postavení, může posloužit titul „Jeho Excellence“, který se původně užíval pouze ve světském prostředí a do církevní titulatury pronikl až později.³²⁸ Titul „Jeho Eminence“ odráží snahu Svatého stolce o zdůraznění vážnosti role jeho reprezentantů na mezinárodním poli a vyrovnání se diplomatům ostatních států. Pro kardinály jej zavedl v roce 1630 papež Urban VIII. (papežem 1623–1644).³²⁹ Vybrané tituly přehledně zachycuje následující tabulka.

Titulatura kleriků v západní církvi	
Stupeň důstojnosti	Titul
papež	Jeho Svatost ³³⁰

³²⁵ Viz podkapitola 9.3. Obřad přijetí tonsury.

³²⁶ ŠABAKA Petr. *Tituly v římskokatolické církvi*, s. 24.

³²⁷ „[Modlitba] za všechny stupně důstojností v Církvi. Všemohoucí, věčný Bože, jehož duchem veškeré tělo Církve je posvěcováno a řízeno, vyslyš nás, kteří za všechny řády duchovní prosíme, aby darovanou milostí tvou všechny stupně tobě věrně sloužili.“ *Římský misál*. Překlad Marian Schaller. 4. vydání. Praha: Bohuslav Rupp, 1947, s. 180*.

³²⁸ Z lat. *excelentia* – „výtečnost“, „znamenitost“, „přednost“. Původně se jednalo o titul langobardských, posléze franckých a říšských panovníků. V 15. století jej užívala italská knížata a říšská hrabata, od přelomu 16. a 17. století se objevoval u velvyslanců. V současnosti jej užívají prezidenti, ministerští předsedové, ministři, velvyslanci, generálové, arcibiskupové, biskupové, hrabata a baroni. Srov. Excellence. In BUBEN, Milan. *Encyklopedie heraldiky. Světská a církevní titulatura a realie*. 4. vydání. Praha: Libri, 2003, s. 139. Dále jen BUBEN, Milan. *Encyklopedie heraldiky*.

³²⁹ Eminence. In BUBEN, Milan. *Encyklopedie heraldiky*, s. 127–128.

³³⁰ Detailní rozebrání bohaté papežské titulatury není předmětem této práce. Plný titul papeže v českém jazyce zněl: „N, (z Boží prozřetelnosti) biskup římský, náměstek Ježíše Krista, nástupce knížete apoštolů (svatého Petra), nevyšší velekněz katolické církve, patriarcha Západu, primas Itálie, arcibiskup a metropolita provincie Řím, suverén státu Vatikánské město, služebník služebníků Božích.“

kardinál	Jeho Eminence, nejdůstojnější pán
(arci)biskup	Jeho Excellence, nejdůstojnější pán
opat nullius, opat, prelát, kanovník	Jeho Milost
vikář, děkan, arcikněz a jim na roveň postavení klerikové	Veledůstojný pán
farář, kaplan	Důstojný pán ³³¹
seminarista	Ctihodný pán

7.4.3. Církevní heraldika³³²

Vznik heraldiky bývá kladen do druhé třetiny 12. století, do období křížáckých výprav do Svaté země. V souvislosti s užíváním kroužkové zbroje a hrncové přílby nebylo možné v bitvě odlišit spojence od protivníka, a proto se začala užívat jednoduchá barevná znamení za rozlišovacím účelem. Církevní erby a pečeti vznikly téměř zároveň s výše popsanou nejstarší větví heraldiky, heraldikou šlechtickou.³³³

Církevní erby se však vyznačují několika specifiky. Ústřední úlohu v církevní heraldice hrají (1) různobarevné klobouky,³³⁴ řazené mezi tzv. honosné kusy,³³⁵ doplněné (2) šňůrami a střapci (třapci) po stranách. Právě barva klobouku a počet střapců, příp. další atributy (mitra, berla, kříž), určují postavení nositele v církevní hierarchii. Figuru klobouku zavedl do heraldiky papež Inocenc IV. (papežem 1243–1254) na I. lyonském koncilu v roce 1245, kdy určil kardinálům červený klobouk jako odznak jejich důstojenství. Všeobecné rozšíření klobouků v církevní heraldice následovalo až v průběhu 17. století.³³⁶ (3) Heslo (devíza) se sice vyskytuje i mimo církevní heraldiku, zvláště vyšší preláti jej však mají v erbu téměř vždy. Působí zde jako

Papež Benedikt XVI. v roce 2006 přestal užívat titul „patriarcha Západu“ s odůvodněním, že neměl jasně definovaný význam a současný „Západ“ je geograficky širší území. Titul poprvé použil papež Lev Veliký kolem roku 450. Starověké křesťanské patriarcháty tvořila pětice významných měst: Řím, Konstantinopol, Alexandrie, Antiochie a Jeruzalém. Podrobněji viz např. CONGAR, Yves. Tituly používané pro papeže. In *Getsemany* (duben 1997) Dostupné z WWW <<http://www.getsemany.cz/node/2203>> [2011-09-26].

³³¹ Označení „velebný pán“ objevující se v českém jazyce je pouze projevem lidové úcty ke knězi, nikoliv oficiálním titulem klerika.

³³² V následujícím textu bude stručně pojednáno pouze o heraldice římskokatolické církve. Obdobně rozvinutý a detailně propracovaný heraldický systém mají řeckokatolická, anglikánské a pravoslavné církve. Základní práce k heraldice římskokatolické církve HEIM, Bruno Bernhard. *Heraldry in the Catholic Church. Its Origin, Customs and Laws*. 1th edition. New Jersey: Humanities Press Inc, 1978.

³³³ SCHWARZENBERG, Karel. *Heraldika*. 2. vydání. Praha: Vyšehrad, 2007, s. 134. Dále jen SCHWARZENBERG, Karel. *Heraldika*.

³³⁴ Heraldická figura klobouku má dvě unikátní vlastnosti: užívají jej pouze duchovní a jedná se o jediný předmět, který lze v heraldice umístit volně nad znakem.

³³⁵ Honosné kusy jsou v heraldice vedlejší částí erbu, představují vždy nějaké zvláštní privilegium. Kromě klobouků mezi ně dále patří např. koruny, štítonoši nebo hesla. Honosné kusy. In BUBEN, Milan. *Encyklopedie heraldiky*, s. 176.

³³⁶ SCHWARZENBERG, Karel. *Heraldika*, s. 98. Klobouk. In BUBEN, Milan. *Encyklopedie heraldiky*, s. 225.

životní motto nositele nebo jako určitý druh programového prohlášení. (4) V církevní heraldice až na výjimky neznáme udělování znaků panovníkem – nositel si vždy volí unikátní erb podle svého uvážení. Nově nabytý církevní erb může majitel navíc spojit s již užívaným erbem rodovým a při změně úřadu jej taktéž pozměnit, což přispívá k velké rozrůzněnosti a náročnosti této oblasti heraldiky. (5) Mnoho běžných jevů v církevní heraldice – například spojení erbu biskupa se znakem diecéze ve čtvrceném štítě – nemá většinou žádný stanovený a stále opakovaný postup, jedná se pouze o zvyklostní záležitost. (6) Preláti velmi často užívali kartušový tvar štítu, aby tak naznačili nevojenskou, tedy ryze reprezentační, funkci erbu. (7) Pouze v církevní heraldice se vyskytuje purpurová heraldická barva.

Tabulka podoby erbů některých prelátů v římskokatolické církvi³³⁷			
Stupeň důstojství	Klobouk	Střapce	Další atributy³³⁸
papež	<i>bez klobouku</i>	<i>bez střapců</i>	tiára, klíče ³³⁹
kardinál	červený	15 červených	<i>další atributy podle zastávaného úřadu</i>
patriarcha	zelený	15 zlatých nebo 15 zelených prošívaných zlatem	patriarší kříž, pallium
arcibiskup metropolita	zelený	10 zelených	mitra, berla, patriarší kříž, pallium
arcibiskup	zelený	10 zelených	mitra, berla, patriarší kříž
biskup	zelený	6 zelených	mitra, berla, latinský kříž
opat nullius (exemptní opat, arciopat)	zelený	6 zelených	mitra nebo berla ³⁴⁰
prelát papežské komory	fialový	10 červených	<i>bez dalších atributů</i>
apoštolský protonotář	fialový	6 červených	<i>bez dalších atributů</i>
papežský prelát	fialový	6 fialových	<i>bez dalších atributů</i>
papežský tajný komoří, ³⁴¹	fialový	6 fialových	<i>bez dalších atributů</i>

³³⁷ V současné době již vypadají erby některých prelátů odlišně, tabulka zachycuje stav rozvinutého systému církevní heraldiky před jejím zjednodušením. V této podobě se začal ustalovat teprve v 19. století.

³³⁸ Všechny erby kromě papežského mohou obsahovat heslo a také odznaky osobního důstojství. V církevní heraldice se také můžeme setkat s podkládáním osobního erbu klerika symbolem některého z rytířských řádů. Těmito heraldickými prvky lze doplnit kterýkoliv erb, vyjma papežského, bez ohledu na stupeň důstojství nositele.

³³⁹ Papež Benedikt XVI. po svém nástupu na Petrův stolec v roce 2005 odstranil ze svého papežského znaku tiáru, nahradil ji stříbrnou mitrou se třemi zlatými korunkami a ke klíčům připojil ještě pallium. Papež František I. po svém nástupu na Petrův stolec v roce 2013 odstranil i pallium a přidal devízu.

³⁴⁰ Pokud byl opat nullius představeným více klášterů, naznačil se jejich počet v erbu příslušeným počtem miter nebo berel. Někdy znaky těchto osob postrádají klobouk, jindy se spojují se znakem daného kláštera. Stejný postup se uplatňuje také u opata a abatyše.

papežský tajný kaplan			
papežský komoří	černý	6 fialových	bez dalších atributů
čestný komoří, čestný kaplan papeže	fialový	3 fialové	bez dalších atributů
opat, abatyše	černý	6 černých	mitra nebo berla
probošt, generál řádu	černý	6 černých	bez dalších atributů
provinciál řádu	černý	3 černé	bez dalších atributů
děkan, probošt (představený kapituly)	černý	3 černé	někdy signum kapituly
kanovník	černý	2 černé	někdy signum kapituly
převor	černý	2 černé	poutnická hůl
vikář, arciděkan, arcikněz, děkan, rektor, kvardián	černý	2 černé	bez dalších atributů
farář, kaplan	černý	1 černý	bez dalších atributů

Klobouky, původně v jednodušší, později v podobě uvedené v tabulce, jednotliví (především nejvyšší) preláti v průběhu středověku skutečně používali. Šňůry se střapci sloužily, hlavně v původní podobě provazů s uzly, k zavázání na prsou.³⁴² Později se začaly užívat k mimoliturgickému kněžskému oděvu i klobouky bez střapců, přičemž stupeň důstojenství nositele naznačovala u papeže, kardinálů a biskupů jejich barva, u ostatních prelátů barva a způsob zdobení hedvábné šňůry na černém klobouku.³⁴³ Diecézní kněžstvo užívalo jako pokrývku hlavy černý biret s černým střapcem nebo černý klobouk bez ozdob.

Užívání erbů církevními hodnostáři představuje doklad raně novověkého prelátského *cursus honorum*. Kariéra klerika se odráží i ve změnách znaku, který slouží jako legitimizačně-reprezentační nástroj vůči zbytku společnosti i vůči církvi. Odlišnosti církevní heraldiky od jiných oblastí dále přispívají ke stavovské uzavřenosti kléru.

³⁴¹ Namísto adjektiva „papežský“ lze užívat titul ve znění „tajný komoří Jeho Svatosti“; takto i u ostatních titulů udělovaných Svatým stolicem.

³⁴² Srov. SCHWARZENBERG, Karel. *Heraldika*, s. 87. Klobouk. BUBEN, Milan. *Encyklopedie heraldiky*, s. 225.

³⁴³ Viz BOROVIČKA, Klement. *Úřední sloh církevní. Příručná kniha praktického úřadování pro katolické duchovenstvo*. 2. vydání. Praha: B. Stýblo, 1887, s. 6–8. Dále jen BOROVIČKA, Klement. *Úřední sloh církevní*.

7.5. Kritika prelátského *cursus honorum*³⁴⁴

S varovným, či dokonce odmítavým postojem ke stoupání po stupních důstojností se v rámci církve setkáváme jen výjimečně. Ojediněle doložitelný střízlivý pohled v takovém případě pochází z prostředí řeholních společenství, a to z žebravých řádů: „*Když byl jistý bratr na cestách, počal se obírat myšlenkami, co by dělal, kdyby byl biskupem. Když tak o tom přemýšlel, upadl do hluboké louže. Vzpamatoval se a řekl si: ‚Vstaňte, pane biskupe, dobře se vám stalo, neboť toto je vhodné místo pro takového biskupa.‘ A možná, kdyby se bylo stalo, o čem přemýšlel, upadl by do horší louže mnohých hříchů.*“³⁴⁵ Jednotliví členové mendikantských řádů také vzhledem ke svému způsobu života neužívali erby.³⁴⁶ V prostředí světského kléru ovšem převažoval pohled neznámého autora české satiry Podkoní a žák z konce 14. století, zde konkrétně obohacený o ryzí pragmatismus: „*Dotáhnu to na biskupa, když mi Pán Bůh bude přát, neboť se ho nechci vzdátí. (...) A kdo by mi mohl škodit, až si budu slavně chodit hrdě v mešním rouchu zlatém, jsa už knězem či prelátem?*“³⁴⁷

S velmi odsuzující kritikou prelátského *cursus honorum* jakožto součásti zbytečně okázalé vnější stránky církve (oděvy, sakrální architektura a její vybavení, obřady apod.) se můžeme setkat jak u představitelů reformace, tak ve světském prostředí. Jako příklad lze uvést odsuzující kritiku hierarchie zaznívající v Božské komedii, didakticko-alegorickém eposu Danta Alighieriho (1265–1321): „*Ti holohlavci*

³⁴⁴ Tématika kritiky *cursus honorum* v katolické církvi se objevuje jak uvnitř ní, tak vně. Stručná kapitola, jejíž téma je mnohem širší, podává pouze výčet směrů kritizujících různými způsoby výše popsané přísně pyramidální uspořádání bez jejich podrobného rozebrání a hodnocení.

³⁴⁵ (Sic!) Život prvních bratří. In FRACHET, Gerald. *Životy bratří*. 1. vydání. Praha: Krystal OP, 2004, s. 137.

„*Ctižádostivá touha po biskupství. Jistý bratr se jednou domýšlel, že by byl hoden biskupského úřadu, a představoval si, co dobrého by v něm vykonal. Když se mu tyto myšlenky vrátily v modlitbě po jitřní, z celého srdce a v slzách prosil Boha, aby jej zachoval v chudobě a uchránil jej před hodnostmi a bohatstvím. Přitom usnul a zjevil se mu dobrý duch, jenž pravil: ‚Tělesná láska příbuzných, přízeň lidu, zloba času, záležitosti rodinné, ztráta duchovních dober, pohoršení pro řád a nejistý konec jsou důvody, pro něž se máš vyvarovat hodností. Neboť je psáno, že mocní budou tvrdě pohnáni k odpovědnosti [Mdr 6, 6]. Když procitl, vlastnoručně to napsal.‘ Tamtéž. Dále srov. Tamtéž, s. 177.*

Dílo blahoslaveného fr. Geralda Fracheta, O.P. (1195–1271), francouzského dominikána, bylo sepsáno na žádost magistra Řádu bratří kazatelů zřejmě v roce 1260. Jedná se o svědectví popisující zakládání a život řádu sv. Dominika v Evropě.

³⁴⁶ ZENGER, Zdeněk Maria. *Česká heraldika*, s. 116.

³⁴⁷ „*(...) Marně se chceš rovnat žáku, ve všem máme lepší čáku, – ne jak vy, ta chátra tupá! Dotáhnu to na biskupa, – když mi Pán Bůh bude přát, neboť se ho nechci vzdátí. – Bude-li má hlava zdravá, brzičko, už na Václava, – což tak daleko už není, získám první vysvěcení. – Pleš mi ihned vyholí a necht' mi škodí kdokoli, – spravedlnosti neujde, vždycky pěkně na soud půjde. – Splatí mi to víc než draze, pojí se mnou calet v Praze. – A kdo by mi mohl škodit, až si budu slavně chodit, – hrdě v mešním rouchu zlatém, jsa už knězem či prelátem? – Když kázat budu v kostele, kde ty budeš stát jak tele, – v těch svých hadrech s vůní stáje, na mne pohlédnout strach maje? (...)*“ Původní text viz Podkoní a žák. In *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957, s. 345–347.

tady byli kněží, bývali papeži a kardinály, však lakota v nich vládla bez otěží.“³⁴⁸ Martin Luther se mimo jiné ostře stavěl proti sedmi stupňům svátosti svěcení, odmítl je pro jejich vyprázdněnost, „(...) aby těch všech sedm stupňů se svými zřetely nám nic nepřekáželo, ani jakou zástavu činilo v přisluhování evangeliu v pravých úřadech křesťanského kněžství a církve. Naše pomazání a řízení bude pobožné a řádné povolání k evangeliu.“³⁴⁹

V římskokatolické církvi byl kněžský aristokratismus oficiálně opuštěn koncepcí církve jako Božího lidu s rozdílnými úlohami na II. vatikánském koncilu.³⁵⁰ Specifickým vývojem prošly místní církve, které byly v průběhu 20. století vystaveny pronásledování některého z totalitních panství.³⁵¹

³⁴⁸ „Ó Boží spravedlnosti, kdo kupí, co jsem tam uzřel: tresty jen a strasti? Proč k hříchu náchylný je duch náš tupý? Jak na Charybdě proud se nad propastí o druhý roztrháš, když s ním se sráží, tak lidi jsem tam zřel se rvát a másti. Jich byly houfy pod tou přísnou stráží, a v hlučné vřavě hrudi proti sobě valili břímě, které mnoho váží. Střetali se a obraceli v zlobě a navzájem si láli s velkým řevem: ‚Proč lakotíš?‘ – ‚Proč mrháš, říkám tobě?‘ Tak vlevo v konci pravém, vpravo v levém kroužili oním bludným tmavým kruhem, na sebe řvouce nevraživým hněvem a neustále v zápolení tuhém se v nový turnaj štváli zápasící. Sklíčeně ohlédnuv se za svým druhem, já pravil: ‚Mistře, rač mi vlídně říci: Bývali kněží ti, již trpí strašně zde po levici s ostríhanou kšticí?‘ A on: ‚To byli zaslepenci vášně a žili sobě v pozemském svém čase lakomě jedni, druzí prostopášně. To jasně říká štěkot v jejich hlase, když toho bodu v kruhu dojdou stěží, kde vina opačná je loučí zase. Ti holohlavci tady byli kněží, bývali papeži a kardinály, však lakota v nich vládla bez otěží.“ ALIGHIERI, Dante. *Božská komedie*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958. Zpěv sedmý, vv. 19–48.

Božská komedie (citován překlad Otty Františka Bablera) se vymezuje spíše obecně vůči mnoha nešvarům v církvi a konkrétně vůči některým osobnostem (např. papeži Bonifáci VIII.), nejedná se o přímé odsouzení systému *cursus honorum*, místy lze však i tento osten vysledovat. *Divina comedia* náleží k zásadním a do budoucna vlivným textům středověké literární tvorby, uvádíme ji právě z tohoto důvodu, přestože pochází z období poněkud staršího.

³⁴⁹ „Když se zas vrátím, abych započaté dílo dokonil, nenechám na pokoji jejich celého mazání i křížma, jako těch sedmi stupňů a rozdílů ve svěcení, po nichž oni jdou, dřív nežli jednu modlu mšáře papežského slijí (...). Akolitou byl nazýván onen holomek, jehož úřad byl, aby byl přítomný knězi a přisluhoval u oltáře, svíčky rozsvěcoval a okolo oltáře potřeby spravoval. Úřad akolity také již zmizel, jehož již užívají žáci, kostelníci, jich ženy, děti bez zřízení křížem skrze světící biskupy mazání. A ti všichni se nazývali kleriky a duchovními. (...) Také i sedmý řád kněžství, totiž které papežence od přisluhování slova oddělili ke mším, toliko tvořice kněží, chceme aby zkažen byl.“ (Sic!) LUTHER, Martin. *O mši a kněžském pomazání*. 1. vydání. Praha: Lutherova společnost, 2006, s. 129 a 131. Citována studijní parafráze překladu jednoty bratrské z roku 1541.

³⁵⁰ Srov. PESCH, Otto Hermann. *Druhý vatikánský koncil 1962–1965. Příprava, průběh, odkaz*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 1996, s. 231–235.

³⁵¹ „Jeden z Mádrových spoluvězňů mi vyprávěl typickou historku: když dral ve vězení peří s jedním biskupem, kterého dřív vídal kráčet v honosné paradě, přinesl mu materiál se slovy ‚Prosím, Excellence!‘ ‚Neříkej mi Excellence,‘ opáčil biskup v muklovském oděvu. ‚A jak vám mám říkat, Excellence?‘ ‚Říkej mi bratře.‘ Mádřovi a ostatním katolíkům ‚jeho krevní skupiny‘ šlo pak celoživotně o to, aby církev nezradila tento draze zaplacený krok od Excelencí k bratřím.“ HALÍK Tomáš. Radikál, jenž toužil po zlatém středu. Za teologem Otou Mádreem, velkým mužem, který si přál zůstat v pozadí. A jemuž se to bohužel splnilo. In *Lidové noviny* ze dne 5. 3. 2011, s. 25.

8. *Character indelebilis: sacerdos alter Christus, in persona Christi*

Během kněžského svěcení dochází u svěcence k ontologické změně. Kandidát přijímá v okamžiku konsekrace „*Ducha svatého, jenž propůjčuje nositeli úřadu duchovní moc, kterou člověka sám ze sebe nemůže vydat. Vysvěcený člověk získává specifický a nepomíjivý charakter,*“³⁵² který se nazývá *character indelebilis*, nezničitelné znamení, stálá pečeť. Podstatou pojmu *character indelebilis* je, že díky připodobnění Kristu může kněz jednat jeho jménem, reprezentuje jej.³⁵³

8.1. *Nauka o character indelebilis*

V Písmu svatém můžeme nalézt texty naznačující později definovanou nauku v listech svatého Pavla. Apoštol národů hovoří o pečeti Ducha svatého a o jejím nesení (2 Kor 1, 21n; Ef 1, 13; 4, 30). Nesmazatelnost darovaného znamení zaručuje Boží věrnost a stálost: „*Ale i když my jsme nevěrní, on zůstává věrný, protože nemůže zapřít sám sebe,*“ (2 Tim 2, 13). S tématem úzké vazby osoby Ježíše Krista a osoby kněze se setkáváme již v nejstarší křesťanské tradici, a to v návaznosti na apoštolskou posloupnost. Tuto tradici zahájil Klement Římský³⁵⁴ a pokračovali v ní mnozí další církevní otcové (Irenej, Cyprián Kartáginský) i jiní významní autoři (Origenés, Tertulián).

Pojem *character indelebilis* se objevil v průběhu 3. a 4. století během sporů s donatisty, nacházíme jej u svatého Augustina, který hájil neopakovatelnost křtu. V teologii došlo k promyšlení tohoto konceptu ve 12. století v rámci scholastických úvah na středověkých univerzitách.³⁵⁵ V magisteriálních textech se termín *character* objevil v dopise Inocence III. z 12. listopadu 1231, v němž papež potvrzuje platnost svěcení uděleného nedovoleně.

³⁵² MÜLLER, Gerhard Ludwig. *Dogmatika pro studium i pastoraci*, s. 758.

³⁵³ Srov. DOLISTA, Josef. *O podstatě kněžské služby*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998, s. 53. Dále jen DOLISTA, Josef. *O podstatě kněžské služby*. Viz též KUNETKA, František. *Liturgika. Úvod do liturgie svátostí*, s. 93–96, 307–310.

„*Pokud se v teologii kněžství užívá pojmu ‚reprezentace Krista‘ prostřednictvím kněze, pak je nutno mít na zřeteli relativnost této výpovědi, protože laici jsou na základě křtu také reprezentanty Krista. (...) Užívání pojmu ‚reprezentace Krista‘ prostřednictvím kněze skrývá v sobě rozměr velké nepodobnosti mezi samotným Kristem a konkrétním člověkem (...).“ Tamtéž, s. 54. Pojem spíše poukazuje na fakt, že u kněze se reprezentování Krista děje odlišným jednáním než u laika, což ovšem nevyjadřuje pasivitu laiků. Při úvahách o tomto tématu je však třeba brát v úvahu odlišné důrazy v různých dějinných etapách.*

³⁵⁴ Srov. První list Klementův, XLIII a XLIV. In *Spisy*, s. 84.

³⁵⁵ Charakter. In *LThK II*, sl. 1009–1013, zde sl. 1009–1010.

Dopis Consultationi tuae³⁵⁶	
<p>„Consultationi tuae taliter respodemus, quod eos, qui extra tempora statuta sacros ordines receperunt, characterem non est dubium recepisse, quos pro transgressione huiusmodi, primo eis paenitentia imposita competenti, sustinere poteris in susceptis ordinibus ministrare.“</p>	<p>„Na Tvůj dotaz odpovídáme takto: ten, kdo přijal svátost svěcení mimo určenou dobu, přijal nepochybně neviditelné znamení; poté co mu bude pro tento přestupek uloženo přiměřené pokání, můžeš svolit, aby stanoveným způsobem vykonával službu podle přijatého svěcení.“</p>

Dogmaticky byla nauka o svátostném charakteru formulována na koncilu v Basileji v roce 1439.³⁵⁷ Tridentský koncil se k tématu závazně vyjádřil v obecném úvodu k dekretu o svátostech ze 3. března 1547.

9. kánon dekretu Tridentského koncilu o svátostech³⁵⁸	
<p>„Si quis dixerit, in tribus sacramentis, baptismo scilicet, confirmatione et ordine, non imprimi characterem in anima, hoc est signum quoddam spirituale et indelebile, unde ea iterari non possunt: anathema sit.“</p>	<p>„Jestliže někdo tvrdí, že ve třech svátostech – totiž ve křtu, biřmování a svátosti svěcení – se do duše nevstiskuje znamení, to znamená duchovní a trvalá pečeť, a proto mohou být opakovaně uděleny, ať je vyobcován.“</p>

Na přesném výkladu pojmu ani v současné teologické diskusi neexistuje jednota.³⁵⁹ Tradičně se popisují tři přístupové cesty: (1) ekleziálně-funkční (např. Karl Rahner) zdůrazňující povolání člověka v církvi, (2) christologicko-existenciální (např. Joseph Ratzinger), jenž staví na celoživotní věrnosti zasvěcené osoby, a konečně (3) ekleziálně-sakramentální (např. Walter Kasper) poukazující na milost, kterou působí v člověku Bůh.³⁶⁰ Vzhledem k povaze této práce se jeví jako nejvýhodnější christologicko-existenciální model, který zdůrazňuje radikální odevzdanost celého člověka kněžské službě.³⁶¹

³⁵⁶ DH 825.

³⁵⁷ Viz kapitola 1.4. Vrcholně středověké koncily a klérus.

³⁵⁸ DH 1609.

³⁵⁹ Ke správnému chápání legitimního teologického pluralismu viz MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE. Jednota víry a teologický pluralismus. In POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Hermeneutika mystéria*, s. 164–166

³⁶⁰ DOLISTA, Josef. *O podstatě kněžské služby*, s. 55–58.

³⁶¹ Viz VON BALTHASAR, Hans Urs. *Kněžská spiritualita*. 1. Vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010, s. 58–62.

8.2. *Alter Christus*

Jeden z titulů příslušejících papeži, který nabyt zvláště ve středověku velkého významu, zní *vicarius Christi*, zástupce Krista na zemi.³⁶² Při vstupním průvodu pontifikální bohoslužby může zaznít zpěv *Ecce sacerdos magnus*, který odkazuje na Krista – Velekněze, jak o něm hovoří autor listu Židům. Přijetím kněžského svěcení se z posvěceného služebníka stává *alter Christus*, druhý Kristus, který jedná *in persona Christi – capitis*, v osobě Krista – Hlavy.³⁶³

Přestože úcta k posvěceným služebníkům a ztotožňování jejich slov a gest se slovy a gesty Ježíše Krista je mnohem starší, jedná se o zásadní výpověď vlastní svátosti kněžství,³⁶⁴ explicitně byla tato nauka formulována až ve 20. století. Pius XI. ji předložil ve své encyklice *Ad catholici sacerdotii* z 20. prosince 1935, kde je novozákonní kněz nazván druhým Kristem a všichni kněží jako prostředníci mezi Bohem a lidmi „*požívají zvláštní úcty a vážnosti*“.³⁶⁵ Pius XII. v apoštolské exhortaci *Menti nostrae* z 23. září 1950 na svého předchůdce navázal a odůvodnil toto označování kněží: „*Kněz je druhý Kristus, protože je označen nesmazatelným znamením, díky němuž se stává jakoby živým obrazem našeho Spasitele. Kněz reprezentuje Krista (...). Proto na sebe mohou všichni kněží vztáhnout slova Apoštola národů: ‚Jsme totiž Boží spolupracovníci, vy jste Boží pole, Boží stavba‘ (1 Kor 3, 9)*“.³⁶⁶ K pojmání kněze jako druhého Krista se připojil i II. vatikánský koncil a dokumenty na něj navazující, nejedná se tedy o dobově podmíněnou charakteristiku kněžského stavu, ale o jeho charakteristiku podstatně určující³⁶⁷ a „tradiční označení“.³⁶⁸

³⁶² Srov. SCHALLER, Marian. *Liturgie*, s. 86. Papež. In BUBEN, Milan. *Encyklopedie heraldiky*, s. 336–339, zde s. 338.

³⁶³ Slovy dokumentů II. vatikánského koncilu se jedná o klíč k pochopení rozdílu mezi všeobecným (křesťanským) a hierarchickým (svátostným) kněžstvím, které se podle konstituce *Lumen gentium* (čl. 10) „*od sebe liší podstatně a ne pouze stupně, přesto však jsou ve vzájemném vztahu, neboť jedno i druhé – každé svým vlastním způsobem – má účast na jediném kněžství Kristově*“.³⁶⁴ Podstatný rozdíl svátostného kněžství a vlastní způsob participace na jediném Kristově kněžství vychází z nesmazatelného znamení vtiskovaného v okamžiku konsekrace. Rozdíl spočívá v podílu na Kristově kněžství, „*protože kněz in persona Christi jedná za církev a skrze Pána svátostně zpřítomňuje dosud nenaplněné poslání. Tomu nijak neprotiřečí, že se právě v eucharistii a ve svátostech ztělesňuje jednota církve a jejího kněžského poslání (...)*“.³⁶⁵ MÜLLER, Gerhard Ludwig. *Dogmatika pro studium i pastoraci*, s. 625. Viz *tamtéž*, s. 758.

³⁶⁴ Viz CABAN, Peter. *Primiční omša*, s. 41–45.

³⁶⁵ PIUS XI. Encyklika *Ad catholici sacerdotii* o katolickém kněžství ze dne 20. prosince 1935. In AAS (1935), s. 5–53, čl. 10. Český překlad z roku 1936 dostupný z WWW <<http://www.teologietela.paulinky.cz/dokumenty/dokument/Ad-catholici-sacerdotii.html>> [15. 1. 2012].

³⁶⁶ PIUS XII. Apoštolská exhortace *Menti nostrae* ze dne 23. září 1950. In AAS (1950), s. 657–702, zde s. 658.

³⁶⁷ Srov. *PO*, 2.

„*Kněz, alter Christus, je v církvi vysluhovatelem nezbytných a zásadních spásných úkonů. Díky tomu, že může obětovat Krev a Tělo Vykupitele, hlásat s autoritou evangelium a vítězit nad zlem hříchu prostřednictvím odpuštění, je kněz – in persona Christi Capitis – pramenem života a vitality církve a své*

Vnější vyjádřením radikálního připodobnění kněze Ježíši Kristu jsou knoflíky umístěné vepředu uprostřed kleriky. Tradiční počet 33 (číslo naplnění, dokončení)³⁶⁹ odkazuje na délku Ježíšova pozemského života, jenž skončil na kříži. Vysluhování eucharistie podle Ježíšova příkazu, nekrvavé oběti pramenící z krvavé oběti na Kalvárii, totiž raně novověkého klerika charakterizovalo v rámci společnosti především. A právě v okamžiku proměňování dosahuje vrcholu „dramatické následování“ Krista.³⁷⁰ Číslo 33 spojené se smrtí Ježíše Krista úzce souvisí také s černou barvou kleriky, protože připodobnění Kristu během života („odumření světu“)³⁷¹ i ve smrti má svoje vyústění, tak jako u samotného Ježíše, ve zmrtvýchvstání.³⁷²

farnosti. Kněz není zdrojem tohoto duchovního života, ale tím, kdo jej předává všemu Božímu lidu.“
KONGREGACE PRO KLÉRUS. *Kněz, pastýř a vůdce farního společenství*, čl. 8.

Dále srov. např. *KKC*, par. 1348 a 1548.

³⁶⁸ STICKLER, Alfons M. *O církevním celibátu. Jeho dějiny a teologické základy*. 1. vydání. Praha: Česká biskupská konference, 2008, s. 48. Dále jen STICKLER, Alfons M. *O církevním celibátu*.

³⁶⁹ Srov. Tři. In BECKER, Udo. *Slovník symbolů*. 1. vydání. Praha: Portál, 2002, s. 304–305.

³⁷⁰ JUNGSMANN, Josef. *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der römische Messe. II. Band. Messe im Wandel der Jahrhunderte, Messe und kirchlich Gemeinschaft, Vormesse*. 2. Auflage. Wien: Herder, 1949, s. 245–247. Dále jen JUNGSMANN, Josef. *Missarum sollemnia II*.

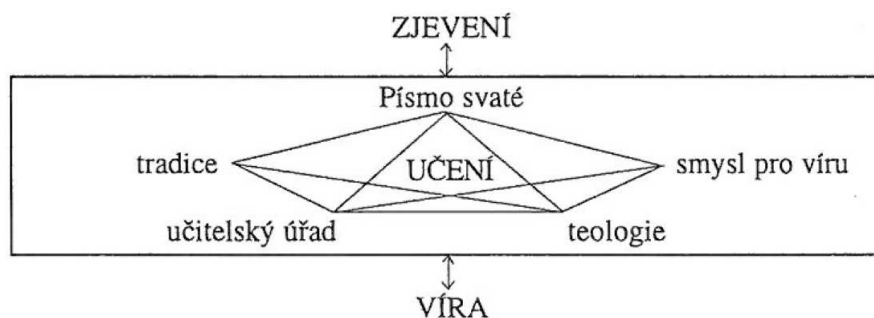
³⁷¹ Viz podkapitola 9.2. Duchovní formace.

³⁷² Srov. Zahlensymbolik. In SEIBERT, Jutta (Hg.). *Lexikon christlicher Kunst. Themen, Gestalten, Symbole*. 2. Auflage. Freiburg: Herder, 1987, s. 343–344, zde s. 344.

9. Oddělení od světa: osobnostní a duchovní formace v seminářích

Kněžské semináře nelze oddělit od (1) historického kontextu jejich vzniku a (2) teologického rozměru jejich existence. V době reformačního hnutí se ukázala potřeba výchovy kleriků jako naléhavá: církve reagovala na tlak reformační kritiky a rozpad monokonfesijních států vytvořením výchovné instituce s pevně určeným vnitřním fungováním, které v seminaristech pěstovalo poslušnost, disciplínu i osobní život z víry. Vznik a rozšíření seminářů tak lze chápat jako jeden z projevů raně novověké konfesionalizace.

Muži směřující k přijetí svátosti svěcení jsou od Tridentského koncilu připravováni na tuto úlohu čtyřmi druhy formace: (1) osobní (osobnostní, lidská), (2) intelektuální (především teoretické vědomosti), (3) pastorační (především praktické znalosti) a (4) spirituální (osobní a komunitní duchovní formace).³⁷³ Na teologických fakultách a v učilištích se mělo kandidátům dostat přiměřeného vzdělání,³⁷⁴ což přímo ovlivnilo vývoj jejich osobností. Kněžský seminář kromě vlivu na osobní formaci doplňuje k těmto prvkům ještě spirituální a komunitní rozměr. Význam kněžských seminářů dobře vystihuje následující schéma Wolfganga Beinerta, v němž se jeho autor snaží postihnout faktory, které „*spolupůsobí v naukovém procesu zprostředkování mezi božským zjevením a žitou vírou.*“³⁷⁵ Všechny uvedené prvky jsou v seminární formaci přítomny.

9.1. Seminář – instituce pro výchovu kléru³⁷⁶

První snahou o institucionalizování výchovy kleriků bylo nařízení III. lateránského koncilu (1179) o povinnosti biskupa ustanovit při katedrálním chrámu

³⁷³ Srov. UNITED STATES CATHOLIC CONFERENCE. *The Basic Plan for the Ongoing Formation of Priests*. 1. edition. Washington, D. C.: National Conference of Catholic Bishops, s. 24–35.

³⁷⁴ Viz kapitola 10. Teologické fakulty: vzdělanost a intelektuální formace.

³⁷⁵ WALDENFELS, Hans. *Kontextová fundamentální teologie*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2000, s. 611

³⁷⁶ Podrobněji viz SACRA CONGREGATIO PRO INSTITUTIONE CATHOLICA. *Enchiridion clericorum. Documenta ecclesiae futuris sacerdotibus formandis*. 1. edizione. Città del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis, 1975, zejm. s. 93nn.

teologa, který by se věnoval výuce budoucích kleriků. IV. lateránský koncil (1215) toto ustanovení zúžil pouze na chrámy metropolitní.³⁷⁷ Jeden z nejznámějších kánonů Tridentského koncilu nařizuje zakládání seminářů nejlépe na diecézní úrovni jako prostředku k výchově duchovních. Nepochybně právě 18. kánon 23. zasedání sněmu z 15. července 1563 měl největší vliv na celkovou postupnou obnovu a proměnu kněžského stavu.³⁷⁸

Instituce k výchově kléru ovšem nebyla obnovením dřívějšího lateránského nařízení, nýbrž vlastním počinem koncilu³⁷⁹ navazujícím na úsilí o reformu církve v Evropě. Ustanovení *Tridentina* včetně označení výchovné a formační instituce jako *seminarium* se téměř shoduje s textem synodního ustanovení z Londýna z 10. února 1556.³⁸⁰ Seminář, jeho fungování, údržbu, dohled nad studiem a formací kandidátů, zajištění stravy, oděvu a v případě nižších světců také poskytování peněžního obnosu koncil svěřil diecézním biskupům.³⁸¹ Ti měli seminář často navštěvovat, aby nevznikala propast mezi nižším a vyšším duchovenstvem.³⁸² Detailní seznam funkcí semináře (např. funkce rektora, spirituála, prefekta, věk chlapců apod.) nacházíme ve statutech Karla Boromejského schválené na arcidiecézní synodě roku 1565. *Institutiones ad universum Seminarii regimen pertinentes* se v praxi staly velmi rozšířeným doplněním tridentského 18. kánonu.³⁸³ Stav konce 16. století se v zásadě udržel až do 20. století a odrazil také v Kodexu kanonického práva.

Kodex kanonického práva (1917), kán. 1352 a 1371³⁸⁴	
<p>„<i>Ecclesiae est ius proprium et exclusivum eos instituendi qui ecclesiasticis ministeriis sese devovere cupiunt.</i>“</p> <p>„<i>E Seminario dimittantur dyscoli, incorrigibiles, seditiosi, ii qui ob mores atque indolem ad statum ecclesiasticum idonei non videantur; itemque, qui instudiis adeo parum proficiant ut spes non affulgeat eos sufficientem doctrinam</i></p>	<p>„<i>Církví náleží vlastní a výlučné právo vzdělávat ty, kdož si přejí věnovat se duchovním službám.</i>“</p> <p>„<i>Ze semináře buďtež propuštění nepoddajní, nepolepšitelní, vzpurní a ti, kdož se pro své chování a svou povahu nezdaří být způsobilí k duchovnímu stavu; a rovněž ti, kdož tak málo prospívají ve studiích, že nespívá naděje, že dosáhnou</i></p>

³⁷⁷ Seminář. BUBEN, Milan. *Encyklopedie heraldiky*, s. 419–420.

³⁷⁸ JEDIN, Hubert. *Le Concile de Trente a-t-il créé l'image-modèle du prêtre*, s. 125.

³⁷⁹ Srov. JEDIN, Hubert. *Malé dějiny koncilů*. s. 77.

³⁸⁰ PROKOP, Ivo. Vznik kněžského semináře se zvláštním přihlédnutím k dějinám pražského arcibiskupského alumnátu do roku 1783. In *Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, svazek IV*. Praha: Karolinum, 2002, s. 485–545, zde s. 504–505. Dále jen PROKOP, Ivo. Vznik kněžského semináře.

³⁸¹ *Tamtéž*, s. 504. Všichni seminaristé byli povinni kromě jiného příslužovat při katedrálních bohoslužbách.

³⁸² JEDIN, Hubert. *Le Concile de Trente a-t-il créé l'image-modèle du prêtre*, s. 125.

³⁸³ PROKOP, Ivo. Vznik kněžského semináře, s. 510–511. Viz též Alumnát. In *ČSB I*, s. 329–332.

³⁸⁴ KOP, František a kol. *Překlad Kodexu kanonického práva*, s. 299 a 304.

<i>fore assecuturos; praesertim vero statim dimittantur qui forte contra bonos mores aut fidei deliquerint.</i> ³⁸⁵	<i>dostačujících vědomostí; zejména buďtež ihned propuštěni ti, kdož se snad proviní proti dobrým mravům anebo víře.</i> ³⁸⁶
--	---

S byrokratizací církevní správy musela mít i žádost o vstup do semináře adresovaná biskupské kúrii určité formální náležitosti: (1) formulace žádosti o přijetí do kněžského semináře od uvedeného školního roku, (2) prohlášení o manželském původu z rodiny s římskokatolickým vyznáním doložené kopií křestního listu, (3) prohlášení o dosavadním vzdělání doložené kopií vysvědčení, (4) osvědčení o mravní bezúhonnosti vydané farním úřadem žadatele, (5) případně opakovaná žádost o přijetí a vyjádření touhy stát se knězem.³⁸⁵ Do kněžských seminářů se kupříkladu v Rakousku-Uhersku nepřijímali muži podléhající vojenské povinnosti, zahájením studia byl však seminarista vojenské službě zproštěn.³⁸⁶

Zatímco „malé semináře“ měly hlavní cíl vychovávat, vyučovat a rozeznávat u chlapců povolání ke kněžství, „velké semináře“ fungující na diecézní, interdiecézní nebo zemské úrovni „měly vyloučit, aby ke svěcení byli připuštěni neznalí a nezralí klerici.“³⁸⁷

9.2. Duchovní formace³⁸⁸

Formaci, která se stala hlavní náplní seminárního života, můžeme rozdělit (1) na formaci mající společný rozměr (společná modlitba, slavení liturgie, stravování, duchovní cvičení apod.) a (2) formaci mající osobní rozměr (osobní modlitba, rozjímání, četba apod.)

Všechny prvky seminární formace směřují k postupnému „vytvoření“ klerika, schopného přijmout kněžské svěcení. Výše uvedená disciplinace zajišťovaná seminárním řádem a rektorem jakožto představeným (především osobnostní formace) společně s životem z víry s pomocí a radou spirituála (především duchovní formace)

³⁸⁵ BOROVIČKA, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 96–97.

³⁸⁶ *Tamtéž*, s. 97.

³⁸⁷ Seminář. PETROSILLIO, Piero. *Křesťanství od A do Z*, s. 186.

³⁸⁸ „Kněžská spiritualita úzce souvisí s povoláním, nemůže to být něco navíc. Zapaluje, jen kdo sám hoří. Být s Kristem je předpokladem pastýřského ‚Být pro druhé‘. Opravdové sebedávání zase rozněcuje a prohlubuje vlastní život a růst v Bohu. Proto jsou kněžské osobnosti blízce tři evangelijní rady (...).“ MÁDR, Oto. Kněžská služba v církvi. In *TT* 2001, roč. 11, č. 4, s. 164.

„Pane strýče! Děkuji Vám za poslaných dvacet zlatých na začátek v semináři. Jsem už v kleci a líbí se mně. Těší mne, že mne navštívíte. Uvidíte, jak mně pěkně sedí klerika a pobožně oči hledí. Zde se Vám člověk musí teprve učit hledět pobožně. Nevěděl jsem, že toho neumím.“ CHLUMECKÝ, Adam. *Lidé, jak jsou. Svazek 1*. 1. vydání Praha: Rohlíček a Sievers, 1884. s. 68. Autor předkládá několik dopisů svých přátel a příbuzných. Zde se jedná o autorova synovce Josefa, dopis je datován 3. října 1883.

vtiskovaly do seminaristů ideální obraz kněze, který vytvořila následná recepce ustanovení Tridentského koncilu.³⁸⁹ Proto se stalo absolvování této seminární formace nezbytnou podmínkou pro udělení svátosti svěcení.

Upevňování evangelijních ctností, askeze, důraz na poslušnost, komunitní rozměr seminárního života společně s jasným vydělením semináře od okolního světa (seminární klauzura) měly podtrhnout duchovní poslání kněze. Již vstupem do semináře se klerik vzdaloval světským radostem a požitkům a svěcení toto jeho specifikum završilo. Výrazem oddělenosti kněžstva od vnějšího světa se po Tridentském koncilu stala černá barva kněžského oděvu, a to nikoli samoučelně. Černá klerika jednak ukazovala, že kněz má být mrtev hříchu, který pramení z těla, světa a ďábla; jednak věřícím připomínala slova apoštola Pavla: „*Copak nevíte, že my všichni, kteří jsme byli křtem ponořeni v Krista Ježíše, byli jsme tím křtem ponořeni do jeho smrti,*“ (Řím 6, 3)³⁹⁰ Černá barva kněžského oděvu tedy odkazuje k černým bohoslužebným rouchům používaným v této době při mších svatých za zemřelé a na Velký pátek. Základem odmítnutí hříchu i svátosti křtu je totiž Kristova velikonoční oběť. Nošením černé kleriky tak zvěstuje kněz smrt Páně až do parusie (1 Kor 11, 26).³⁹¹ Není třeba rozebírat také skutečnost, že unifikovaná barevná podoba kněžského oděvu přispívá k uzavřenosti kléru jako samostatného stavu jak v rámci společnosti, tak v rámci církve.

9.3. Obřad přijetí tonsury³⁹²

Prvním obřadem určeným pro alumny kněžských seminářů bylo přijetí tonsury, přijetí do stavu kleriků. Tonsura má původ ještě v antickém Římě, ostříhanými vlasy se Římané odlišovali od neupravených barbarů. Klérus a řeholníci si zachovali tento zvyk i po zániku impéria jako součást římského dědictví,³⁹³ obligatorně tonsuru ustanovila synoda ve španělském Toledu v roce 633. Úplné ostříhání vlasů (*tonsura Pauli*) bylo vlastní mnichům, vyholení vlasů uprostřed hlavy (*tonsura Petri, corona*

³⁸⁹ Srov. JEDIN, Hubert. Le Concile de Trente a-t-il créé l'image-modèle du prêtre, s. 127.

³⁹⁰ FELIZNA, Jan. Kněžská klerika. In *Blahověst* 15. 7. 1870, roč. 15, č. 20, s. 306–308, zde s. 307.

³⁹¹ „*Velevýznamné jest tedy to roucho kněžské, jež sluje klerika; neboť uvádí na paměť tu smrt, kterou Ježíš Kristus umřel za hříchy naše, a také ovoce této smrti, totiž tu smrt, kterouž kněží a ostatní věřící hříchům zemřeli, nebo alespoň mohou a mají zemřítí.*“ *Tamtéž*, s. 308.

³⁹² Obřad, během něhož byl kandidát slavnostně uveden do stavu kleriků, nemusel být – kupříkladu u řeholních společností – nutně vázán na prostředí semináře, v případě diecézního kléru se ale jedná o prostředí typické. Na Západě označovalo přijetí tonsury pouze slavnostní vstup do kléru, na Východě je spojeno s udělením lektorského svěcení. Tonsura byla společně s nižšími svěceními v západní církvi zrušena papežem Pavlem VI. vydáním motu proprio *Ministeria quaedam* 15. srpna 1972. V případě současného slavení římské liturgie v mimořádném ritu mohou úlohu podjáhnu, akolytů, lektorů, exorcistů a ostiářů převzít příslušující.

³⁹³ Viz úvod ke kapitole 6. Sebepojímání kněžstva: klerika jako projev *cursus honorum*.

Petri) světskému kléru, v keltských oblastech pak do 8. století vyholení vlasů na přední část hlavy (*tonsura Ioanni*). U diecézního kléru se prosadila petrovská tonsura, později zmenšovaná.³⁹⁴

Obřadu udělování tonsury (postřižinám)³⁹⁵ předsedal v případě diecézního kléru a některých řádů biskup, u řeholních společností s vlastní exempcí opat. Vyholení vlasů spojené se slavnostním přijetím oděvu (obláčkou) novicem má původ právě v mnišských komunitách. U kandidátů stavu kleriků se obřad konal v rámci slavení mešní liturgie v presbytáři. Po obvyklých úvodních obřadech a epištole (1) kandidáti odění ve slavnostní občanský oděv s klerikami v rukou poklekli před biskupem sedícím na faldistoriu před oltářem a ten jim kleriky požehnal. (2) Alumni se poté odebrali mimo presbytář kleriky obléknout,³⁹⁶ během té doby požehnal biskup nástěnné kříže určené budoucím klerikům. (3) Kandidáti oblečení v klerikách se vrátili do presbytáře a v kleče přijali od biskupa požehnaný kříž, poté se odebrali na svá místa. (4) Následovalo jmenovité představení kandidátů klerického stavu, po vyslovení svého jména ohlásil alumn připravenost slovy „Zde jsem“ („*Ad sum*“). (5) Všichni kandidáti se poté opět přesunuli do presbytáře, v rukou drželi rochetu, biskup vestoje pronášel modlitbu. (6) Po skončení modlitby se biskup posadil, noví klerici před ním jednotlivě poklekali a on jim během modliteb stříhal vlasy na pěti místech hlavy, čímž byli zařazeni do stavu kleriků. (7) Následovala modlitba biskupa, během níž všichni, kdo přijali tonsuru klečeli před biskupem. (8) Poté opět klerici jednotlivě poklekali před sedícím biskupem, který jim oblékl rochetu. (9) Obřad byl zakončen modlitbou, během níž klečeli noví klerici odění v klerikách a rochetách s rozžatými svícemi v rukou před stojícím biskupem, poté se odebrali na svá místa mimo presbytář. Bohoslužba pak pokračovala čtením evangelia.

Tonsura naznačovala klerikům, „že mají vést život dokonalý, prostý všech marnivostí a zbytečností a že jsou hrdi na to, že jsou otroky Ježíše Krista, neboť otrokům pán vlasy ostríhal na znamení vlastnictví.“³⁹⁷ Kromě tohoto aspektu osobního zasvěcení se Bohu se petrovská tonsura u světského duchovenstva alegoricky vykládala jako Kristova trnová koruna, čímž přispívala k obrazu kněze – druhého Krista.³⁹⁸

³⁹⁴ Tonsura. In. BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*, s. 509–510.

³⁹⁵ *Pontificale Romanum. Editio Princeps (1595–1596)*, s. 13–25.

³⁹⁶ Viz též podkapitola 6.1. Souvislost křestního, mnišského a kněžského mimoliturgického oděvu.

³⁹⁷ SCHALLER, Marian. *Liturgie*, s. 91. Dále viz *tamtéž*, s. 90–91 a 161–162.

³⁹⁸ Viz kapitola 8. *Character indelebilis: sacerdos alter Christus, in persona Christi*.

10. Teologické fakulty: vzdělanost a intelektuální formace

Počínaje zřejmě rokem 1088, kdy vznikla univerzita v italské Bologni, se tento fenomén rychle rozšířil Evropou a v průběhu druhé poloviny 12. století získal svoji charakteristickou podobu. Založení vysokého učení s možností udělovat akademické tituly bylo záležitostí panovníka příslušné země, respektive císaře, a papeže.³⁹⁹ Studenti všech fakult stáli díky přímému vlivu středověkých papežů na univerzity z právního hlediska na úrovni kleriků se všemi výhodami, podléhali tedy univerzitnímu soudu (rektorovi) nebo soudu církevnímu (biskupovi).⁴⁰⁰ Pěstování sedmi svobodných umění (lat. *septem artes liberales*) oživilo pozdně antickou tradici, která je stavěla proti uměním nesvobodným, mechanickým (*artes mechanicae*) a v souhrnu považovala znalosti z těchto oborů za všeobecnou vzdělanost.⁴⁰¹

Nové akademické prostředí vzniklé v rámci středověkého města mělo svoje vlastní pravidla fungování a rituály. Typickými vnějšími odznaky dosažených univerzitních gradů byly různobarevné barety (birety), v případě hodnostářů vysokého učení také talár a řetěz.⁴⁰² Z teologického hlediska není bez zajímavosti, že univerzity, především pařížská Sorbonna, plnily dlouhou dobu roli dohlázele nad magsiteriem.

10.1. Teologická fakulta ve svazku univerzity⁴⁰³

Univerzita musela pro získání statusu *studium generale* sdružovat čtyři fakulty: artistickou (filozofickou), teologickou, lékařskou a právníkou.⁴⁰⁴ Pro středověk platí, že teologická reflexe se zakládala na „*principu autority, vycházejícím z názoru, že teologická pravda není něčím, co je teprve objeveno, nýbrž tím, co je už beze*

³⁹⁹ Do počátku reformace vzniklo v Evropě 81 univerzit: 33 mělo papežskou zakládací listinu, 15 panovnickou, 22 obě a 13 žádnou. Přímé zásahy papeže do záležitostí univerzit i řešení univerzitních záležitostí a stížností v Římě byly běžné jevy.

⁴⁰⁰ Viz WOODS, Thomas E. *Jak katolická církev budovala západní civilizaci*. 1. vydání. Praha: Res Claritas, 2005, s. 42–56.

⁴⁰¹ Sedm svobodných umění. ROYT, Jan. *Slovník biblické ikonografie*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2006, s. 259–260. Rozdělení sedmi svobodných umění: a) trivium (gramatika, rétorika, dialektika); b) kvadrivium (hudba, aritmetika, geometrie, astronomie).

⁴⁰² Viz BRINGEIMEIER, Martha. *Priester- und Gelehrtenkleidung*. Tunika, Sutane, Schaub, Talar. In *Beitrag zu einer geistesgeschichtlichen Kostümforschung*. Beiheft, Band 1, Münster, 1974, s. 27–33. Viz též BROCCHERIOVÁ, Mariateresa Fumagalli Beonio. Intelektuál. In LE GOFF, Jacques (ed.) *Středověký člověk a jeho svět*, s. 157–181.

⁴⁰³ Podrobně ke středověkému fenoménu univerzity viz Univerzita. LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean Claudie. *Encyklopedie středověku*, s. 789–832.

⁴⁰⁴ Ke struktuře a fungování vysokého učení viz Univerzita. LE GOFF, Jacques. *Kultura středověké Evropy*, s. 669–670.

*zbytku k dispozici, a jediným úkolem teologie je tuto pravdu z tradičních spisů vždy znovu vytěžit a interpretovat tak, aby byl vyjádřen její aktuální význam.*⁴⁰⁵

Artistická a teologická fakulta měly v bohatém intelektuálním prostředí budoucímu klerikovi poskytnout dostatečné vzdělání. Před vznikem institucionalizovaného světského vzdělávání kleriků byla úroveň vědomostí diecézního kléru velmi různorodá a často i nízká.⁴⁰⁶ Pozici vzdělaných kleriků si uchovávali dlouhou dobu členové řádů, a to i během existence vysokých učených ve vrcholném středověku. Tridentský koncil přinesl novou koncepci kléru a od konce 16. století tak začala mezi charakteristické vlastnosti diecézního kléru, vyžadovanou církevní autoritou, náležet i vzdělanost.

Jestliže považujeme teologické fakulty za prostředí, kde se v relativní úplnosti, na základě soudobého teologického poznání a v souladu s magisteriem traktuje Boží Zjevení,⁴⁰⁷ pak lze pojímat vyučování a osvojování bohosloví jako jeden z možných (intelektuálních) způsobů hledání moudrosti. Ta potom ale nebude pouze nabíráním nových zkušeností a jejich reflexí, ale i „*zjevením tajemství Boha (1 Kor 2, 6nn), vrcholem náboženského poznání, které Pavel vyprošuje svým věřícím (Kol 1, 9) a ve kterém se mají vzájemně vyučovat (3, 16).*“⁴⁰⁸

10.2. Průběh, obsah a zakončení studia na teologické fakultě

Zájemce o studium na teologické fakultě, považované za první z fakult, musel neprve projít propedeutickým vzděláváním v sedmi svobodných uměních na artistické fakultě. Teprve poté mohl přistoupit ke studiu teologie, předávané v latinském jazyce, v prostředí středověkých univerzit pod vlivem textů Petra Abelarda (1079–1142) a Petra Lombardského (1095–1160) propracovanou scholastickou metodou.⁴⁰⁹

Na teologické fakultě se studium dělilo na dvě části, z nichž každá trvala šest let, později čtyři roky: (1) studia až po dosažení nejnižšího univerzitního titulu bakaláře, (2) studia, během něhož student pod vedením akademiků postupně získal tituly

⁴⁰⁵ GALLUS, Petr – MACEK, Petr. *Teologie jako věda. Dvě perspektivy*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, s. 202.

⁴⁰⁶ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Hermeneutika mystéria*, s. 50.

⁴⁰⁷ Viz NOVOTNÝ, Vojtěch. Teologie na univerzitě, Historické ohlednutí. In *Universum* 2012, roč. 12, č. 2, s. 11–13 a 16–18.

⁴⁰⁸ BARUCQ, André – GRELOT, Pierre. Moudrost. *Slovník biblické teologie*, s. 241–244, zde s. 244.

⁴⁰⁹ Viz podrobněji POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Hermeneutika mystéria*, s. 49–53.

licenciáta, a doktora (mistra) teologie. Pro udělení bakalarátu se vyžadovalo předchozí udělení akolytátu, pro udělení doktorátu pak věk alespoň 32 let.⁴¹⁰

Během první části studia se student seznamoval s Písmem svatým, Sentencemi Petra Lombardského a první promoce proběhla bez zkoušky po schválení návrhu mistry. Bakalář – kurzor (*baccalarius cursor, biblicus*) pak konal pod dohledem zvoleného profesora regenta biblické přednášky a účastnil se disputací. K těmto i dalším povinnostem se student zavazoval přísahou, v níž také sliboval, že „*bude dbát o zachování jednoty se světským klérem a s řeholníky.*“⁴¹¹ Po dvou letech mohl student požádat o promování na bakaláře – sentenciáře (*baccalareus sententiarus*), poté opět dva roky konal přednášky, tentokrát však vykládal Lombardovy Sentence. Když dokončil výklad druhé knihy, byl považován za hotového bakaláře (*baccalareus formatus*).

Veřejně působit, kupříkladu kázat, bez zvláštního svolení příslušného profesora mohl student teprve po dosažení licenciátu teologie, jímž se stal plnoprávným členem univerzity. Promoce na licenciáta se mohla konat po schválení kandidáta představiteli fakulty a veřejném složení přísahy. Pro získání doktorského (mistrovského) gradu musel kandidát úspěšně absolvovat dvě velké teologické disputace, po nichž následovala promoce a pohoštění celého univerzitního cechu na náklady novopečeného doktora. Právě z tohoto důvodu zůstávali mnozí teologové pouze na licenciátním stupni, který jim kromě možnosti získat profesuru poskytoval téměř stejná práva a plynuly z něj stejné povinnosti jako z doktorátu.⁴¹²

V průběhu raného novověku se počet předmětů přednášených na teologických fakultách rozšířil, například na pražském vysokém učení se v roce 1622 vyučovalo: Písmo svaté, scholastické bohosloví, kasuistika, polemické bohosloví a hebrejšтина; v 18. století se dále připojilo kanonické (církvní) právo, církvní dějiny, řečtina, posvátné řečnictví, orientální jazyky (arabština, syrština, chaldejština), propedeutické kurzy.⁴¹³

⁴¹⁰ KADLEC, Jaroslav. Teologická fakulta. In ČORNEJOVÁ, Ivana. *Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48–1622*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1995, s. 139. Příklad Univerzity Karlovy v Praze se může od jiných vysokých učení lišit, pro ilustraci formy a obsahu studia pro účely této práce však dostačuje.

⁴¹¹ *Tamtéž*, s. 139–140.

⁴¹² *Tamtéž*, s. 140–141.

⁴¹³ BERÁNEK, Karel. Teologická fakulta. In ČORNEJOVÁ, Ivana. *Dějiny Univerzity Karlovy II. 1622–1802*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1995, s. 72–75.

Přednášky na bohoslovecké fakultě Karlo-Ferdinandovy Univerzity v akademickém roce 1792/1793 po josefínských reformách ⁴¹⁴	
Ročník	Obory
I.	církevní dějiny, hebrejščina nebo židovské starožitnosti, úvod do Starého zákona
II.	církevní právo, řečtina, úvod do Nového zákona
III.	dogmatika, církevní právo
IV.	křesťanská morálka, katechetika, pastýřské bohosloví

10.3. Biret

Pokrývky chránící hlavy kleriků před chladem a nepřízní počasí se objevily na konci 9. století pod názvem *infula*, od 12. století jako *pileus*. Označení biret se začalo užívat během 13. století⁴¹⁵ a přibližně od poloviny 15. století se vyráběly birety opatřené zaoblenými rohy vystupujícími vzhůru. Význam těchto vystouplých oblouků je ryze praktický, slouží ke snadnějšímu snímání a nasazování pokrývky. Ke konci 15. století pak biret získal svoji konečnou podobu:⁴¹⁶ kulatý tvar kolem hlavy, čtyřhranný dýnek se třemi diagonálními žebry (*cornua, anguli*)⁴¹⁷ sbíhajícími se uprostřed, kde je biret ozdoben střapcem (*floculus*).⁴¹⁸ Pouze kardinálské birety střapce postrádají.

Mimoliturgická pokrývka hlavy měla původně stejnou barvu jako mimoliturgický oděv klerika, tedy různou. V průběhu 10. století se prosadila černá barva jako závazná pro nižší duchovenstvo a různobarevné birety a střapce postupně vymizely.⁴¹⁹ Papež Pius II. povolil v roce 1464 užívat kardinálům-neřeholníkům červené birety namísto camaura, které bylo od nynějška vyhrazeno pouze římskému biskupovi; Řehoř XIV. rozšířil roku 1591 používání biretů pro všechny kardinály.⁴²⁰ Od roku 1604 bylo užívání mimoliturgické pokrývky hlavy pro kněze i ostatní preláty povinné:⁴²¹ kardinálové nosili biret červený, biskupové černý se zeleným lemováním

⁴¹⁴ Srov. *Tamtéž*, s. 78. Přednášky probíhaly v latinském nebo německém jazyce.

⁴¹⁵ BRAUN, Joseph. *Die liturgische Gewandung im Occident und Orient nach Ursprung und Entwicklung, Verwendung und Symbolik*. 1. Auflage. Freiburg im Breisgau, 1907, s. 510–511.

⁴¹⁶ K unifikaci tvaru dýnku a střapce a k většímu zpevnění biretu došlo ovšem až před polovinou 17. století. Popsaný vývoj platí pro birety řeholníků jen částečně, zde byla totiž zachována značná variabilita barev obou částí biretu, příp. jiné pokrývky hlavy.

⁴¹⁷ V německých zemích, Španělsku, Francii, někdy i na Moravě se tradičně užívaly čtyřrohé birety vyhrazené jinak doktorům teologie. Má-li biret tři rohy, nasazuje se tak, že volná část zůstává vpravo z pohledu pozorovatele; rohy tedy směřují z pohledu pozorovatele dopředu, dozadu a doleva.

⁴¹⁸ Biret. *ČSB II*, s. 251.

⁴¹⁹ WALSH, John. *The mass and vestments of the Catholic church*, s. 450–451

⁴²⁰ Biret kardinálský. *ČSB II*, s. 251–252.

⁴²¹ MAYO, Janet. *A History of Ecclesiastical Dress*, s. 137.

a zeleným střapcem,⁴²² nižší klérus černý biret s černým střapcem, kanovníci a jiní preláti vzhledem k tomu, že nasazení biretu symbolizovalo udílení obročí různobarevné birety i střapce.⁴²³

Základní a rychle rozšířené třístupňové rozdělení biretů podle barev dýnků a střapců pochází až z konce 19. a počátku 20. století.⁴²⁴ Fialový biret s fialovým střapcem udělil jako výsadu všem biskupům papež Lev XIII. ve svém breve vydaném k padesátiletému výročí přijetí kněžského svěcení dne 3. února 1888.⁴²⁵ Detailnější rozdělení prelátských biretů přineslo až motu proprio Pia X. z roku 1905.⁴²⁶

V rámci slavení eucharistické liturgie se biret jako pokrývka hlavy kněze prosadil asi ve 12. století, do této doby se k zahalení hlavy při příchodu k oltáři a odchodu od něj používal humerál (amikt).⁴²⁷ Že se jedná o předmět především s praktickým účelem dokazuje i to, že se biret nežehná, při jeho nasazování se nositel nemodlí, na hlavu si jej vždy nasazuje i snímá sám.⁴²⁸ Jako liturgická pokrývka hlavy se biret v mešní liturgii užíval zároveň s ornátem (vstupní a závěrečný mešní průvod) i pluviálem (asistující kněz např. při pontifikální mši svaté), mimo mešní liturgii pak při průvodech a procesích mimo chrám, udílení svátostí a svátostin, kázáních, pobožnostech a konečně jako součást chórového oděvu při denní modlitbě církve. Biret se vždy používal ve spojení s klerikou a případně rochetou, nikoli občanským kněžským oděvem, v případě vyšších prelátů zároveň s cappou magnou, mozetou a mantelettou.⁴²⁹

Biret v sobě obsahuje dva hlavní významy: praktický účel ochrany před zimou a deštěm a význam symbolický: (1) vzdělanost nositele, (2) jurisdikční pravomoc a (3) těsné sepětí s vnějším vyjádřením prelátského *cursus honorum*.

(1) Vzhledem k těsnému spojení s akademickou půdou se jedná především o vyjádření vzdělání nositele, tedy označení absolventa univerzity, a z něj plynoucích pravomocí. Kněz patřil v raně novověké společnosti k místní elitě, vyšší preláti pak

⁴²² WALSH, John. *The mass and vestments of the Catholic church*, s. 451

⁴²³ Srov. Biret. BEREGER, Rupert. *Liturgický slovník*, s. 67.

⁴²⁴ Viz NAINFA, John Abel. *Costume of Prelates of The Catholic Church. According to Roman etiquette*. 2th edition. Baltimore: John Murphy Company, 1909, s. 109–113.

⁴²⁵ LEV XIII. Breve *Praeclaro divinae gratiae* ze dne 3. února 1888. In ASS (1887), s. 369. Dostupné také z WWW <[http://www.vatican.va/archive/ass/documents/ASS%2020%20\[1887\]%20-%20ocr.pdf](http://www.vatican.va/archive/ass/documents/ASS%2020%20[1887]%20-%20ocr.pdf)> [15. 1. 2012].

⁴²⁶ Pius X. Motu proprio *Inter multiplices* ze dne 21. února 1905. In ASS (1905), s. 491–512. Dostupné také z WWW <[http://www.vatican.va/archiive/ass/documents/ASS%2037%20\[1904-5\]%20-%20ocr.pdf](http://www.vatican.va/archiive/ass/documents/ASS%2037%20[1904-5]%20-%20ocr.pdf)> [15. 1. 2012].

⁴²⁷ Podrobněji k humerálu viz např. JUNGSMANN, Josef. *Missarum sollemnia I*, s. 86 a 351–352.

⁴²⁸ Srov. JUNGSMANN, Josef. *Missarum sollemnia II*, s. 358. Dále srov. WALSH, John. *The mass and vestments of the Catholic church*, s. 450. Biret. *ČSB II*, s. 251.

⁴²⁹ Srov. SCHALLER, Marian. *Liturgie*, s. 92. Biret. *ČSB II*, s. 251.

tvořily integrální součást vyšších vrstev společnosti, a to také na základě svého vzdělání. Klerikovi se mohlo díky rozšíření církevních institucí dostat, zejména v případě řeholníků a členů šlechtických rodů, velice dobrého domácího i zahraničního vzdělání. Čtyřrohý biret sloužil pro označení nositele akademického gradu doktora teologie.⁴³⁰

Tradičně popisovaným významem kněžského biretu je (2) jurisdikční pravomoc klerika.⁴³¹ Posledním symbolickým významem je (3) souvislost barvy dýnku biretu a jeho střapce s prelátským *cursus honorum*.

Novodobá podoba klerických biretů ⁴³²		
Stupeň důstojství	Barva dýnku	Barva střapce
papež	bílý	bílý
kardinál	červený	bez střapce
patriarcha, arcibiskup, biskup (od 1888)	fialový	fialový
apoštolský protonotář (od 1905)	černý	červený
prelát Jeho Svatosti (od 1905)	fialový	fialový
kaplani Jeho Svatosti a komoří Jeho Svatosti	černý	fialový
kanovník	dle stanov kapituly, často černý nebo šedý	dle stanov kapituly, často fialový
nižší preláti	černý	černý

⁴³⁰ Tradiční barevné rozlišení střapců a lemování žeber biretů na papežských univerzitách vypadalo následovně: teologie – červená, kanonické právo – zelená, filozofie – šedá (světle modrá). Licenciáti těchto oborů nosili na biretu rohy tři, doktoři čtyři. Birety používané na akademické půdě, včetně katolických univerzit a fakult, se nepovažují za součást kněžského oděvu. Srov. *Quaestiones academiae liturgicae Romanae. De bireto et pileolo*. In *Ephemerides liturgicae* 1901 č. 14, s. 199–215, zejm. s. 214. Dostupné také z WWW <<http://www.archive.org/stream/ephemerideslitu00unkngoog#page/n228/mode/2up>> [15. 1. 2012]. Dále srov. NAINFA, John Abel. *Costume of Prelates of The Catholic Church*, s. 164.

⁴³¹ BOUŠE, Zdeněk Bonaventura. *Malá katolická liturgika*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 30.

⁴³² K současnému významu biretu včetně historického vývoje viz RAFFELT, Martin. *Das Birett. Sein aktueller Gebrauch*. In *Rundbrief Pro Missa Tridentina* 2002, č. 23, s. 18–25. Dostupné také z WWW <<http://www.pro-missa-tridentina.de/upload/Rb23-gesamt.pdf>> [3. 1. 2013]. K tématice pokrývek hlavy kleriků viz PHILIPPI, Dieter. *Sammlung Philippi. Kopfbedeckungen in Glaube, Religion und Spiritualität*. 1. Auflage, St. Benno Verlag, Leipzig 2009. Dostupné částečně také z WWW <<http://www.dieter-philippi.de/>> [3. 1. 2013].

11. Poslušnost: hierarchické zřízení církve

Pro účely následujících úvah musíme rozlišit tři typy poslušnosti: (1) poslušnost Ježíše Krista vůči Bohu Otci (synovská poslušnost); (2) poslušnost, kterou reprezentuje ve Starém zákoně Abrahám a jejím ztělesněním v Novém zákoně je Panna Maria (evangelijní poslušnost, poslušnost víry); (3) poslušnost posvěceného služebníka vůči jeho představeným (kanonická poslušnost).

11.1. Poslušnost jako ctnost a realizace evangelia

Při úvaze o ctnosti poslušnosti musíme nutně vyjít (1) ze synovské poslušnosti Božího Syna vůči Otci, totiž z „*paradoxu absolutního darování se Otci na kříži*“,⁴³³ přičemž se jedná „*o vrcholnou podobu poslušnosti*“⁴³⁴ a základ všech úvah o jejím napodobení. Svatý Pavel hovoří v listu Římanům (Řím 5, 19) o neposlušnosti Adama, kvůli níž se z mnohých stali hříšníci a zároveň o poslušnosti Spravedlivého, díky níž jsou mnozí ospravedlněni. Autor listu Židům zase poukazuje na utrpení Božího Syna, kterým se naučil poslušnosti a „*stal se příčinou věčné spásy pro všechny, kteří ho poslouchají*“, (Žid 5, 9b).⁴³⁵

(2) Starozákonním výrazem poslušnosti víry je Abrahám, který uvěřil Hospodinovu slovu a dal se jím vést. Nový zákon a církevní tradice ukazuje Ježíšovu Matku jako ztělesnění poslušnosti na základě dobrovolné spolupráce, „*jíž svatá Panna podle záměru Trojice přispívá k naplnění spasitelského plánu*.“⁴³⁶ Přijetí Božího mateřství tak znamená vrchol poslušnosti víry.⁴³⁷ Právě radikalita prvotního Abraháмова i Mariina rozhodnutí stojí v základu evangelijní rady poslušnosti.

Poslušnost znamená (3) podřízení se lidské rozhodovací autoritě,⁴³⁸ přičemž se jedná o *actus humanus*, tedy vědomou volbu. Problém spojení ryze lidských ustanovení s poslušností, o níž bylo pojednáno výše, lze vyřešit, jestliže „*se zde poslušnost stává*

⁴³³ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi tak i na zemi*, s. 515.

⁴³⁴ *Tamtéž*.

⁴³⁵ Ke dvěma podobám kenóze Ježíše Krista (jednak na základě výroku z Janova Prologu Jan 1, 14, jednak na základě christologického hymnu z listu Filipánům Flp 2, 6–8) viz POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 215–221. K jedinečnosti a univerzálnosti Kristovy výkupné oběti viz *Tamtéž*, s. 296–300.

Viz Jan 4, 34; 5, 30; 4, 38

⁴³⁶ MEZINÁRODNÍ PAPEŽSKÁ MARIÁNSKÁ AKADEMIE. *Matka Páně. Památka – přítomnost – naděje*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, čl. 42.

⁴³⁷ *Tamtéž*, čl. 75. Srov. *KKC*, čl. 144.

⁴³⁸ Srov. Poslušnost. In RAHNER, Karl – VORGLIMLER Herbert. *Teologický slovník*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 304–305.

*součástí trvalé vázanosti na určitou církevní životní formu.*⁴³⁹ Radikalita rozhodnutí, kterým se člověk dobrovolně zavazuje žít podle určitých ustanovení (především řeholí), spojuje synovskou poslušnost, poslušnost víry a poslušnost kanonickou. Sliby tří evangelijních rad jsou tak vlastní řeholnímu způsobu života, ovšem ani světské duchovenstvo z nich není vyvázáno, protože konkrétní realizace poslušnosti má mnoho podob.⁴⁴⁰ Poslušnost vyžadovaná od klerika má rysy podobné jako poslušnost u řeholních kleriků a členů apoštolských společností: posvěcený služebník má být svému představenému, nejčastěji diecéznímu biskupovi, jemuž podléhá, k dispozici.⁴⁴¹

Při jáhenském a kněžském svěcení klečí kandidát před biskupem a slibuje mu poslušnost, přičemž má svoje sepjaté ruce vložené v ruku světitele.⁴⁴² Vložení rukou je také gesto, které od počátku 11. století znamenalo v evropském kontextu spojení pána a vazala vazalskou smlouvou a při němž leník skládal svému pánovi lenní slib a přísahu věrnosti.⁴⁴³ Při biskupském svěcení deklaruje svěcenec svoji ochotu k poslušnosti vestoje a vnějším vyjádřením jeho sepětí s místní církví a poslušnosti vůči Petrovu nástupci se stává prsten,⁴⁴⁴ v případě arcibiskupů-metropolitů je toto sepětí s římským biskupem vyjádřeno také předáním pallia,⁴⁴⁵ v případě obřadu kardinálské kreace červenou barvou kardinálského oděvu a nasazením červeného biretu papežem.

11.2. *Synodaliū canonice, expositoriū canonice*

Poslušnost, vlastnost striktně vyžadovaná již od alumnů kněžských seminářů,⁴⁴⁶ ukazuje na jeden podstatný rys církve, totiž na její hierarchické zřízení. Ve středověké

⁴³⁹ *Tamtéž*, s. 305.

⁴⁴⁰ „*Je velice důležité setrvat v poslušnosti, žít pod představeným a nebýt svým pánem. (...) Mnozí žijí v poslušnosti spíše z nutnosti než z lásky, pokládají ji za trest a snadno reptají. A nenabudou svobody ducha, pokud se nepodřídí celým srdcem kvůli Bohu.*“ TOMÁŠ KEMPENSKÝ. *Čtyři knihy o následování Krista. Kniha I., IX. kapitola O poslušnosti a poddanosti*. 2. vydání. Brno: Cesta, 2001, s. 22. Dále jen TOMÁŠ KEMPENSKÝ. *Čtyři knihy o následování Krista*.

Viz Poslušnost. DE FIORES, Stefano – GOFFI, Tullio. *Slovník spirituality*, s. 675–688. K různým způsobům chápání a realizace ctnosti poslušnosti s. 679–682.

⁴⁴¹ Mnišská tradice chápe poslušnost především jako přijímání rad představeného, který vede, jako mistr žáka, řeholníka k Bohu. Příslušníci žebavých řádů a řeholní kanovníci zdůrazňují jednotu – poslušnost má sloužit k dobrému komunitnímu životu a představený je především vůdce tohoto společenství. Řeholní klerici a členové apoštolských společností zdůrazňují poslušnost jako schopnost být k dispozici podle potřeb řádu, představení jsou zde vnímáni zejména jako organizátoři. PEROUTKA, David. *Křesťanské životní stavy. Skripta určená posluchačům KTF UK*. Praha: 2011, s. 70–71.

⁴⁴² SCHALLER, Marian. *Liturgie*, s. 165.

⁴⁴³ Srov. LE GOFF, Jacques. *Kultura středověké Evropy*, s. 134–139, 580–581, k obřadu lenního slibu s. 136.

⁴⁴⁴ Srov. Prsten. In BUBEN, Milan. *Encyklopedie heraldiky*, s. 382–383.

⁴⁴⁵ Viz pallium. In BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*, s. 347.

⁴⁴⁶ Srov. SVOBODA, Rudolf. *Jan Prokop Schaaffgotsche. První biskup českobudějovický*. 1. vydání. Brno: L. Marek, 2009, s. 187–198.

a raně novověké mentalitě byla silně privatizována role kněze, který se vůči společnosti stal „vysluhovatelem svátostí“, v rámci církve se výrazně podtrhl princip prelátského *cursus honorum*,⁴⁴⁷ (zde se dokonce jedná o *cursus honorum* pouze v rámci nižšího kléru) s nímž poslušnost úzce souvisí.

Ctnost poslušnosti přímo koreluje s hierarchickým zřízením církve a je symbolicky vyjádřena ve více částech kněžské kleriky: kněz jako *alter Christus* má napodobovat Krista ve všem, tudíž i v poslušnosti, černá barva oděvu ukazuje na zvláštní postavení klerika ve světě, cingulum má také význam ochoty a to jak ve smyslu svobodného přitakání na Boží povolání, tak ve smyslu plnění pokynů představených.⁴⁴⁸ Za specifický prvek kleriky poukazující na poslušnost můžeme považovat *synodaliium* a *expositorium canonicale*, protože vyjadřují podíl konkrétního kněze na řízení diecéze, čímž samozřejmě není nijak snížena role biskupa jako ordináře.⁴⁴⁹ V rámci kariérního postupu vzhůru na žebříčku prelátského *cursus honorum* pak mohli osvědčení klerikové (duchovní správci) ovlivňovat chod diecéze nebo byli veřejně odměněni za svoji věrnost. Takové chápání úřadů nižších kleriků dokládá i Kodex kanonického práva z roku 1917, podle nějž se na diecézní synodu musí dostavit: generální vikář, členové katedrální a kolegiálních kapitul, řeholní představení, rektor semináře, vikáři, jeden farář za každý vikariát, příp. další biskupem pozvané osoby.⁴⁵⁰

Vlastnosti faráře podle Kodexu kanonického práva (1917), kán. 453, § 2⁴⁵¹	
„ <i>Sit insuper bonis moribus, doctrina, animarum zelo, prudentia, ceterisque virtutibus ac qualitatibus praeditus, quae ad vacantem paroeciam cum laude gubernandam iure tum communi tum particulari requiruntur.</i> “	„ <i>Nechť mimoto [tj. kromě přijetí kněžského svěcení] je nadán dobrými mravy, vědomostmi, horlivostí v péči o duše, prozíravostí a ostatními ctnostmi a vlastnostmi, jichž jak obecné tak partikulární právo vyžaduje k chvalné správě uprázdněné farnosti.</i> “

Kněží ustanovení za faráře, respektive obecněji duchovní správci,⁴⁵² na svých klerikách kromě běžných ještě druhé, mírně pootevřené, rukávy sahající od zápěstí

⁴⁴⁷ Viz kapitola 7. Sebepojímání kněžstva: klerika jako projev *cursus honorum*.

⁴⁴⁸ Viz podkapitola 12.2 Cingulum a cingulum (kolárek) jako symboly celibátní čistoty.

⁴⁴⁹ Srov. CIC (1917), kán. 362.

⁴⁵⁰ *Tamtéž*, kán. 358.

⁴⁵¹ (Sic!) *Tamtéž*, kán. 453. KOP, František a kol. *Překlad Kodexu kanonického práva*, s. 130.

⁴⁵² Na základě historické významnosti daného místa se může jednat o děkana či probošta, kteří užívají vyššího titulu právě jen na základě jeho spojení s daným místem (děkanství, proboštství), ale *de facto* zůstávají faráři. Synodálie dále užívali vikaristé kapitul. Jako vyznamenání mohly být uděleny kterémukoliv klerikovi.

k loktům – *synodarium canonicale*, počestěle nazývané synodálie či synodálky. Nařízení odlišující řádně ustanovené faráře od ostatních nižších kleriků přinesla v českých zemích synoda pražské arcidiecéze v roce 1605: „*Všichni faráři nosí neustále venkovní oblečení sahající ke kotníkům [tj. kleriku], které má také [druhé] otevřené rukávy.*“⁴⁵³ Právo nošení synodálií (*ius synodarium*) odkazuje jednak na synodální původ nařízení, zejména však na právo a povinnost každého faráře zúčastňovat se diecézní synody, tedy tradičního poradního orgánu diecézního biskupa zejména v otázkách pastoračních.⁴⁵⁴

Jiným typem vyznamenání nižších světských kleriků se stalo nošení širokého černého límce na klerice splývajícího na ramena – *expositorium canonicale* neboli *collare canonicorum*, počestěle někdy expozitorium.⁴⁵⁵ Název poukazuje na původní nositele expozitoria: kanovníky, členy katedrálních i kolegiálních kapitul.⁴⁵⁶ Udělení tohoto vyznamenání se vždy pojilo zároveň s právem synodálií, zatímco synodálie mohly být uděleny samostatně.⁴⁵⁷

⁴⁵³ „*Parochi omnes vestem exteriorem usque ad talos demissam gestent, quae laxiores etiam manicas habeat.*“ *Synodus Archi-Dioecisana Pragensis*, s. 184.

⁴⁵⁴ Synoda (příp. synod) vychází původně z řec. *synodos* (*syn* – spolu, pohromadě; *hodos* – cesta) a lat. *synodus* – shromáždění, schůze, sbor. Diecézní synoda (latinské ekvivalenty: *synodus dioecisana*, *synodus episcopalis*, *concilium episcopale*, *congregatio synodalis*, *capitulum*, *presbyterium*) vznikla jako nástroj církevní správy zárodku budoucí diecéze stále se rozšiřující z biskupského sídla do okolí; na Východě již koncem 3. stol., na Západě pak během 5. stol. Různé využívání institutu diecézní synody se pokoušela se střídavými úspěchy sjednotit na pravidelná roční setkání nařízení Čtvrtého lateránského (1215) a Tridentského koncilu (tento kánon 1563). V průběhu 17. a 18. století však význam i konání diecézních synod výrazně upadal., jejich častější svolávání nastalo pak ve druhé polovině 19. století. Papež Benedikt XIV. (papežem 1740–1758) je autorem třináctisvazkového spisu *De synodo dioecisana* z roku 1748, kde uvádí témata, jimiž se má diecézní synoda zabývat.

Viz též obsáhlý sborník příspěvků německých, českých a polských medievistů KRUPPA Nathalie, ZYGNER Leszek (Hrsg.). *Partikularsynoden im späten Mittelalter*. 1. Auflage. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006.

Současné chápání diecézní synody: „*Diecézní sněm je shromáždění vybraných kněží a jiných křesťanů z místní církve, kteří poskytují pomoc diecéznímu biskupovi, podle ustanovení následujících kánonů, k prospěchu celého diecézního společenství.*“ *CIC* (1983), kán. 460. Viz *tamtéž*, kán. 461–468.

⁴⁵⁵ Výraz expozitorium jasně odlišuje výše popsaný límec od kolárku a byl také více používán, *collare canonicorum* však lépe odpovídá povaze a historickému původu vyznamenání.

⁴⁵⁶ BOROVIČ, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 10.

⁴⁵⁷ Srov. *Tamtéž*.

12. Celibátní čistota

Celibát je třeba pojímat především jako (1) osobní povolání člověka Bohem žít pro Boží království (Mt 19, 12) a (2) jako smlouvu mezi Bohem a člověkem vyjádřenou veřejným slibem čistoty.⁴⁵⁸ Teologický význam celibátu má svůj christologický a eschatologický základ. Život v čistotě představuje radikální výraz následování Krista (Mt 19, 19), který sám celým svým životem zjevoval a oslavoval Otce (Jan 4, 34).⁴⁵⁹ Zároveň je celibátní život ohlašováním budoucího života v nebeské blaženosti, kde již bude Bůh všechno ve všem (1 Kor 15, 28).⁴⁶⁰

U kleriků má celibát ještě jeden specifický pozitivní význam. V jejich případě se nejedná pouze o askezi (zřeknutí se sexuálního života, manželství a rodičovství), ale „*znamení Krista obráceného ke své snoubence církvi (...), a kdo se spodobuje s Kristem, nemůže na tom být jinak než jeho Mistr.*“⁴⁶¹

12.1. Závazek celibátní čistoty

Ideál neženatého klerika má svůj původ v mnišství, kde byl celibát součástí asketického života. První právní předpis ustanovující celibát ve smyslu sexuální zdrženlivosti v manželství již ženatých posvěcených služebníků pochází přibližně z roku 306, kdy se konala synoda ve španělské Elvíře.

Synoda v Elvíře, kánon 33	
„ <i>Placuit in totum prohibere episcopis, presbyteris et diaconibus vel omnibus clericis positus in ministerio abstinere se a coniugibus suis et non generare: quicumque vero fecerit, ab honore clericatus exterminetur.</i> “	„ <i>Bylo rozhodnuto nařídit všem biskupům, kněžím a jáhnům, neboli všem klerikům ve službě, zdržovat se svých manželek a neplodit [potomky]: pokud by tak někdo učinil, nechť je vyloučen ze stavu kleriků.</i> “

V argumentaci raného novověku se objevovaly výroky z listů svatého Pavla a také téma Hospodinem ustanovené obřadní čistoty starozákonních levitů. Až do poloviny 11. století však bylo manželství kleriků rozšířené a přes občasné výzvy k zachování čistoty tolerované. Změnu přineslo období církevní reformy ve smyslu

⁴⁵⁸ Srov. Celibát a panenství. DE FIORES, Stefano – GOFFI, Tullio. *Slovník spirituality*, s. 79–92, zde s. 89–90.

⁴⁵⁹ Viz POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi*, s. 181. POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*, s. 100–102, 226–229.

⁴⁶⁰ Srov. *Tamtéž*, s. 91.

⁴⁶¹ KOHUT, Pavel Vojtěch. Celibát v dialogu. Jak (ne)mluvit o celibátu kleriků. In KRUMPOLC, Eduard – POLÁKOVÁ, Jolana – POSPÍŠIL, Ctirad Václav (edd.). *Zplnosti Kristovy. Sborník k devadesátinám Oto Mádra*. 1. vydání. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 187–198, zde s. 194.

monastické církve (clunyjská a gregoriánská reforma). Vyvrcholením úsilí o neženaté kandidáty kněžství a kleriky bylo ustanovení II. lateránského koncilu (1139), který prohlásil manželství uzavřené duchovními – biskupy, kněžími, jáhny, podjáhny a mnichy – za nedovolené a zároveň za neplatné (*matrimonium non esse censemus*).⁴⁶² Tato ustanovení převzal také Gratiánův dekret⁴⁶³ i Tridentský koncil na 23. zasedání dne 15. července 1563 (13. kapitola dekretu *De reformatione*) a 24. zasedání konaném 11. listopadu 1563 (9. kánon dekretu *De sacramento matrimonii*).⁴⁶⁴

12.2. Cingulum a lingulum (kolárek) jako symboly celibátní čistoty

Cingulum (lat. *balteus, cinctorium, zona*) může být jednak provaz či pás tvořící součást alby sloužící k jejímu podkasání a dříve také k upevnění kněžské štóly (cingulum liturgické), jednak ozdobně zakončený pás obepínající kleriku (cingulum klerikové, talárové). Původně se jednalo o pás, jenž tvořil součást výstroje římského vojáka, jako se součástí liturgického oděvu se s cingulem můžeme setkat od 9. století.⁴⁶⁵ V literatuře se lze setkat i s výrazem „liturgický pás či opasek,“⁴⁶⁶ přičemž se vždy mívá liturgické cingulum, součást alby, které může být zhotoveno v liturgických barvách a na konci ozdobeno štrápci.⁴⁶⁷ Původně se cingula ovšem zhotovovala pouze bílá a bez ozdobných zakončení, liturgické barvy a ozdoby se u nich začaly objevovat od 10. století.⁴⁶⁸

V Písmu svatém má pás „výmluvný symbolický význam ochoty,“⁴⁶⁹ odhodlanosti a připravenosti. Ve Starém zákoně se kupříkladu hovoří o přepásaných bedrech Izraelitů při hodu beránka (Ex 12, 11) nebo o Hospodinu, který opásává statečností (Žl 18, 33). V evangeliu svatého Lukáše během cesty do Jeruzaléma vyzývá Ježíš během hovoru o parusii učedníky k bdělosti, doslova k „neodkládání opasků“ (Lk 12, 35–36). Pavel píše o opásaných bedrech v souvislosti se svým výkladem o výzbroji světla (Ef 6, 14).

Význam cingula dobře vystihuje modlitba při jeho oblékání:

⁴⁶² COD, s. 195–203, příslušný 7. kánon na s. 195.

⁴⁶³ KUBÍN, Petr. Počátky celibátu v západní a české církvi. In *TT* 2001, roč. 11, č. 4, s. 142–143, zde s. 143.

⁴⁶⁴ COD, s. 753nn. Viz též Bezženství duchovních. In *ČSB II*, s. 201–204.

⁴⁶⁵ MAYO, Janet. *A History of Ecclesiastical Dress*. 1th edition. New York: Holmes & Meier Publishers, 1984, s. 28 a 144. Dále jen MAYO, Janet. *A History of Ecclesiastical Dress*.

⁴⁶⁶ HUBER, Rudolf – RIETH, Renate (eds.). *Paramente und Bücher der christlichen Kirchen*. 1. Auflage. Tübingen: Dokumentationsstelle Tübingen, 1973, s. 21.

⁴⁶⁷ WALSH, John. *The mass and vestments of the Catholic church*, s. 385–386.

⁴⁶⁸ MAYO, Janet. *A History of Ecclesiastical Dress*, s. 144.

⁴⁶⁹ JUNGSMANN, Josef. *Missarum sollemnia I.*, s. 352.

Modlitba k oblékání cingula⁴⁷⁰	
„ <i>Praecinge me, Domine, cingulo puritatis et exstingue in lumbis meis humorem libidinis; ut maneat in me virtus continentiae et castitatis.</i> “	„ <i>Opásej mě, Pane, pásem čistoty a zbav má bedra svodů žádostivosti, aby ve mně zůstala ctnost zdrženlivosti a čistoty.</i> “

Kromě výše uvedeného praktického a symbolického významu poslušnosti obou druhů cingul má klerikové cingulum ještě jeden specifický symbolický význam. Nošení opasku⁴⁷¹ patřilo ve středověké mentalitě k odznakům, jimiž se dával veřejně poznat sociální status jeho nositele.

Barva klerikového cingula se určuje podle hodnosti nositele: nižší klérus nosí cingulum černé, biskupové a někteří vyšší preláti fialové, kardinálové červené, papež bílé. Barvu cingula kanovníků určují stanovy příslušné kapituly. V minulosti barva cingula určovala u bohoslovců také příslušnost ke konkrétnímu semináři: například bohoslovec české koleje v Římě nosili černé cingulum se žlutým lemováním, v Praze se zase užívalo cingulum modré.⁴⁷² Zvláštní cingulum mohli nosit někteří preláti Jeho Svatosti: papežští tajní komoří (*camerarii secreti*) působící u římské kurie nebo papežští kaplani mimo Řím (*camerarii secreti extra Urbem, capellani pontificii*). Jako odznak tohoto úřadu nosili fialové cingulum zakončené dvěma štrápci namísto obvyklých ozdobných cípů.⁴⁷³ Klerikové cingulum tak podtrhuje příslušnost ke klerickému stavu, jeho barva a vzhled přispívají k prelátskému *cursus honorum*.

Součástí kleriky tvoří také bílý, v případě kanovníků nebo vyznamennaných kleriků dříve také fialový, pás kolem krku (*lingulum*), případně jeho redukováná forma (kolárek). Význam kolárku souvisí jednak se závazkem celoživotní celibátní čistoty kněze, jednak s obecným požadavkem plného odevzdání se Kristu: „*Veďte na sebe mé jho a učte se ode mě, neboť jsem tichý a pokorný srdcem, a naleznete pro své duše odpočinek. Vždyť mé jho netlačí a mé břemeno netíží,*“ (Mt 11, 29–30).⁴⁷⁴ Kolárek tak zdůrazňuje význam řeckého slova *kleros*, poukazuje totiž také na „podíl“ v nebi, který kněz díky své službě ve věčné blaženosti obdrží.

⁴⁷⁰ WALSH, John. *The mass and vestments of the Catholic church*, s. 386.

Český překlad modlitby převzat z RAMM, Martin. *Přistoupím k oltáři Božímu. Vysvětlení obřadů mše svaté podle misálu z r. 1962*. 1. vydání. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2007, s. 30. Jedná se o modlitbu předepsanou v minulosti k oblékání liturgického cingula, význam cingula tvořícího součást kleriky je ovšem totožný.

⁴⁷¹ Zde nejen ve smyslu praktického a nutného doplňku oděvu, ale ve smyslu doplňku reprezentativního.

⁴⁷² Cingulum. In *ČSB II*, s. 826. Rozmanitost cingul lze pozorovat i u řeholních společností včetně třetích řádů. V minulosti používala různé druhy cingul také náboženská bratrstva.

⁴⁷³ BOROVIČ, Klement. *Úřední sloh církevní*, s. 7.

⁴⁷⁴ Srov. FELIZNA, Jan. Kněžský kolár. In *Blahověst* 15. 4. 1871, roč. 16, č. 14, s. 163

13. Inspirace oděvů potridentských řeholí kněžskou klerikou

Od 16. století se v návaznosti na Tridentický koncil kromě reformování stávajících forem řeholního života začaly objevovat formy zcela nové, především (1) řeholní klerici a (2) misijně zaměřené společnosti apoštolského života. Jestliže u dosavadních řádů byl hábit jejich příslušníků a příslušnic značně variabilní podle typu řehole a zároveň primárně vnějším vyjádřením identity řeholníka, s nástupem řeholních kleriků se situace změnila. Všichni členové těchto řádů byli totiž kněží a řeholní oděv vycházel z podoby mimoliturgického oděvu diecézního kléru.

13.1. Řeholní oděv⁴⁷⁵

Hábity řeholníků a řeholnic – ať už se jedná o řády činné, kontemplativní či kontemplativně-činné, o mnichy, příslušníky žebravých či jiných řádů – jsou viditelným vyjádřením slibu tří evangelijních rad vlastního řeholnímu stavu.⁴⁷⁶ Specifický způsob participace řeholníka na životě Ježíše Krista⁴⁷⁷ v řeholním oděvu dostává výrazový prostředek. První oblékání řeholního roucha (obláčka) spojená s udílením tonsury a někdy se skládáním slibů je ještě starší prvek než oblékání liturgických rouch při svěcení kleriků.⁴⁷⁸ Řeholní hábit tak ukazuje na radikální proměnu, úplné zasvěcení člověka Bohu, přičemž ale „*sám hábit a tonsura jsou málo platny, teprve změna mravů a dokonalé umrtvení nezřízených vášní tvoří správného řeholníka.*“⁴⁷⁹

Už tvůrce západního mnišství svatý Benedikt se v regulích řádu věnoval podobě a používání řeholního oděvu,⁴⁸⁰ přičemž zdůrazňuje, že „*mniši si nemají stěžovat na barvu nebo hrubost všech těchto věcí, ale mají je mít takové, jaké lze dostat v kraji, kde žijí, nebo jaké lze pořídit levněji.*“⁴⁸¹

⁴⁷⁵ Viz též podkapitola 6.1. Souvislost křestního, mnišského a kněžského mimoliturgického oděvu.

⁴⁷⁶ „*Slib evangelijních rad je tedy viditelné znamení, které může a má účinně vést všechny členy církve k tomu, aby plnili bez zdráhání povinnosti křesťanského povolání. Boží lid nemá zde na zemi trvalý domov, ale hledá budoucí vlast. Proto řeholní stav, který více osvobozuje své členy od pozemských starostí, lépe ukazuje všem věřícím nebeské hodnoty přítomné už na tomto světě, lépe vydává svědectví o novém, věčném životě, který pro nás získal Kristus vykopením, a lépe předem ohlašuje budoucí zmrtvýchvstání.*“ LG 44.

⁴⁷⁷ Srov. WALDENFELS, Hans. *Kontextová fundamentální teologie*, s. 462–463.

⁴⁷⁸ Oblékání. BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*, s. 327.

⁴⁷⁹ (Sic!) TOMÁŠ KEMPENSKÝ. *Čtyři knihy o následování Krista. Kniha I., kapitola XVII O řeholním životě*, s. 36.

⁴⁸⁰ *Regula Benedicti. Řehole Benediktova*. 1. vydání. Praha: Benediktinské arcidiákonství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 1998, s. 129–130. Jedná se o 55. kapitolu řehole nazvanou „Oděv a obuv bratří“.

⁴⁸¹ *Tamtéž*, s. 129.

13. 2. Řeholní klerikové a jejich řeholní oděv

První řád řeholních kleriků vznikl ještě před zahájením Tridentského koncilu, jednalo se o theatini. Byl reakcí na reformaci a v řádu se poprvé projevil „*nový duch katolické reformace*“:⁴⁸² důraz na vnitřní obrodu církve, řeholní a zároveň vzorný kněžský život, působení v pastoraci i charitě, kázání.⁴⁸³ Právě spojení řeholního života s kněžstvím a kněžským působením společně s přesahy činnosti do sociální i vzdělávací sféry řeholní kleriky charakterizuje především, například činnost barnabitů směřovala přímo ke zlepšení morálky kněžstva.⁴⁸⁴

Dalším specifikem řeholních kleriků je jiné pojetí poslušnosti v rámci řádu i v rámci církve.⁴⁸⁵ Kandidáti členství těchto společností dále skládají někdy kromě obvyklých tří slibů chudoby, čistoty a poslušnosti ještě čtvrtý doplňující slib: jezuité slibují bezvýhradnou poslušnost papeži, barnabité odmítají přijmout církevní úřad vyjma přímé výzvy římského biskupa, piaristé se zavazují k úsilí o křesťanskou výchovu a vzdělávání mládeže.

Spojení typických řeholních prvků (tři sliby, společný život apod.) s aktivním kněžským, kazatelským a vychovatelským působením nejlépe ukazuje podoba oděvu řeholních kleriků, který vždy vychází z běžného oděvu diecézního duchovenstva. Konkrétně se jedná především o černý talár užívaný od 16. století diecézními kněžími ve Španělsku a Itálii.⁴⁸⁶

Řády řeholních kleriků a jejich oděv			
Rok založení	Název	Zkrácený český název	Řeholní oděv
1524	<i>Clerici regulares Theatini</i>	theatini (kajetáni)	černá klerika, černý plášť
1528	<i>Clericorum Regularium Somaschensium</i>	somaskové	černá klerika, černý plášť
1530	<i>Clerici regulares S. Pauli (decollati)</i>	barnabité	černá klerika bez knoflíků
1540	<i>Societas Iesu</i>	jezuité	černá klerika, černý biret, respektive podle oděvu diecézních kněží

⁴⁸² BUBEN, Milan. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích. III. Díl, 3. Svazek. Řeholní klerikové*. 1. vydání. Praha: Libri, 2008, s. 10. Dále jen BUBEN, Milan. *Řeholní klerikové*.

⁴⁸³ Srov. *Tamtéž*, s. 9.

⁴⁸⁴ Srov. *Tamtéž*, s. 31.

⁴⁸⁵ Viz kapitola 11. Poslušnost: hierarchické zřízení církve.

⁴⁸⁶ JIRÁSKO, Luděk. *Církevní řády a kongregace v zemích českých*. 1. vydání. Praha: Fénix, 1991, s. 17. Dále jen JIRÁSKO, Luděk. *Církevní řády a kongregace v zemích českých*. Tabulka pracuje pro jednoduchost s termínem „klerika“. Mimoliturgický oděv diecézního kněžstva je totiž základem oděvu řeholních kleriků ve všech svých podobách a nelze hovořit o hábitu.

1584	<i>Ordo Sancti Camilli</i>	kamiliáni	černá klerika s vyšitým červeným křížem, černý plášť
1617	<i>Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum</i>	piaristé	černá klerika, lingulum, (kolárek), bílý šátek, plášť
1741	<i>Congregatio Passionis Iesu Christi</i>	pasionisté	černá klerika s vyšitým křížem a srdcem, kožené cingulum s růžencem

13.3. Tovaryšstvo Ježíšovo

Nejdále došlo výše zmíněné spojení, spjaté s protireformačním úsilím, u Tovaryšstva Ježíšova, které vzhledem k odstranění konventuálních prvků z řehole představuje „rozchod s monastickým způsobem života.“⁴⁸⁷ Sám zakladatel řádu byl ovlivněn hnutím *devotio moderna*, jehož prvky ale dokázal sladit se smyslem pro církev (*sentire cum ecclesia*).⁴⁸⁸

Ignác z Loyoly nařídil členům přísně vojensky fungujícího řádu, aby se oblékali do stejného oděvu jako diecézní kněží v zemi, kde působí.⁴⁸⁹ Stejně jako opuštění dalších mnišských prvků (klášterní klauzura, vyznávání hříchů před bratřími, dodržování dalších postů atd.) mělo nespécifikování podoby řeholního oděvu a užívání běžného oděvu světského duchovenstva umožnit větší svobodu apoštolské služby. Ignáce tedy k tomuto pokynu vedlo jeho chápání primátu svobody pro službu hlasatele evangelia.⁴⁹⁰ Totální odevzdání svobody totiž vede v ignaciánské spiritualitě k naplňování vlastního povolání.⁴⁹¹

⁴⁸⁷ LONSDALE, David. *Oči k vidění, uši k slyšení. Úvod do ignaciánské spirituality*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003, s. 172. Viz *tamtéž*, s. 172–174.

⁴⁸⁸ Srov. CEMUS, Richard. Úvod do kapitoly. Ignác z Loyoly a jeho spiritualita. In CEMUS, Petronilla – CEMUS, Richard. *Bohemia Jesuitica 1556–2006. Tomus 1*. 1. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2010, s. 37–46, zde s. 40.

⁴⁸⁹ JIRÁSKO, Luděk. *Církevní řády a kongregace v zemích českých*, s. 79.

⁴⁹⁰ IGNATIUS VON LOYOLA (STIERLI, Joseph Hg.). *Gott suchen in allen Dingen*. 1. Auflage. Freiburg im Breisgau: Walter, 1981, s. 128.

⁴⁹¹ Velmi dobře dokresluje uvedené skutečnosti modlitba svatého Ignáce: „Přijmi, Pane, všechnu mou svobodu. Přijmi mou paměť, můj rozum a všechnu mou vůli. Všechno, co mám a co mi patří, mám od tebe: všechno ti to odevzdávám, nalož s tím podle své vůle. Jenom o lásku k tobě tě prosím a o tvou milost, to mi stačí, nic jiného už neždám.“ *Český misál*, s. 960.

Vezmi si, ó Pane, a přijmi celou mou svobodu, mou paměť, můj rozum a celou mou vůli, všechno, co mám a vlastním. Tys mi to dal, tobě, ó Pane, to vrátím; všechno je tvé, nalož s tím zcela podle své vůle. Dej mi jen lásku k tobě a svou milost, neboť ta mi stačí.“

14. Mimoliturgické odívání posvěcených služebníků v jiných tradicích

Odlišení posvěcených služebníků vůči společnosti oděvem není zvláštností západní církve, ani křesťanství. Odznaky vyhrazené pouze kněžím (či jim na roveň postaveným osobám) lze označit za obecný náboženský jev.⁴⁹²

14.1. Kněží Staré smlouvy

Starý zákon obsahuje detailní popis židovských liturgických úkonů, včetně oděvu levitů. Pasáže o mimoliturgickém oděvu kněží nebo velekněze chrámu v Jeruzalémě v něm nenacházíme. Drobné zmínky ve starozákonních knihách se vyjadřují v souvislosti se specifickým oděvem jak negativně (např. Sir 11, 4),⁴⁹³ tak pozitivně (např. Př 31, 22).⁴⁹⁴ V Matoušově evangeliu máme zaznamenánu snahu farizeů odlišovat se i prvky oblečení – širokými modlitebními řemínky a velkými štrapanci (Mt 23, 5). Ačkoliv bychom na základě antropologického, religionistického i judaistického kontextu mohli uvažovat o existenci zvláštního oděvu pro kněze a levity, nelze jeho existenci přesvědčivě doložit.⁴⁹⁵

Vymezenost vůči ostatním je jistě přítomna již v samém sousloví „vyvolený národ“. Jistou ozvěnu můžeme nalézt u ortodoxních směrů židovství (*charedim*), kteří zdůrazňují roli Izraele jako svědka vůči světu.⁴⁹⁶ Mužští příslušníci *charedim* oblékají kromě prvků obvyklých i v jiných směrech judaismu (*kipa*, *talit*)⁴⁹⁷ o všedních dnech černé oblečení, někteří také plášť nazývaný *kaftan*, případně slavnostní *bekiš*.

14.2. Východní křesťané

V pravoslavné i ostatních východních tradicích se běžný oděv duchovenstva skládá z podrjasniku a rjasy,⁴⁹⁸ jejich nositel se nazývá rjasofor.⁴⁹⁹ V jejich užívání nacházíme oproti klerice několik rozdílů. (1) Jedná se o každodenní oděv světských

⁴⁹² Viz např. HELLER, Jan. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaanu*. 2. vydání. Praha: Kalich, 1988.

⁴⁹³ „Nebuď domýšlivý na oděv, který oblékáš, a nevynášej se, budeš-li oslavován; neboť obdivuhodné jsou skutky Hospodinovy, lidem však zůstávají skryty.“ Citován ČEP.

⁴⁹⁴ „Zhotovuje si přikrývky. Z jemného plátna a šarlatu je její oděv.“ Citován ČEP.

⁴⁹⁵ K historickému pohledu na starozákonní kněžstvo viz DE VAUX, Roland. *Ancient Israel. Its Life and Institutions*. 2. edition. London: Darton, Longman & Todd Ltd, 1973, s. 345–405.

⁴⁹⁶ Stručně viz CEJPOVÁ, Lydie. *Co by měl každý vědět o židovství*. 1. vydání. Praha: Kalich, 2000, s. 42–46, zejm. s. 45.

⁴⁹⁷ Viz *Kipa*. In NEWMAN Ja'kov – GAWRI'EL Sivan. *Judaismus od A do Z*, s. 90–91. *Talit*. In *tamtéž*, s. 219–220.

⁴⁹⁸ *Rjasa*. In FARRUGIA, Edward G. *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*. 1. vydání. Olomouc: Refugium Velehrad – Roma, 2010, s. 756. Dále jen FARRUGIA, Edward G. *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*.

⁴⁹⁹ HRDINOVÁ, Eva. *Rjasofor*. In *tamtéž*.

kněží i řeholníků a v mnišském prostředí má také původ. (2) Tento oděv se nemění v závislosti na přijatém svěcení nebo zastávané funkci a nepodtrhuje tak prelátský *cursus honorum*. (3) Podrjansnik se používá při bohoslužebných úkonech, tj. jasa však nikoli při slavení svaté liturgie a při použití úplného bohoslužebného roucha (stichar, epitrachil, narukávníky, pás, felon a nábederník).⁵⁰⁰ (4) Černá barva podrjansniku je pravidlem pouze u mnichů, u ostatního duchovenstva se barvy různí.⁵⁰¹

Společným znakem východního a západního mimoliturgického oděvu je jeho symbolický význam odloučení od světa, na Západě je více akcentováno dobrovolné vzdání se světských radovánek, na Východě pak odtržení od pozemského shonu a duchovní mír, což souvisí s odlišnými důrazy v chápání svátosti kněžství.⁵⁰² Západní biret nahrazuje na Východě pokrývka hlavy ve tvaru válce či obráceného cylindru nazývaná kamilavka.⁵⁰³

Klerice užívané v západní církvi se v rámci východní tradice nejvíce přibližuje řeckokatolický kněžský oděv. V návaznosti na Tridentý koncil stanovila například roku 1609 synoda v rumunském Satmáru, že „*kněží mají nosit dlouhý oděv, holit se, stříhat si vousy tak, aby důstojně přijímali Kristovu krev, a nesmí vycházet bez kamilavky.*“⁵⁰⁴ V průběhu 18. a 19. století se praxe nošení mimoliturgického oděvu, podobně jako jiné oblasti, přibližovala římskokatolické praxi. Kodex kanonického práva z roku 1917 pak tyto normy kodifikoval jako závazné i pro řeckokatolické duchovenstvo a jednotlivé synody je potvrdily na svých zasedáních. Kupříkladu synoda v Užhorodu v roce 1921 stanovila: „*Na základě CIC, konkrétně kán. 136 § 1, byla potvrzena povinnost kléru nosit při úředním jednání kleriku a během cest kněžský civilní oděv.*“⁵⁰⁵

⁵⁰⁰ K liturgickému oděvu posvěcených služebníků v byzantské východní tradici viz SCHNABEL, Nikodemus C. *Die liturgischen Gewänder und Insignien des Diakons, Presbyters und Bischofs in den Kirchen des byzantinischen Ritus*. 1. Auflage. Würzburg: Echter Verlag, 2008.

Viz též Liturgická roucha. In *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*, s. 532–533.

⁵⁰¹ Podrjansnik. In *tamtéž*, s. 697.

⁵⁰² Srov. FOGL, Jaroslav. *Dějiny spásy v symbolice byzantské liturgie sv. Jana Zlatoústého*. Bakalářská práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta, Katedra praktické teologie, 2007, např. s. 19, 118, 119.

⁵⁰³ Kamilavka. In *Exarchát*, roč. 7, č. 38, s. 24.

ŠPAČEK, Michal. Kamilavka. In *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*, s. 459.

⁵⁰⁴ VASIL, Cyril. *Kanonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví*. 1. vydání. Trnava: Dobrá kniha, 2000, s. 220.

⁵⁰⁵ *Tamtéž*, s. 186 a 187.

Současná kanonicko-právní úprava východních církví sjednocených s Římem poskytuje prostor pro předpisy podle místních zvyklostí. Viz PAZOUREK, Miroslav. *Manuál pro Codex canonum ecclesiasticum orientalium aneb Úvod do Kodexu kánonů východních cirkví*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1998, s. 60.

V prostředí křesťanských východních církví se také vyskytuje titulatura vyšších prelátů, jak ji zachycuje následující tabulka.

Titulatura vyšších kleriků ve východních církvích ⁵⁰⁶	
Stupeň důstojnosti	Titul
patriarcha	Jeho Blaženost
arcibiskup, metropolita	Jeho Vysokopřeosvícenost
biskup	Jeho Přeosvícenost

14.3. Reformovaná církevní společenství⁵⁰⁷

Protestantská tradice se ve svých počátcích radikálně rozešla s katolickou i v odmítnutí vnějších prvků. Architektura, obřady i oděvy se u reformovaných církevních společenství vyznačují jednoduchostí až strohostí. Symbolické vyjádření příslušnosti ke konkrétní denominaci a zviditelnění zastávaného úřadu tito křesťané povětšinou nepocítují jako potřebné, protože namnoze nepojímají kněžství jako svátost. Reformovaná církevní společenství zdůrazňují jediné prostřednictví Ježíše Krista (*solus Christus*), a proto v nich většinou nemá místo zvláštní zdůrazňování role jiného prostředníka – do „duchovního stavu“ náleží v tomto pojetí každý pokřtěný.⁵⁰⁸ Představený církevního společenství (pastor, kazatel, farář, někde také žena) nezaujímá určitou příčku v jasné hierarchii, ale plní úlohu vedení konkrétní obce.

Církevní společenství navazující na Martina Luthera chápou církevní úřad (biskupa a) kazatele jako nutný pro hlásání evangelia a vysluhování svátostí. Ordinance však nemá povahu svátosti, nýbrž pověření (*rite vocatus*) pokřtěného.⁵⁰⁹ Luther se ve svých spisech ostře vymezil proti pojímání duchovenstva jako samostatného stavu, což považoval za „*nástroj klamu vymyšlený lidmi poplatnými času*“ a za jediný přijatelný stav považoval příslušnost k církvi.⁵¹⁰

Církevní společenství navazující na Jana Kalvína kombinovaly již v době svého vzniku presbyterní princip (např. volba pastora sborem) a princip synodní (volené

⁵⁰⁶ HRDINOVÁ, Eva. Přeosvícený. In FARRUGIA, Edward G. *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*, s. 744.

⁵⁰⁷ Název podkapitoly použit v souladu s UR, čl. 19.

⁵⁰⁸ Srov. FILIPI, Pavel. *Církev a církve. Kapitoly z ekumenické eklesiologie*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000, s. 115–116.

⁵⁰⁹ FILIPI, Pavel. *Křesťanstvo*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996, s. 121–122. Dále jen FILIPI, Pavel. *Křesťanstvo*.

⁵¹⁰ „Nazývat papeže, biskupy, kněží, mnichy s jeptiškami církevním stavem a knížata, pány, řemeslníky a rolníky stavem světským je jen nástroj vymyšlený lidmi poplatnými času. Toho se z dobrého důvodu nemusí nikdo lekat, neboť ve skutečnosti všichni křesťané vpravdě náležejí k církevnímu stavu a není mezi nimi rozdíl, jen potud, že vykonávají rozdílné práce.“ LUTHER, Martin. *Křesťanské šlechtě německého národa*. Citováno podle LANE, Tony. *Dějiny křesťanského myšlení*. 1. vydání. Praha: Návrat domů, 1996, s. 141

kolektivní orgány), přičemž církev není chápána jako pozemská organizace, ale jako společenství zcela odkázané na Krista. V tomto společenství existují různé měnící se úlohy, neměnnými zůstávají služby pastora, doktora a diákona.⁵¹¹

V protestantském prostředí zcela nahradil pro liturgické účely černý (někdy bílý) talár sahající po kotníky, doplněný vpředu u krku dvěma bílými jazýčky (tabulkami),⁵¹² několikavrstvý a zdobený bohoslužebný oděv katolický.⁵¹³ Reformovaná církevní společenství tím vědomě poukázala na význam vzdělání duchovního pro vedení obce a výklad Písma svatého.⁵¹⁴ Mimo liturgii reformovaní duchovní používají většinou běžný světský oděv. Ještě dále dovedly symbolickou odluku od vnějších forem a gest římské církve tzv. probuzenecká církevní společenství (např. metodisté, v českém prostředí Církev bratrská),⁵¹⁵ které žádný zvláštní oděv pro duchovní neznají.

⁵¹¹ FILIPI, Pavel. *Křesťanstvo*, s. 130–131.

⁵¹² Nejedná se o specifikum protestantského mimoliturgického či liturgického oděvu.

⁵¹³ K diskusi o původu a významu oděvu duchovních v Církvě československé evangelické viz *Liturgický oděv. Materiál Přípravného odboru teologického a Přípravného odboru pro synod. 3. zasedání 31. synodu Církve československé evangelické 19. – 22. května 2005*. Dostupné z WWW <http://www.e-cirkev.cz/data/att/TISK_19-12_Liturgicky_odev.pdf> [2013-01-22].

⁵¹⁴ Srov. Talár. In FILIPI, Pavel a kol. *Malá encyklopedie evangelických církví*. 1. vydání. Praha: Libri, 2008, s. 134.

⁵¹⁵ Viz VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Encyklopedie náboženských směrů v České republice. Náboženství, církev, sekty, duchovní společenství*. 1. vydání. Praha: Portál, 2004, s. 79–82.

ZÁVĚR

Dne 26. ledna 1564 vydal papež Pius IV. bulu *Benedictus Deus*, jíž potvrdil a vyhlásil závěry 19. ekumenického sněmu konaného v letech 1545–1563 v Tridnetu. Ačkoliv se svolání i samotné jednání koncilu neobešlo bez vážných obtíží a zdržení, jeho závěry se staly základem důsledné *reformatio in capite et membris* západní církve.

Prosazení této reformy se v Evropě rozdělené reformační kontroverzí dělo postupně, její uvedení do praxe však určilo tvářnost římské církve na bezmála 400 let. Integrovaná součást reformních snah koncilu tvořila otázka reformy duchovenstva, čímž účastníci sněmu potvrdili potřebnost změn, a to změn v tomto případě radikálních, s ohledem na momentální dějinnou situaci: „*Jestliže o církvi platí, že je semper reformanda, nemělo by totéž platit o hierarchickém kněžství? Právě tato obnova a ustavičná reinkulturace jsou projevem životaschopnosti jak církve, tak její účasti na Kristově (...) kněžství.*“⁵¹⁶

Zvolená metoda diplomové práce se ukázala jako vhodná a konečná délka analýzy pro postihnutí všech důležitých aspektů jako potřebná. Výsledný text má poněkud větší rozsah (1) z důvodu širší předkládaného tématu spojujícího historii s teologií, (2) z důvodu náročnosti analýzy potridenského kněžstva s ohledem na dostatečně zřejmý kontext a (3) z důvodu dovádění jednotlivých analytických kroků k prezentaci závěrů.

Historicko-liturgická sonda do prostředí raně novověkého kléru reformovaného Tridentským koncilem přinesla na čtveřici základních otázek této diplomové práce následující odpovědi. (1) Základ pro existenci specifické sociální skupiny posvěcených služebníků, stejně jako pro svátost kněžství, můžeme nalézt v textech Písma svatého. Již ve starozákonním Izraeli nacházíme skupinu vybranou Hospodinem k plnění posvátných úkolů, kněžství levitů se však od novozákonního podstatně odlišuje. Nový zákon obsahuje v souvislosti se svátostným kněžstvím tři hlavní témata: (a) Ježíš Kristus jako Velekněz Nové smlouvy (Žid 4, 14a), (b) vyvolení Dvanácti apoštolů majících na Ježíšově kněžství podíl a od nich se odvíjející apoštolská tradice (Mk 3, 13–19; Lk 10, 1–9); (c) svědectví o zrodu hierarchické struktury v církevních obcích obsažené především ve Skutcích apoštolů a listech svatého Pavla.

⁵¹⁶ POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta*, s. 290.

Skutečný rozvoj církve sice přineslo až zrovnoprávnění křesťanského náboženství s ostatními kulty v rámci římského impéria (313) a posléze jeho výsadní postavení (380), k pevnému ustavení církevní struktury ale došlo již dříve. Pevnější zakotvení křesťanů ve světě souvisí se změnou eschatologického paradigmatu, tedy postupným odklonem od velmi blízké až ke stále očekávané parusii. Pozdní římská říše, později Franská říše a další raně středověké útvary v Evropě poskytovaly klerikům mnoho zvláštních privilegií, například povinné vzdávání úcty nebo vlastní justici. Ve vrcholném středověku se ustálilo, že přijetí kněžského svěcení znamená také zásadní změnu sociálního statusu a nepostradatelnou úlohu posvěceného služebníka podtrhla postupná privatizace liturgie. Čtvrtý lateránský koncil v roce 1215 explicitně prohlásil moc konsekrovat eucharistii za specifikum kněze, rozlišení materie a formy svátosti svěcení určoval až do roku 1947 dekret Basilejského koncilu *Exultate Deo* (tzv. dekret pro Armény) z roku 1439. Pro celé období středověku bylo charakteristické úsilí o reformu církve, která však zůstala až na některé úspěšné snahy (clunyjská a gregoriánská reforma) často pouze na deklaratorní rovině.

Klérus prošel několika základními vývojovými fázemi: (a) obdobím domácí církve (cca do roku 100), (b) hierarchizace, tj. vytvořením pevné viditelné struktury křesťanské církve (cca 100–175) a (c) sakralizace, kdy více vystoupila do popředí jedinečnost úlohy posvěcených služebníků, která se začala projevovat při slavení liturgie i mimo ně. Středověk přinesl (d) novou hierarchizaci uvnitř církve ve smyslu obecně rozšířené pyramidální struktury (viz dále) a (e) novou sakralizaci podtržením nenahraditelné kněžské role prostředníka a vysluhovatele svátostí. V raném novověku se tyto proudy projeví v systému prelátského *cursus honorum*.

(2) Tridentský koncil konaný v reakci na reformační hnutí v Evropě potvrdil v mnoha ohledech dosavadní praxi týkající se kněžstva: dodržování celibátu, trvalý charakter svátosti kněžství, jasné odlišení mezi posvěcenými služebníky a laiky při slavení liturgie i mimo ně. Zároveň však jeho ustanovení dokončila proces etablování „diecézního kléru“, který fakticky vznikl až po Tridentském sněmu. Světské duchovenstvo samozřejmě existovalo mnohem dříve a proces vzniku sociální skupiny byl zahájen již ve starověku, dokončen byl však právě *Tridentinem*. Důsledné reformní snahy koncilu se totiž týkaly i diecézního kněžstva a vedly (a) k jeho institucionalizaci (kněžské semináře, biskupské vizitace, diecézní synody) a (b) profesionalizaci (viz dále). Sněm dále podtrhl roli kněze jakožto vysluhovatele svátostí, především eucharistie a svátosti smíření. Pro hodnocení změny přinesené Tridentským koncilem

je důležité, že jím formulované pojetí kněžství (respektive dokumenty z něj přímo vycházejícími) určilo chápání této svátosti až do II. vatikánského koncilu.

(3) Klerik po Tridentském koncilu musel splňovat určité jasně stanovené požadavky. Ačkoliv dekrety a kánony sněmu neobsahují žádný „katalog potřebných vlastností“, *de facto* z nich lze takový seznam vyvodit. Tři hlavní teologické charakteristiky potridentského kněze vypadaly následovně: (a) kněz jako pastýř a vůdce svěřené farnosti, (b) kněz jako vysluhovatel svátostí, (c) kněz jako prostředník mezi Bohem a lidmi. Profesionalizace kněžstva spočívala v existenci přesně definovaných požadavků ze strany církve i společnosti, přípravě a jejich určeném plnění, tedy v existenci ideálního modelu klerika platného až do druhé poloviny 20. století.

Naprosto zásadní pro pochopení raně novověkého kléru je postihnutí systému prelátského *cursus honorum*, který má původ ve starořímské úřednické kariéře. Nižší svěcení, původně liturgické služby, se postupně stala stupínky na cestě k přijetí svěcení kněžského. Tím se ve většině vyčerpala svátostná linie kariéry, protože poskytovala již všechny nástroje vyžadované od klerika (moc svěcení). Již vstupem do semináře ale budoucí klerik zahajoval také osobní vzestupnou dráhu, která se odrazila ve zvykovém kariérním řádu se stále většími pravomocemi (moc zplnomocnění). *Cursus honorum* se projevil i navenek: zvláštními liturgickými právy (především právo pontifikálií), ozdobnými prvky kleriky, církevní heraldikou a titulaturou. Raně novověký *cursus honorum* kněžstva je specifickým projevem pyramidální struktury, široce aplikované ve středověké i raně novověké společnosti (monarchické zřízení, stavovské uspořádání), církvi (hierarchická struktura) i teologii (kategorizovaná soustava výroků).

(4) Mimoliturgický oděv kléru určený pro každodenní užívání tvoří součást „římského dědictví“ západní církve a primárně odlišuje nositele – posvěceného služebníka – od laiků. Na počátku 3. století došlo k procesu ikonizace liturgického shromáždění, během něhož se začali nejprve ti, kdo předsedali slavení eucharistické liturgie, oblékat do oděvů určených pouze pro tuto příležitost. Dokončením této ikonizace mimo liturgické shromáždění se během stěhování národů stalo v případě kněžstva ponechání starořímských tunik jako běžného oděvu namísto halen a kalhot Germánů. V pozdější hierarchizované středověké společnosti se stalo běžným, že určitému sociálnímu statusu náležel také určitý oděv, proto se i oděv kněží stal součástí dobového komunikačního kodexu a oděvem stavovským.

Klerika v sobě nese tři vrstvy: (a) nejstarší odpovídající pozdní antice a ranému středověku (tunika, cingulum), která odlišovala klerika od laika; (b) mladší vzniklou

ve vrcholném a pozdnímu středověku (tunika s barevnými prvky, biret), která kromě odlišení ukazovala zařazení klerika v církevní hierarchii, a (c) nejmladší přicházející s raným novověkem, která dosáhla vrcholu v 19. století (zdobené pláště, klobouky, cappa magna) a která ještě více zdůraznila zařazení klerika v církevní hierarchii a jeho výsad.

Z jednotlivých částí takto vzniklého mimoliturgického oděvu kléru můžeme vyčíst nároky kladené na kněžstvo po Tridentském koncilu, protože (a) v raném novověku došlo souběžně k dotvoření kléru jako stavu v rámci církve a (b) protože právě klerika se vedle tonsury stala od 16. století hlavním znamením viditelně odlišujícím posvěcené služebníky od laiků. Tyto požadavky vyjádřené kněžským oděvem mohou mít dvě roviny: (a) legitimizačně reprezentační vůči církvi a společnosti (tyto kategorie se samozřejmě mohou překrývat) a (b) vnitřně-upevňující vůči kléru a samotnému knězi. Klerika jako celek vyjadřuje stavovskou příslušnost, její černá barva oddělenost od světa. Tradiční počet 33 knoflíků odkazuje na roli kněze jakožto druhého Krista, biret na vzdělání a jurisdikční pravomoc, kolárek s cingulem na dodržování celibátní čistoty, expozitorium a synodálie na začlenění do hierarchické církevní struktury těsně navázané na poslušnost. Barevnost doplňků a u vyšších kleriků také další prvky úzce souvisí s prelátským *cursus honorum*, určujícího dobového pojetí nejen pro svátost kněžství, ale pro sebepochopení a sebeprezentaci raně novověkého duchovenstva.

Mezi vnitřní a vnější stránkou v životě církve existuje nepochybně jisté napětí: přehnaný důraz na niternost spojený s rezignací na viditelné prvky stejně jako přeceňování vnějších forem bez hlubších souvislostí nutně vede k redukci. Udržování „křehké rovnováhy“ mezi oběma potřebnými aspekty zůstává trvalou výzvou pro církve v kterékoliv dějinné epoše.⁵¹⁷ Korektiv – nikoliv teoretický princip, ale osoba – udržující tuto rovnováhu zůstává stále stejný, jak na to poukazuje autor listu Židům: „Ježíš Kristus je stejný včera i dnes i navěky,“ (Žid 13, 8).

⁵¹⁷ Srov. MOHELNÍK, Benedikt. Místo duchovní bohoslužby. Teologická skica pojetí teologického prostoru. In *Salve* 2012, roč. 22, č. 2, s. 9–16, zde s. 14.

PŘEHLED POUŽITÝCH ZKRATEK

Zkratky biblických knih uváděny podle: *Nový zákon. Text užívaný v českých liturgických knihách se stálým zřetelem k Nové Vulgátě*. 2. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003.

Dokumenty II. vatikánského koncilu citovány podle: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. 1. vydání. Praha: Zvon, 1995.

AAS – *Acta Apostolicae Sedis*.

ABD – *The Anchor Bible dictionary*. 1st edition, New York: Doubleday, 1992.

CIC (1917) – *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi*. Romae: Typus Polyglottus Vaticanus, 1917.

CIC (1983) – *Kodex kanonického práva. Úřední znění textu a překlad do češtiny. Codex iurus canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*. 1. vydání. Praha: Zvon, 1994.

COD – *Conciliorum oecumenicorum decreta*. Editio tertia. Bologna: Institutio per le scienze religiose, 1972.

ČEP – *Český ekumenický překlad*.

ČKD – *Časopis katolického duchovenstva*.

ČSB – *Český slovník bohovědný*.

DH – *Enchiridion symbolorum, definitiorum et declarationum de rebus fidei et morum. Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen*. 43. Auflage. Freiburg, Basel, Wien: 2010.

KKC – *Katechismus katolické církve*. 1. vydání. Praha: Zvon, 1995.

LG – *Dogmatická konstituce o církvi Lumen gentium*.

LThK – *Lexikon für Theologie und Kirche*.

Mansi – *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*. Paris: 1759–1792.

PO – *Dekret o službě a životě kněží Presbyterorum ordinis*.

PL – MIGNE Jaques Paul. *Patrologiae completus, series latina*. Paris: 1844–1864.

STh – *Summa Theologiae*.

TRE – *Theologische Realenzyklopädie*.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

a) prameny, edice pramenů

Agenda provinciae ecclesiasticae Moraviae. II. De exsequiis. Accommodata ad normam decreti S.R.C. circa usum linguae vulgaris in s. liturgia in territorio ditionis Czeco-Slovacae de die 21 maii a. 1920. Olomouc: 1932. s. 176. Dále jen *Agenda provinciae ecclesiasticae Moraviae*.

Caeremoniale Episcoporum. Editio Princeps (1600). Edizione, anastatica, introduzione e appendce a cura di Manlio Sodi, Achille Maria Triacca. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2000.

GASPARRI, Petrus – SERÉDI, Iustinianus (eds.). *Codicis iuris canonici fontes. Concilia Generalia – Romani Pontifices usque ad annum 1745.* 1. edizione. Roma: Typus Polyglottus Vaticanus, 1923.

Katechismus z nařízení sněmu Tridentského k pastýřům duchovním a z rozkazu Pia V., papeže římského, na světlo vydaný. 1. vydání. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1867.

KOP, František a kol. *Překlad Kodexu kanonického práva. Pracovní text komise pro překlad Kodexu při CMB fakultě v Praze, pobožce v Olomouci.* 1. vydání. Praha: Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta, 1948.

Monumenta Germaniae Historica. Legum sectio III concilia. Tomus I. Concilia aevi Merovinginci. Hannoverae: Impensis Bibliopoli Hahniani, 1893.

Pontificale Romanum. Editio Princeps (1595–1596). Edizione, anastatica, introduzione e appendce a cura di Manlio Sodi, Achille Maria Triacca con la collaborazione e di Gabriella Foti. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1997.

Římský misál. Překlad Marian Schaller. 4. vydání. Praha: Bohuslav Rupp, 1947.

Synodus Archi-Dioecesana Pragensis Habita ab Illustrissimo (...) domino Sbigneo Berka, (...) Archiepiscopo Pragensi et Principe, Legato Nato etc. Anno Christi Nativitate MDCV. In Festo S. Wenceslai Principis Martyris, Ac Patroni. Praga: typis Nigrinianis, 1605.

Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu. 1. vydání. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957.

b) tištěné prameny

Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi. Romae: Typus Polyglottus Vaticanus, 1917.

Český misál. 1. vydání Praha: Česká liturgická komise, 1983.

Dokumenty II. vatikánského koncilu. 1. vydání. Praha: Zvon, 1995.

Dokumenty MTK věnované eklesiologii a svátostem do roku 1995 a dokument PBK Jednota a rozličnost v církvi. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011.

Enchiridion symbolorum, definitiorum et declarationum de rebus fidei et morum. Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen. 43. Auflage. Freiburg, Basel, Wien: 2010.

JAN PAVEL II. Posynodální apoštolská exhortace *Pastores gregis* o biskupu, služebníku evangelia Ježíše Krista pro naději světa ze dne 16. 10. 2003.

KONGREGACE PRO KLÉRUS. *Direktář pro službu a život kněží*, 1. vydání. Praha: Sekretariát České biskupské konference, 1995.

KONGREGACE PRO KLÉRUS. *Eucharistie, pramen svatosti v kněžské službě*. 1. vydání, Praha: Česká biskupská konference, 2004.

KONGREGACE PRO KLÉRUS. *Kněz, pastýř a vůdce farního společenství*. Praha: Sekretariát České biskupské konference, 2002.

Křestní obřady. 2. vydání Praha: Česká biskupská konference, 1999.

LEV XIII. Breve *Praeclaro divinae gratiae* ze dne 3. února 1888. In ASS (1887).

MEZINÁRODNÍ PAPEŽSKÁ MARIÁNSKÁ AKADEMIE. *Matka Páně. Památka – přítomnost – naděje*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.

MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE. *O některých aktuálních otázkách eschatologie*. 1. vydání. Olomouc: Refugium Velehrad–Roma, 2008.

MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE. *Teologie dnes. Perspektivy, principy a kritéria*. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.

MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE. *Dokumenty MTK věnované metodě do roku 1995 a Statuta MTK*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011.

MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE. *Paměť a smíření – Církev a viny v minulosti*. Praha: Katolický týdeník, 2000.

PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISE: *Židovský národ a jeho svatá Písma*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004.

Pius X. Motu proprio *Inter multiplices* ze dne 21. února 1905. In ASS (1905), s. 491–512.

PIUS XI. Encyklika *Ad catholici sacerdotii* o katolickém kněžství ze dne 20. prosince 1935. In AAS (1935), s. 5–53.

PIUS XII. Apoštolská adhortace *Menti nostrae* ze dne 23. září 1950. In AAS (1950), s. 657–702.

SACRA CONGREGATIO PRO INSTITUTIONE CATHOLICA. *Enchiridion clericorum. Documenta ecclesiae futuris sacerdotibus formandis*. 1. edizione. Città del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis, 1975.

UNITED STATES CATHOLIC CONFERENCE. *The Basic Plan for the Ongoing Formation of Priests*. 1. edition. Washington, D. C.: National Conference of Catholic Bishops.

VATIKÁNSKÁ DIKASTERIA: *Instrukce k některým otázkám ohledně možnosti laiků podílet se na službách vykonávanými kněžími*. 1. vydání. Praha: Sekretariát České biskupské konference, 2001.

c) Písmo svaté

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad. 8. vydání. Praha: Česká biblická společnost, 2001.

Jeruzalémská bible. Praha: Krystal OP, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009.

Nový zákon. Text užívaný v českých liturgických knihách se stálým zřetelem k Nové Vulgátě. 2. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003.

Pentateuch (Pět knih Mojžíšových). Český katolický překlad. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006.

d) literatura

ADAM, Adolf. *Liturgický rok. Historický vývoj a současná praxe*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 1998.

ADAM, Adolf. *Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2001.

ADAM, Adolf – HAUNERLAND, Winfried. *Grundriss Liturgie*. 9. Auflage. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 2012.

ALIGHIERI, Dante. *Božská komedie*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958.

ANGENENDT, Arnold. *Das Frühmittelalter. Die abendländische Christenheit von 400 bis 900*. 3. Auflage. Stuttgart: Kohlhammer, 2001.

AUMANN, Jordan. *Křesťanská spiritualita v katolické tradici*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2000.

AURELIUS AUGUSTINUS. *O Boží obci*. Přetisk 1. vydání. Praha: Karolinum, 2007.

BACH, Hedwig. *Karl Borromäus. Leitbild für die Reform der Kirche nach dem Konzil von Trient. Ein Gedenkbuch zum 400. Todestag 1984*. 1. Auflage. Köln: Weinand Verlag, 1984.

BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila – HOMOLA, Aleš – MĚŘÍNSKÝ Zdeněk. *Stěhování národů a východ Evropy. Byzanc, Arabové, Slované*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2006.

- BĚLINA, Pavel – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan P. *České země v evropských dějinách. Díl druhý. 1492–1756*. 1. vydání. Litomyšl: Paseka, 2006.
- BĚLINA, Pavel – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan P. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek X. 1740–1792*. 1. vydání. Praha, Litomyšl: Paseka, 2001.
- BÍLÝ, Jiří. *Trojí lid. Panovníci, a jejich lid v evropském středověku*. 1. vydání. Praha: Libri, 2000.
- BOCK, Darell L. *Acts*. 1th edition. Chicago: Baker Academic, 2007.
- BOROVÝ, Klement. *Úřední sloh církevní. Příručná kniha praktického úřadování pro katolické duchovenstvo*. 2. vydání. Praha: B. Stýblo, 1887.
- BORSE, Udo. *První a Druhý list Timotejovi. List Titovi*. 1. vydání, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001.
- BOUŠE, Zdeněk Bonaventura. *Malá katolická liturgika*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2004.
- BRAUN, Joseph. *Die liturgische Gewandung im Occident und Orient nach Ursprung und Entwicklung, Verwendung und Symbolik*. 1. Auflage. Freiburg im Breisgau, 1907.
- CABAN, Peter. *Dejiny slávenia eucharistie do Druhého vatikánskeho koncilu*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2010.
- CABAN, Peter. *Primičná omša. Teológia, dejinný vývin a liturgická prax*. 1. vydání. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2009.
- CAMPENHAUSEN, Hans von. *The Fathers of the Church. Combined edition of The Fathers of the Greek Church and The Fathers of the Latin Church*, 2th edition, Peabody: Hendrickson, 2000.
- CARSON, D. A. – MOO, Douglas J. *Úvod do Nového zákona*. 1. vydání. Praha: Návrat domů, 2008.
- CATO MAIOR. *Tuskulské rozhovory*. 1. souborné vydání. Praha: Svoboda, 1976.
- CEJPOVÁ, Lydie. *Co by měl každý vědět o židovství*. 1. vydání. Praha: Kalich, 2000.
- COHEN, Abraham. *Talmud pro každého*. 1. vydání. Praha: Sefer, 2006.
- CONGAR, Yves J. *Za církev sloužící a chudou*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1995.
- CRNČEVIĆ, Ante. *Induere Christum. Rito e linguaggio simbolico-teologico della vestizione battesimale*. 1. edizione. Roma: CLV-Edizioni liturgice, 2000.
- CURTIUS, Ernst Robert. *Evropská literatura a latinský středověk*. 1. vydání. Praha: Triáda, 1998.
- CYPRIANUS THASCIUS CAECILUS. *O jednotě církve*. 1. vydání. Olomouc: Edice Krystal, 1940.

CYRIL JERUZALÉMSKÝ. *Mystagógické katechese*. 1. vydání. Velehrad: Refugium Velehrad – Roma, 1997.

ČORNEJOVÁ, Ivana. *Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48–1622*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1995.

ČORNEJOVÁ, Ivana. *Dějiny Univerzity Karlovy II. 1622–1802*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1995.

DALEY, Brian E. *The Hope of the Early Church. A Handbook of Patristic Eschatology*. 1th edition. New York: Cambridge University Press, 2003.

DE VAUX, Roland. *Ancient Israel. Its Life and Institutions*. 2. edition. London: Darton, Longman & Todd Ltd, 1973.

DELUMEAU, Jean. *Strach na Západě ve 14.–18. století. Obležená obec I*. 1. vydání. Praha: Argo, 1997.

DOLISTA, Josef. *O podstatě kněžské služby*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998.

DUDÍK, Beda. *Statuten der Diöcese Olmütz vom Jahre 1413*. Brno: 1871.

ELIADE, Mircea. *Dějiny náboženského myšlení IV. Od epochy objevů po současnost*. 1. vydání. Praha: Oikoymeneh, 2007.

FILIPI, Pavel. *Církev a církve. Kapitoly z ekumenické eklesiologie*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000.

FAIVRE, Alexandre. *Naissance d' une hiérarchie. Les premières étapes du cursus clérical*. 1. édition. Paris: Édition Beauchesne, 1977.

FILIPI, Pavel. *Křesťanstvo*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996.

FLAVIUS, Iosephus. *Válka židovská II*. 2. vydání. Praha: Svoboda, 1992.

FOREVILLE, Raymonde. *Lateran I–IV*. 1. Auflage. Mainz: Matthias Grünewald, 1970.

FRACHET, Gerald. *Životy bratří*. 1. vydání. Praha: Krystal OP, 2004.

FREILINGER, Christoph. *Die Amtseinführung des Pfarrers. Die liturgischen Ordnungen und ihre Bilder des Gemeindeleiters. Eine Studie zum deutschen Sprachgebiet in der Neuzeit*. 1. Auflage. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2003.

FUNDA, Otakar A. *Ježíš a mýtus o Kristu*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2007.

GALLUS, Petr – MACEK, Petr. *Teologie jako věda. Dvě perspektivy*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.

- HALAS, František X. *Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství. Diplomacie Svatého stolce. České země a Vatikán.* 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004.
- HANUŠ, Jiří. *Tradice českého katolicismus ve 20. století.* 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005.
- HAY, Denis. *Evropa pozdního středověku.* 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2010.
- HEIM, Bruno Bernhard: *Heraldry in the Catholic Church. Its Origin, Customs and Laws.* 1th edition. New Jersey: Humanities Press Inc, 1978.
- HELLER, Jan. *Starověká náboženství. Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaanu.* 2. vydání. Praha: Kalich, 1988.
- HIPPOLYT ŘÍMSKÝ. *Apoštolská tradice.* 1. vydání, Velehrad – Roma: Refugium, 2000.
- HNOJEK, Antonín Vojtěch. *Katechismus o svatých obřadech církve katolické.* 1. vydání. Praha: Bedřich Rohlíček, 1855.
- HRDINA, Ignác Antonín. *Kanonické právo. Dějiny pramenů, teorie, platné právo.* 1. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011.
- HRDINA, Ignác Antonín. *Texty ke studiu konfesního práva I. Evropa a USA.* 1. vydání. Praha: Karolinum, 2006.
- HSIA, R. Pochia (ed.). *The Cambridge History of Christianity VI. Reform and Expansion 1500–1660.* 1th edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- HUBER, Rudolf – RIETH, Renate (eds.). *Paramente und Bücher der christlichen Kirchen.* 1. Auflage. Tübingen: Dokumentationsstelle Tübingen, 1973.
- CHLUMECKÝ, Adam. *Lidé, jak jsou. Svazek 1.* 1. vydání Praha: Rohlíček a Sievers, 1884.
- IGNATIUS VON LOYOLA (STIERLI, Joseph Hg.). *Gott suchen in allen Dingen.* 1. Auflage. Freiburg im Breisgau: Walter, 1981.
- ISERLOH, Erwin – GLAZIK, Josef – JEDIN, Hubert. *Handbuch der Kirchengeschichte VI. Reformation. Katholische Reform und Gegenreformation.* 2. Auflage. Freiburg: Herder, 1985.
- JANÁK, Jan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost.* 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 2005.
- JAN PAVEL II: *Dar a tajemství. K padesátému výročí mého kněžství.* Praha: Nové město, 1997.
- JEDIN, Hubert. *Geschichte des Konzils von Trient I. Der Kampf um das Konzil.* 2. Auflage. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1977.

- JEDIN, Hubert. *Geschichte des Konzils von Trient II. Erste Trienter Tagungsperiode (1545/47)*. 2. Auflage. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1978.
- JEDIN, Hubert. *Geschichte des Konzils von Trient III. Bologneser Tagung (1547/48). Zweite Trienter Tagungsperiode (1551/1552)*. 1. Auflage. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1970.
- JEDIN, Hubert. *Geschichte des Konzils von Trient IV/1. Dritte Tagungsperiode und Abschluss. Frankreich und der neune Anfang in Trient bis zum Tode der Legaten Gonzaga und Seripando*. 2. Auflage. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1970.
- JEDIN, Hubert. *Geschichte des Konzils von Trient IV/2. Dritte Tagungsperiode und Abschluss. Überwindung der Krise durch Morone, Schliessung und Bestätigung*. 2. Auflage. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1975.
- JEDIN, Hubert. *Malé dějiny koncilů*. 1. vydání. Praha: Česká katolická charita, 1990.
- JIRÁSKO, Luděk. *Církevní řády a kongregace v zemích českých*. 1. vydání. Praha: Fénix, 1991.
- JONES Michael Keenan. *Toward a Christology of Christ the High Priest*. Roma: Pontifica Università Gregoriana, 2006.
- JUNGMANN, Josef. *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der römische Messe. I. Band. Messe im Wandel der Jahrhunderte, Messe und kirchlich Gemeinschaft, Vormesse*. 2. Auflage. Wien: Herder, 1949.
- JUNGMANN, Josef. *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der römische Messe. II. Band. Messe im Wandel der Jahrhunderte, Messe und kirchlich Gemeinschaft, Vormesse*. 2. Auflage. Wien: Herder, 1949.
- KAŠPAR, Josef. *Řeči příležitostné na církevní a světské náměty. Doplněk víry naší*. 1. vydání. Praha: vlastní náklad, 1938.
- KELLY, John Norman Davidson. *Early Christians doctrines*. 5th edition. London: Continuum, 2011.
- KLIESCH, Klaus. *Skutky apoštolů*. 1. vydání, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999.
- KOHUT, Pavel Vojtěch. *Co je spirituální teologie*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007.
- KRAFL, Pavel. *Synody a statuta olomoucké diecéze období středověku*. 1. vydání. Praha: Historický ústav AV ČR, 2003.
- KUNETKA, František. *Liturgika. Úvod do liturgie svátostí*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001.
- LANE, Tony. *Dějiny křesťanského myšlení*. 1. vydání. Praha: Návrat domů, 1996.
- LE GOFF, Jaques. *Kultura středověké Evropy*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2005.

LE GOFFE, Jaques – SCHMITT, Jean Claude. *Encyklopedie středověku*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2002.

Liturgický oděv. Materiál Přípravného odboru teologického a Přípravného odboru pro synod. 3. zasedání 31. synodu Církve československé evangelické 19. – 22. května 2005.

LONSDALE, David. *Oči k vidění, uši k slyšení. Úvod do ignaciánské spirituality*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2003.

LUTHER, Martin. *O mši a kněžském pomazání*. 1. vydání. Praha: Lutherova společnost, 2006.

MARTIMORT, Aimé-Georges. *Handbuch der Liturgiewissenschaft I. Allgemeine Einleitung, die Grundelemente der Liturgie, die Theologie der liturgischen Feier*. 1. Auflage. Leipzig: St. Benno, 1965.

MARTIMORT, Aimé-Georges. *Handbuch der Liturgiewissenschaft II. Die übrigen Sakramente und die Sakramentalien, die Heiligung der Zeit*. 1. Auflage. Leipzig: St. Benno-Verlag, 1961.

MARTINEK, Radek – OPPELTOVÁ, Jana – SEDONÍK, Tomáš – SLAVÍKOVÁ, Věra, ŠTĚPÁNOVÁ, Daniela. *Záchrana a inventarizace drobných církevních fondů. Archiválie, knihy, notový materiál a liturgické textilie*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2008.

MAYO, Janet. *A History of Ecclesiastical Dress*. 1th edition. New York: Holmes & Meier Publishers, 1984.

MIKULEC, Jiří. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 2000.

MITCHELL, Margaret M. – YOUNG, Frances M (ed.). *The Cambridge History of Christianity I. Orgins to Constantine*. 1th edition. Cambridge: The Cambridge University Press, 2012.

MUNDY, John H. *Evropa vrcholného středověku 1150–1300*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2008.

MÜLLER, Bernard Ludwig. *Dogmatika pro studium i pastoraci*, 1. vydání, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010.

NAINFA, John Abel. *Costume of Prelates of The Catholic Church. According to Roman etiquette*. 2th edition. Baltimore: John Murphy Company, 1909.

NEMO, Philippe. *Co je Západ?* 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2011.

NEUNER, Peter. *Laici a klérus. Společenství Božího lidu*, 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 1997.

NOBLE, Thomas F. X. – SMITH, Julia M. H. *The Cambridge History of Christianity III. Early Medieval Christianities 600–1000*. 1th edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

OLEN, John C. *Catholic Reform. From Cardinal Ximenes to the Council of Trent. 1495–1563. An Essay with Illustrative Documents and a Brief Study of. St. Ignatius Loyola*. 1th editon. New York: Fordham University Press, 1990.

ORESENIGO, Cesare. *Život a dielo sv. Karola Boromejského*. 2. vydanie. Košice: Seminár sv. Karola Boromejského, 2006.

PAZOUREK, Miroslav. *Manuál pro Codex canonum ecclesiasticum orientalium aneb Úvod do Kodexu kánonů východních církví*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1998.

PESCH, Otto Hermann. *Druhý vatikánský koncil 1962–1965. Příprava, průběh, odkaz*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 1996.

PHILIPPI, Dieter. *Sammlung Philippi. Kopfbedeckungen in Glaube, Religion und Spiritualität*. 1. Auflage, St. Benno Verlag, Leipzig 2009.

PODLAHA, Antonín. *Katolická liturgika. Učební kniha pro střední školy*. 11. vydání. Praha: Státní nakladatelství, 1930.

POLC, Jaroslav V. *Svaté roky 1300–1983*. 2. vydání. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2000.

POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Jako v nebi, tak i na zemi. Náčrt trinitární teologie*. 1. vydání. Praha, Kostelní Vydří: Krystal OP, Karmelitánské nakladatelství, 2007.

POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš Kristus – Pravda dějin. Trojiční a christocentrická teologie dějin* 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009.

POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. 3. vydání. Praha, Kostelní Vydří: Krystal OP, Karmelitánské nakladatelství, 2006.

Poučení o generální visitaci a udílení svátosti sv. břimování pro duchovenstvo diecése Královéhradecké. Hradec Králové: Biskupská konzistoř v Hradci Králové, 1917.

QUASTEN, Johannes. *Patrology I. The Beginnings of Patristic Literature*, 1th edition. Utrecht: Spectrum, 1962.

RABAN, Miloš. *Sněm české katolické církve, Obnova synodality*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2000.

RANKIN, David. *Tertullianus a církev*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002.

RAPP, Francis. *Církev a náboženský život Západu na sklonku středověku*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996.

RATZINGER, Joseph. *Církev jako společenství*. 1. vydání. Praha: Zvon, 1994.

- Regula Benedicti. Řehole Benediktova.* 1. vydání. Praha: Benediktinské arcidiocésní sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 1998.
- RICHTER, Klemens. *Liturgie a život. Smysl liturgie, mše, církevní svátky, svátostná znamení.* 2. vydání. Praha: Vyšehrad, 2003.
- RON, Vojtěch. *Lidové pašijové divadlo v českých zemích.* 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2009.
- RYŠKOVÁ, Mireia. *Doba Ježíše Nazaretského.* 1. vydání. Praha: Karolinum, 2008.
- Rukopisy z Nag Hammádí.* 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2009.
- SHELDRAKE, Philip. *Spiritualita a historie. Úvod do studia dějin a interpretace křesťanského duchovního života.* 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003.
- SCHALLER, Marian. *Liturgie.* 1. vydání. Praha: Dědictví svatého Prokopa, 1933.
- SCHMITT, Jean-Claude. *Svět středověkých gest.* 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2004.
- SCHNABEL, Nikodemus C. *Die liturgischen Gewänder und Insignien des Diakons, Presbyters und Bischofs in den Kirchen des byzantinischen Ritus.* 1. Auflage. Würzburg: Echter Verlag, 2008.
- SCHWARZENBERG, Karel. *Heraldika.* 2. vydání. Praha: Vyšehrad, 2007.
- STICKLER, Alfons M. *O církevním celibátu. Jeho dějiny a teologické základy.* 1. vydání. Praha: Česká biskupská konference, 2008.
- SVOBODA, Rudolf. *Jan Prokop Schaaffgotsche. První biskup českobudějovický.* 1. vydání. Brno: L. Marek, 2009.
- ŠABAKA, Petr. *Tituly v římskokatolické církvi.* 1. vydání. Moravská Třebová: vlastní náklad, 2008.
- DELUMEAU, Jean. *Strach na Západě ve 14.–18. století. Obležená obec I.* 1. vydání. Praha: Argo, 1997.
- Spisy apoštolských otců, přeložili Ladislav Varcl, Dan Drápal, Jan Sokol,* 3. vydání, Praha: Kalich, 2004.
- SUCHÁNEK, Drahomír. *Imperium ert sacerdotium. Říšská církev na přelomu prvního a druhého tisíciletí.* 1. vydání. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2011.
- STERN, Marc. *Svátky v životě Židů. Vzpomínání, slavení, vyprávění.* 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2002.
- TOMÁŠ AKVINSKÝ. *Summa proti pohanům. Kniha IV.* 1. vydání. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1993.

- TOMÁŠ KEMPENSKÝ. *Čtyři knihy o následování Krista*. 2. vydání. Brno: Cesta, 2001.
- VALEŠ, Václav. *Konfesní právo. Průvodce studiem*. 1. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008.
- VASIL, Cyril. *Kanonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví*. 1. vydání. Trnava: Dobrá kniha, 2000.
- VON BALTHASAR, Hans Urs. *Kněžská spiritualita*. 1. Vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010.
- Výklady ke Starému zákonu II. Knihy výpravné*. 1. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1996.
- WALDENFELS, Hans. *Kontextová fundamentální teologie*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2000.
- WALSH, John. *The mass and vestments of the Catholic church. Liturgical, doctrinal, historical and archeological*. 2th edition. New York, Cincinnati, Chicago: Benzinger Brothers, 1919.
- WOHLMUT, Josef. *Konzilien des Mittelalters. Vom ersten Laterankonzil (1123) bis zum fünften Laterankonzil (1512 – 1517)*. 3. Auflage. Paderborn, München, Wien: Schöningh, 2000.
- WOODS, Thomas E. *Jak katolická církev budovala západní civilizaci*. 1. vydání. Praha: Res Claritas, 2005.
- ZENGER, Zdeněk Maria. *Česká heraldika*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 1978.
- ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin V. Doba barokní katolicity (1650–1750). Doba osvícenská (1750–1848)*. 1. vydání. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2008.
- ZVĚŘINA, Josef. *Paramentika (podklady k přednáškám)*. Praha: Arcidiecézní bohoslovecké učiliště pražské, 1942 [?].
- e) encyklopedie, slovníky, příručky, vysokoškolská skripta**
- BARTOŇ, Josef: *Uvedení do novozákonní řečtiny*. 4. vydání. Praha: KLP – Koniasch Latin Press, 2004.
- BECKER, Udo. *Slovník symbolů*. 1. vydání. Praha: Portál, 2002.
- BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. *Výkladový slovníček speciálních pojmů k prameni Codex Theodosianus*, Brno: Masarykova univerzita, 2009.
- BEINERT, Wolfgang. *Slovník katolické dogmatiky*. 1. vydání. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 1994.
- BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2008.

- BUBEN, Milan. *Encyklopedie heraldiky. Světská a církevní titulatura a realie*. 4. vydání. Praha: Libri, 2003.
- BUBEN, Milan. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích. III. Díl, 3. Svazek. Řeholní klerikové*. 1. vydání. Praha: Libri, 2008.
- DE FIORES, Stefano GOFFI, Tullo. *Slovník spirituality*. 1. vydání, překlad 6. vydání italského originálu s doplňky českých autorů. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999.
- FARRUGIA, Edward G. *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*. 1. vydání. Olomouc: Refugium Velehrad – Roma, 2010.
- FILIPÍ, Pavel a kol. *Malá encyklopedie evangelických církví*. 1. vydání. Praha: Libri, 2008.
- FOGL, Jaroslav. *Dějiny spásy v symbolice byzantské liturgie sv. Jana Zlatoústého*. Bakalářská práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta, Katedra praktické teologie, 2007.
- HLAVSA, Zdeněk a kol. *Pravidla českého pravopisu*. 2. vydání. Praha: Academia, 2010.
- KOHUT, Pavel Vojtěch. *Schémata ke kurzu spirituální teologie*. Skripta.
- KOPEČEK, Pavel. *Fundamentální liturgika pro 3. ročník studia teologie*. Skripta. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Cyrilometodějská teologická fakulta, 2006.
- KUŤÁKOVÁ, Eva – MAREK, Václav – ZACHOVÁ, Jana. *Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení*. 1. vydání. Praha: Svoboda, 1988.
- NEWMAN Ja'kov – GAWRI'EL Sivan. *Judaismus od A do Z. Slovník pojmů a termínů*. Dotisk 1. vydání. Praha: Sefer, 1998.
- PEROUTKA, David. *Křesťanské životní stavy. Skripta určená posluchačům KTF UK*. Praha: 2011.
- PETROSILLO, Piero. *Křesťanství od A do Z*. 1. vydání Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998.
- RAHNER, Karl – VORGLIMLER Herbert. *Teologický slovník*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2009.
- ROYT, Jan. *Slovník biblické ikonografie*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2006.
- SALAJKA, Milan. *Orientační teologický slovník*. 1. vydání. Praha: Ježek, 2000.
- SEIBERT, Jutta (Hg.). *Lexikon christlicher Kunst. Themen, Gestalten, Symbole*. 2. Auflage. Freiburg: Herder, 1987.
- Slovník antické kultury*. 1. vydání. Praha: Svoboda, 1974.
- Slovník biblické teologie*. 5. vydání. Velehrad – Řím: Křesťanská akademie, 1991.

SOUČEK, Josef Bohumil: *Řecko-český slovník k Novému zákonu*. 2. vydání. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1973.

SVOBODA, Ludvík a kol. *Encyklopedie antiky*. 1. vydání, Praha: Academia, 1973.

The Catholic Encyclopedia. An international work of reference on the constitution, doctrine, discipline and history of the catholic church. Part 12. 1th edition. New York: 1913.

VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Encyklopedie náboženských směrů v České republice. Náboženství, církve, sekty, duchovní společenství*. 1. vydání. Praha: Portál, 2004.

WOLLPERT – FISCHER, Rudolf. *Malý teologický slovník*. 1. vydání. Praha: Zvon, 1995.

f) sborníky

CEMUS, Petronilla – CEMUS, Richard. *Bohemia Jesuitica 1556–2006. Tomus 1*. 1. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2010.

DELGADO, Mariano – RIES, Markus. *Karl Borromäus und die katholische Reform. Akten des Freiburger Symposiums zum 400: Wiederkehr der Heligsprechung des Schutzpatrons der katholischen Schweiz 24.–25. April 2009*. 1. Auflage. Freiburg: Academic Press Fribourg, 2010.

Der Glaube der Kirche. Ein theologisches Lesbuch aus Texten Joseph Ratzingers, Bonn: Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, 2011.

HARVEY, Susan Ashbrook – HUNTER, David G. *The Oxford handbook of early Christians studies*, 2th edition, Oxford: Oxford University Press, 2009.

KOLEKTIV AUTORŮ. *Křesťanská iniciace*. 1. vydání. Praha: Katechetická sekce České biskupské konference, 2012.

KUBÍN, Petr (ed.). *Brány pekelné ji nepřemohou. Kapitoly z pronásledování církvi v Československu kolem roku 1950*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2013.

KRUMPOLC, Eduard – POLÁKOVÁ, Jolana – POSPÍŠIL, Ctirad Václav (edd.). *Z plnosti Kristovy. Sborník k devadesátinám Oto Mádra*. 1. vydání. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2007.

KRUPPA Nathalie, ZYGNER Leszek (Hrsg.). *Partikularsynoden im späten Mittelalter*. 1. Auflage. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006.

LE GOFF, Jacques (ed.) *Středověký člověk a jeho svět*. 2. vydání. Praha: Vyšehrad, 2003.

Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, svazek IV. Praha: Karolinum, 2002.

ZEEDEN, Walter Ernst – LANG, Peter Thädeus (Hrsg.). *Kirche und Visitation. Beiträge zur Erforschung des frühzeitlichen Visitationswesens in Europa*. 1. Auflage. Stuttgart, Klett-Cotta, 1984.

g) vysokoškolské kvalifikační práce

PARMA, Tomáš. *Olomoucký biskup František Ditrichstein a jeho vztahy k římské kurii*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2010. Dostupné také z WWW <http://is.muni.cz/th/162701/ff_d/Parma_Disert.pdf> [2011-08-29].

PUMPR, Pavel. *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách na příkladu panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav. Dostupné také z WWW <http://is.muni.cz/th/12225/ff_d?info=1;zpet=%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3DPavel%20Pumpr%26start%3D1> [2011-06-27].

ŠVANDA, Libor. *Chvály osob v česko-latinských historiografických textech 12. století*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav klasických studií, 2009. s. 12–13 a 180–181. Dostupné také z WWW <http://is.muni.cz/th/9978/ff_d_b1/Text.pdf> [2011-06-27].

h) studie, články

BENEDIKT XVI. – RATZINGER, Joseph. Nová smlouva. K teologii nové smlouvy v Novém zákoně. In *Communio* 2011, roč. 15, č. 1, s. 16–30.

BRINGEIMEIER, Martha. Priester- und Gelehrtenkleidung. Tunika, Sutane, Schube, Talar. In *Beitrag zu einer geistesgeschichtlichen Kostümforschung*. Beiheft, Band 1, Münster, 1974, s. 27–33.

BOROVÝ, Klement. *Dějiny diecése pražské*. 1. vydání. Praha: Svatojánské dědictví, 1874,.

BROŽ, Jaroslav. Biblické základy kněžství. In: *Salve* 2010, roč. 19, č. 2, s. 9–20.

CONGAR, Yves. Tituly používané pro papeže. In *Getsemany* (duben 1997) Dostupné z WWW <<http://www.getsemany.cz/node/2203>> [2011-09-26].

De veste talari, superpelliceo, rochetto. In *Ephemerdiés liturgicae* (1887), roč. 1, č. 1, s. 395–396.

DÜRR, Renate. Images of the Priesthood. An Analysis of Catholic Sermons from the Late Seventeenth Century. In *Central European History* 2000, roč. 33, s. 87–107.

FELIZNA, Jan. Kněžská klerika. In *Blahověst* 15. 7. 1870, roč. 15, č. 20, s. 306–308.

HALÍK Tomáš: Radikál, jenž toužil po zlatém středu. Za teologem Otou Mádrem, velkým mužem, který si přál zůstat v pozadí. A jemuž se to bohužel splnilo. In *Lidové noviny* ze dne 5. 3. 2011, s. 25.

HONORÉ, Tony. Eutropius' Lawyer (396–399) and other Quaestors of Arcadius (394–408). In *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 1995, roč. 112, s. 172–194.

JEDIN, Hubert. Le Concile de Trente a-t-il créé l'image-modèle du prêtre. In COPPENS, Joseph. (ed.). *Sacerdoce et Celibát. Etudes historiques et théologiques. Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium XXIII*. 1. question. Gembloux – Louvain: Katholieke Universiteit Leuven, 1971.

Kamilavka. In *Exarchát*, roč. 7, č. 38, s. 24.

KOTAS, Jan. Liturgie jako hybatelka změny. In *Salve* 2012, roč. 22, č. 2, s. 19–32.

KROSNICKI, Thomas A. Christian Initiation of Adults and the Formation of Religious. In *Review for Religious*, roč. 41, č. 6, s. 867–877.

KUBÍN, Petr. Počátky celibátu v západní a české církvi. In *TT* 2001, roč. 11, č. 4, s. 142–143.

LEVERING, Matthew. Kristus kněz. Prohloubení 22. otázky třetí části *Summy Theologiae*. In *Salve* 2010, roč. 19, č. 2, s. 59–77.

MÁDR, Oto. Kněžská služba v církvi. In *TT* 2001, roč. 11, č. 4, s. 164.

MAIER, Hans. Poslání laiků v dnešní církvi. In: *Communio* 2012, roč. 16, č. 2, s. 89–99.

MAŠEK, Petr. Titulatura aristokracie. In *Cour d' honneur*, roč. 1, č. 1, s. 105–107.

MOHELNÍK, Benedikt. Vztah obecného a služebného kněžství. In *Salve* 2010, roč. 19, č. 2, s. 95–110.

MOHELNÍK, Benedikt. Místo duchovní bohoslužby. Teologická skica pojetí teologického prostoru. In *Salve* 2012, roč. 22, č. 2, s. 9–16, zde s. 14.

NOVOTNÝ, Vojtěch. Teologie na univerzitě, Historické ohlédnutí. In *Universum* 2012, roč. 12, č. 2, s. 11–13 a 16–18.

PETRÁČEK, Tomáš. Církev doby Pia XII. In *Salve* 2008, roč. 18, č. 3, s. 7–20.

PRCHAL, Vítězslav. Vojáci Fortuny. Bitevní triumf a společenská legitimizace v 17. století. In *Dějiny a současnost* 2012, roč. 12, č. 5, s. 34–37.

Quaestiones academiae liturgicae Romanae. De bireto et pileolo. In *Ephemeridies liturgicae* 1901 č. 14, s. 199–215.

RAFFELT, Martin. Das Birett. Sein aktueller Gebrauch. In *Rundbrief Pro Missa Tridentina* 2002, č. 23, s. 18–25.

RAHNER, Hugo. O viditelné Církvi. In: *Communio* 2012, roč. 16, č. 2, s. 100–116.

RŮŽIČKA, Vojtěch. O synodách moravských [1]. In *ČKD* 1884, roč. 64, č. 2, s. 65–74.

RŮŽIČKA, Vojtěch. O synodách moravských [2]. In *ČKD* 1884, roč. 64, č. 2, s. 150–158.

SEDLÁK, Jan Nepomuk. Některá zvláštní ustanovení pražské synody z r. 1605. In *ČKD* 1890, roč. 70, č. 10, s. 606–613.

STEINER Václav. Modlitba u svatého Augustina. Trinitární rozměr modlitby v jeho Výkladech na Žalmy. In *TT 3* (2008), s. 114–123.

STUHLÁ, Pavla. Instalace farářů na panství Vimperk v 18. století. In *Zlatá stezka. Sborník prachatického muzea* 1998, roč. 5, s. 249–264.

VÁLOVÁ, Kateřina. Instrukce biskupů pro olomouckou konzistoř „Curia episcopalis“ v letech 1676–1777. In *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Facultas Philosophica, Historica* (2000), č. 29, s. 107–114, zde s. 107–108.

VENTURA, Václav. Teologie kněžského manželství. In *Getsemany* (prosinec 1995).

i) internetové zdroje (vše dostupné 27. 3. 2013)

<<http://www.archive.org>>

<<http://www.cirkev.cz>>

<<http://www.dbk-shop.de>>

<<http://www.dieter-philippi.de/>>

<<http://www.documentacatholicaomnia.eu>>

<<http://www.e-cirkev.cz>>

<<http://www.getsemany.cz>>

<<http://www.korpus.cz>>

<<http://kramerius.nkp.cz/>>

<<http://olympos.cz/>>

<<http://www.phil.muni.cz>>

<<http://prirucka.ujc.cas.cz>>

<<http://www.pro-missa-tridentina.de>>

<<http://www.radiovaticana.cz>>

<<http://www.teologietela.paulinky.cz>>

<<http://www.vatican.va>>